

SZÖVEGÉRTÉS-SZÖVEGALKOTÁS

11

NYELVTAN

Tanulói munkatankönyv

3-4

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési Terv Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült.

SZAKMAI VEZETŐK

PÁLA KÁROLY SZAKMAI IGAZGATÓ

PUSKÁS AURÉL FEJLESZTÉSI IGAZGATÓHELYETTES

RÁPLI GYÖRGYI A PROGRAMFEJLESZTÉSI KÖZPONT VEZETŐJE

FEJLESZTÉSI PROGRAMVEZETŐ

KORÁNYI MARGIT

VEZETŐ FEJLESZTŐK

ARATÓ LÁSZLÓ

KÁLMÁN LÁSZLÓ

SZAKMAI BIZOTTSÁG

BÓKAY ANTAL ELNÖK

BÁNRÉTI ZOLTÁN

CSERHALMI ZSUZSA

GYŐRI JÁNOS

SCHEIN GÁBOR

ALKOTÓSZERKESZTŐ

MOLNÁR CECÍLIA

SZAKMAI LEKTOROK

A SZAKMAI BIZOTTSÁG TAGJAI

PETHŐNÉ NAGY CSILLA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NAGY MILÁN

BORÍTÓGRAFIKA

RUNG ANDRÁS

TIPOGRÁFIA

BÁRD JOHANNA

SULI NOVA

© **SULINOVA KHT.**

© **MOLNÁR CECÍLIA**

A KIADVÁNY INGYENES, KIZÁRÓLAG ZÁRT KÖRBE,
KÍSÉRLETI-TESZTELÉSI CÉLLAL HASZNÁLHATÓ.

KERESKEDELMI FORGALOMBA NEM KERÜLHET.

MÁSOLÁSA, TERJESZTÉSE SZIGORÚAN TILOS!

KIADJA AZ EDUCATIO TÁRSADALMI ÉS SZOLGÁLTATÓ KÖZHASZNÚ TÁRSASÁG

1134 BUDAPEST, VÁCI ÚT 37.

A KIADÁSÉRT FELEL: KERESKES GÁBOR ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ

NYOMDAI MUNKÁK: PÁTRIA NYOMDA ZRT., 2007

NYELV ÉS TÁRSADALOM

NYELVTAN

Tanulói munkatankönyv

3

Fejlesztő

Kálmán László

TARTALOM

NYELV ÉS TÁRSADALOM

- 5 A MAGYAR NYELV ELTERJEDTSÉGE – MAGYARORSZÁG NYELVI TÉRKÉPE
- 25 NYELVI JOGOK
- 39 TEREPMUNKA

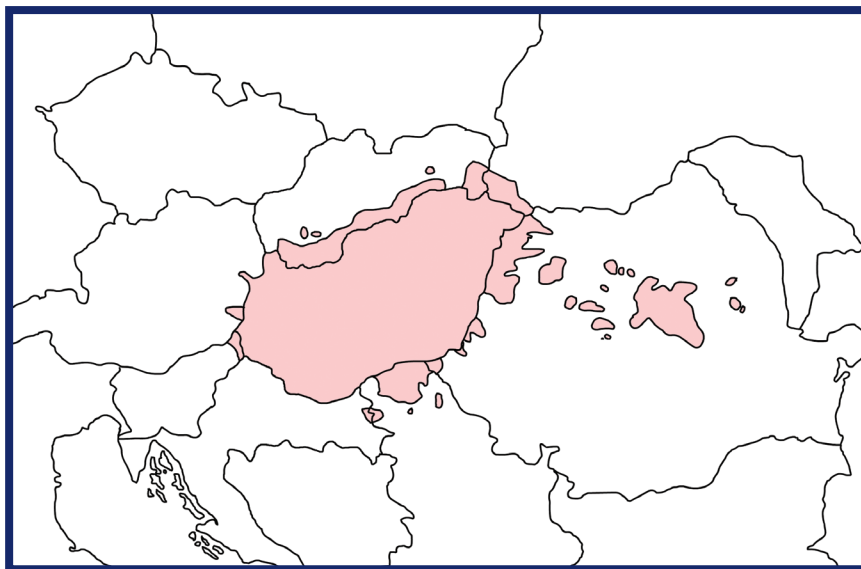
kínai	portugál	hindi	német	angol
japán	ukrán	román	szlovák	szerb
szlovén	finn	norvég	arab	svéd
észti	bengáli	magyar	spanyol	oroszl

- b)** Az alábbi felsorolásban megadjuk a fenti nyelvek beszélőinek számát. Párosítsátok a beszélők számát a nyelvekhez! Vegyétek figyelembe az előbbi tippjeiteket, és korigáljátok őket, ha szükséges!

874 millió	207 millió	125 millió	14,5 millió	5,3 millió
366 millió	176 millió	100 millió	10 millió	4,6 millió
358 millió	175 millió	41 millió	9 millió	2,2 millió
341 millió	167 millió	25 millió	6 millió	1,1 millió

3. Az internet és könyvtár segítségével ellenőrizd az 1. feladatban adott tippjeiteket!
(A valós adatokat az első feladathoz írd be!)

- a)** Írd be a térképbe az országok nevét és azt, hogy az adott országban hány magyar anyanyelvi beszélő van!

- b)** Körülbelül mennyire tehető összesen a magyart anyanyelvként beszélők száma?

c) Számold ki, hogy melyik országban a lakosság hány százalékának anyanyelve a magyar!

.....

.....

.....

.....

.....

d) Közös megbeszélés keretében egyeztessétek az adataitokat!

4. Az előző feladatokban láthattad, hogy az egyes nyelveknek igen eltérő számú beszélői lehetnek. Bizonyára arról is hallottál már, hogy bizonyos nyelvek VESZÉLYEZTETETTEBek, mint mások.

a) Írd le, hogy szerinted milyen szempontokat kell figyelembe venni ahhoz, hogy egy nyelvet veszélyeztetettnek, a kihalás szélén állónak ítélhessünk!

.....

.....

.....

.....

.....

b) Az UNESCO¹ összeállította a Veszélyeztetett Nyelvek Vörös Könyvét (*Red Book on Endangered Languages*). Az alábbi lista azokat a tulajdonságokat tartalmazza, amelyek alapján a nyelvészek egy-egy nyelvet veszélyeztetettnek minősítenek.

Tekintsétek át a listát! Beszéljétek meg az egyes szempontokat!

Jelöljétek a saját szempontlistátokkal egyező szempontokat!

- A nyelvet egyre kevesebben tanulják meg anyanyelvként.
- A nyelvnek alacsony a presztízse, iskolában, hivatalosan nem használják.
- A szülők a nyelvet nem örököltik át a gyerekeiknek.
- A nyelvnek nincs írásbelisége, vagy ha van, akkor nemigen használják.
- A nyelv beszélőinek száma kicsi: a világ mintegy 6000 nyelvének 52%-át 10 000-nél, 28%-át 1000-nél és 10%-át 100-nál is kevesebben beszélik.

c) Vitassátok meg, szerintetek veszélyeztetett nyelv-e a magyar!

Álláspontotokat érvekkel támasszátok alá!

A tiéteketől különböző álláspontot képviselők érveit is jegyezzétek le!

1 UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; az ENSZ nevelésügyi, tudományos és kulturális szervezete.

IGEN, VESZÉLYEZTETETT NYELV A MAGYAR.	NEM, A MAGYAR NYELV NEM TARTOZIK A VESZÉLYEZTETETT NYELVEK KÖZÉ.
ÉRVEK:	ÉRVEK:

d) Készítsetek közös zárónyilatkozatot!

.....

.....

.....

.....

.....

5. Képzeljétek el, hogy családotokkal vagy barátaitokkal egy olyan országba költöztök, amelynek a nyelvén (nyelvein) nem vagy alig beszéltek!

Amikor megérkeztek, mindenféle hivatalos iratot kell igényelnetek: letelepedési engedélyt, egészségügyi kártyát, jogosítványt stb. Új lakásokat adásvételi ügyeit is el kell intéznetek, ráadásul ki kell hívnotok a vízvezeték-szerelőt is, illetve be kell bútorozni a lakást.

a) Játsszatok el néhányat a fenti helyzetek közül!

b) Mi okozott nehézséget az eljátszott szituációkban?

.....

.....

.....

.....

.....

- c) Képzeljétek el magatokat az adott országban harminc év elteltével!
Mi minden változott meg?

.....

.....

.....

6. Ismertek olyan Magyarországon élő embert, akinek nem magyar az anyanyelve?
Vitassátok meg, milyen lehet számára itt az élet! Meséljétek el minél több valós történetet!

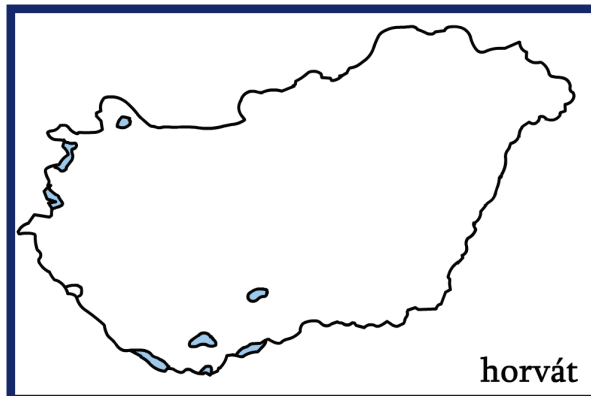
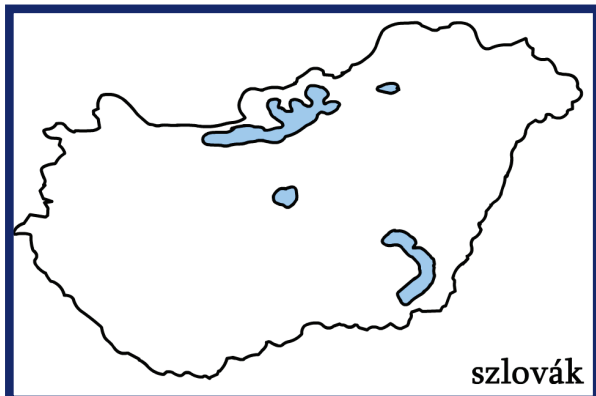
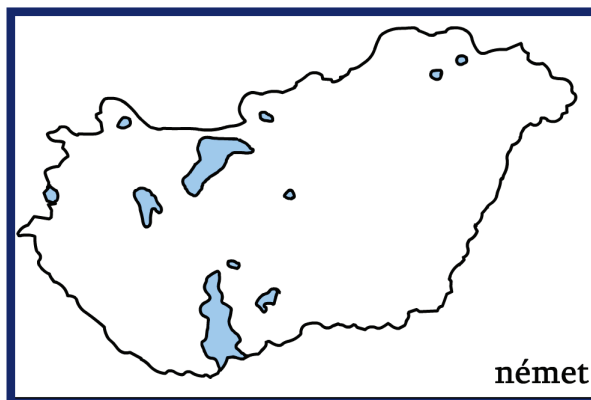
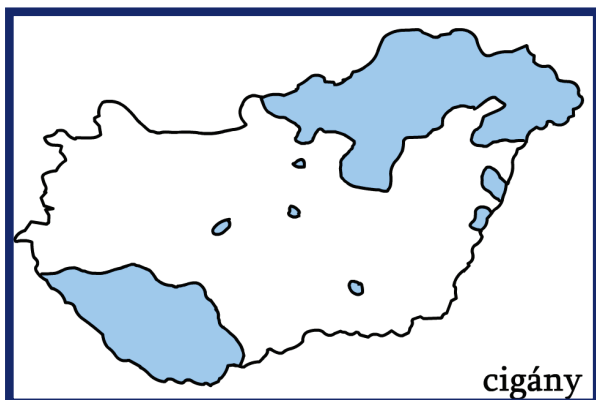
.....

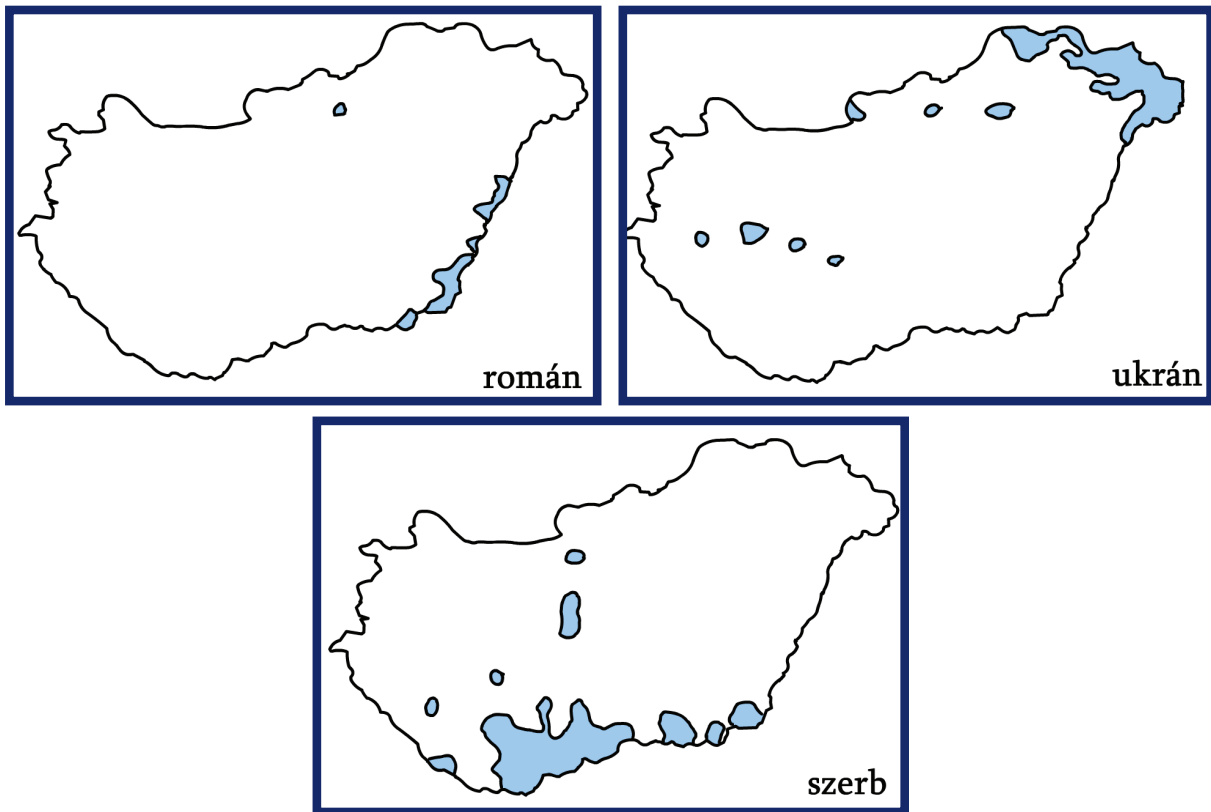
.....

.....

.....

.....

7. Olvasd el a következő szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

A MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGEK NYELVE

Magyarország állampolgárai közül több mint 95 százaléknak a magyar az anyanyelve. Vannak azonban olyan közösségek, amelyekben a gyerekek valamilyen más nyelvet is megtanulnak a magyaron kívül. Ezeket a csoportokat magyarországi NEMZETISÉGEKNEK vagy magyarországi ETNIKAI CSOPORTOKNAK hívjuk.

A nemzetiségek ősei évszázadokkal ezelőtt telepedtek le Magyarországon. Sok etnikai közösség időközben elhagyta egykori anyanyelvét, és már csak magyarul beszél, de nem ritka, hogy régi kultúrájuk más elemeit megtartották: szokásaik bizonyos elemeit, zenéjüket, táncukat.

Azokban az etnikai csoportokban, amelyekben még beszélnek a csoport eredeti nyelvét, ma is előfordul, hogy a közösségi nyelv a gyerekek elsőként elsajátított anyanyelve. Előfordul, hogy ezek a gyerekek csak később, óvodában tanulnak meg magyarul. Gyakoribb azonban, hogy a gyerekek anyanyelve a magyar, és a nemzetiségi nyelvet emellett tanulják meg. Az sem ritka, hogy a gyerekek a nemzetiségi nyelvet csak később, óvodában vagy iskolában sajátítják el.

A magyarországi nemzetiségek létszáma a 2001-es népszámlálás adatai szerint:

Cigányok	190 046
Németek	32 233
Szlovákok	17 693

Horvátok	15 620
Románok	7995
Ukránok	5070
Szerbek	3816

A magyarországi cigányok száma a becsült adatok szerint jóval nagyobb, mint a népszámlálási adat. A szociológusok 5–700 000 közé teszik a különböző csoportok összlétszámát. Túlnyomó többségük magyar anyanyelvű, azaz MAGYAR CIGÁNY. Egy részük azonban beszéli még a magyaron kívül a csoport régebbi nyelvét is: a ROMANI (más néven: OLÁH CIGÁNY) valamelyik változatát vagy a BEÁST.

Az oláh cigány beszélők a CIGÁNY vagy a ROMA elnevezést használják önmagukra, nyelvük pedig az Indiában beszélt INDOIRÁNI NYELVEKKEK áll közeli rokonságban. Külön csoportot alkotnak a BEÁSOK. Ők cigánynak nevezik magukat, nyelvük pedig a román nyelv egy archaikus változatából alakult ki. Őseik ugyanis a 19. század második feléig Moldvában és Havasalföldön (a későbbi Románia területén) éltek, és eredeti, indoiráni nyelvüket elveszítették.

A magyarországi NÉMETEKET sokszor SVÁBOKNAK is hívják (valójában a svábok a Baden-Württemberg német tartományból származó németek; a magyar németiségben azonban más német népcsoportok, pl. FRANKOK is vannak). Többségük a Dél-Dunántúlon él, de vannak német nyelvű falvak Budapest környékén is. SZLOVÁKOK Békés és Nógrád megyében, valamint a Pilisben, HORVÁTOK a déli határ mentén és a Kisalföldön, ROMÁNOK Békés és Hajdú-Bihar megyében, SZERBEK Szentendrén, más Duna menti településeken és Szeged mellett, UKRÁNOK a magyar–ukrán határ mentén élnek.

a) Milyen nagyobb létszámú nemzetiségi csoportok élnek Magyarországon?

.....

.....

.....

.....

.....

b) Mit gondolsz, miért van nagy különbség a cigányokra vonatkozó népszámlálási adatok és a becsült adatok között?

.....

.....

.....

.....

.....

B) Jártatok-e már olyan területen, ahol Magyarországon kívül magyarul (is) beszélnek?

a) Hol vannak ilyen területek?

b) Írjatok úti beszámolót az utazásról!
Külön térjete ki az ottani magyar nyelvűek beszédére!

C) Van-e olyan rokonotok, barátotok, ismerősötök, aki hosszabb ideje nem él Magyarországon, vagy régebben hosszabb ideig nem itt élt, de magyar az anyanyelve?

a) Idézzétek fel az erre vonatkozó tapasztalataitokat!

b) Milyen nyelvet beszél még az illető, milyen nyelvterületen él vagy élt?

c) Észre lehet-e venni valami „furcsát” a beszédén?
Miben más a beszéde, mint a tiétek? Írjatok le néhány eltérést!

9. A következő mondatok különböző nem magyarországi magyar nyelvváltozatokból valók.

A) Olvassátok el a példákat! Figyeljétek meg a szövegek nyelvi sajátosságait!

(1) erdélyi magyar

- *Nem kapom sehol a pungát.* [‘Nem találom sehol a műanyagszatyrot.’]
- *Nincs nálam a buletinom.* [‘Nincs nálam az igazolványom.’]
- *Jaurtot vettél?* [‘Joghurtot vettél?’]

(2) amerikai magyar

- *A kislányom egyszer azt kérdezte: „Mama, hogy mondják a sztraberit magyarul?” Hát mondom: „Sztáberi”.* [strawberry (ang.) – ‘eper’]
- *Vell, azt mondja, súr, azt mondja, ő megcsinálja.* [well – ‘hát’, sure – ‘bizony’]
- *Nagyon endzsojolum a kertet.* [enjoy – ‘élvez’]

a) Hasonlítsátok össze mindkét változatot az általatok beszélt magyar változatával! Húzzátok alá az általatok nem ismert szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket!

b) Miben tér el a szöveg a magyarországi magyar köznyelvtől? Jegyezzétek le a különbségeket!

- c) Tegyetek fel a képzeletbeli beszélőknek két-két kérdést, ami így kezdődik: „Hogyan mondanád azt, hogy...?”

- B) Olvassátok el a példákat! Figyeljétek meg a szövegek nyelvi sajátosságait!

(3) kárpátaljai magyar

- *Még mindig a reanimációs osztályon van a testvére?* [‘Még mindig az intenzív osztályon van a testvére?’]
- *A szemaforig menjen, aztán ott jobbra.* [‘A közlekedési lámpáig menjen, aztán ott jobbra.’]
- *Megvan már a praktikád?* [‘Megvan már a szakmai gyakorlatod?’]

(4) burgenlandi magyar

- *Összecsínáltuk a listát.* [‘Összeállítottuk a listát.’]
- *Meghalt az ember, mikor lejárták.* [‘Meghalt az ember, mikor elütötték.’]
- *Olyan nagy emberek voltak, nem tudod meggondolni.* [‘Olyan nagy emberek voltak, nem tudod elképzelni.’]

- a) Hasonlítsátok össze mindkét változatot az általatok beszélt magyar változatával! Húzzátok alá az általatok nem ismert szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket!

- b) Miben tér el a szöveg a magyarországi magyar köznyelvtől? Jegyezzétek le a különbségeket!

c) Tegyetek fel a képzeletbeli beszélőknek két-két kérdést, ami így kezdődik: „Hogyan mondanád azt, hogy...?”

C) Olvassátok el a példákat! Figyeljétek meg a szövegek nyelvi sajátosságait!

(5) vajdasági magyar

- *Azt se tudom, kinek adresszírozzam a meghívókat.* [‘Azt se tudom, kinek címezzem a meghívókat.’]
- *Az régebben volt, akkor még blokkházban laktunk.* [‘Az régebben volt, akkor még panelházban laktunk.’]
- *Melyik kanálist nézed?* [‘Melyik tévécsatornát nézed?’]

(6) szlovákiai magyar

- *A nővére alapiskolán tanít.* [‘A nővére általános iskolában tanít.’]
- *Kérsz egy nanukot?* [‘Kérsz egy jégkrémet?’]
- *Menjünk arrébb, itt zavadzálunk.* [‘Menjünk arrébb, itt zavarunk/útban vagyunk.’]

a) Hasonlítsátok össze mindkét változatot az általatok beszélt magyar változatával! Húzzátok alá az általatok nem ismert szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket!

b) Miben tér el a szöveg a magyarországi magyar köznyelvtől? Jegyezzétek le a különbségeket!

- c) Tegyetek fel a képzeletbeli beszélőknek két-két kérdést, ami így kezdődik: „Hogyan mondanád azt, hogy...?”

10. Hasonlítsátok össze egymással a vizsgált változatok és a magyarországi magyar köznyelv között talált különbségeket!

Vannak-e olyan általános eltérések, amelyek mindegyik nyelvváltozatra jellemzők?
Mik ezek? Írjátok le!

11. Olvasd el az alábbi állításokat!

Döntsd el, hogy melyikkel értesz leginkább egyet!

- I. A nem Magyarországon beszélt nyelvváltozatokban sok kölcsönszó vagy akár kölcsönzött nyelvtani megoldás van abból a nyelvből, amelyet a nyelvközösségben a magyarral együtt beszélnek.
- II. A nem Magyarországon beszélt magyar nyelvváltozatokat ugyanolyan tisztának kellene megőrizni, mint a magyarországi változatokat.
- III. Természetes, hogy a nem Magyarországon beszélt nyelvváltozatokban sok kölcsönszó vagy akár kölcsönzött nyelvtani megoldás van abból a nyelvből, amelyet a nyelvközösségben a magyarral együtt beszélnek.

IV. Az nem baj, ha a nem Magyarországon beszélt magyar változatokban kölcsönzések vannak, de a nyelvtani kölcsönzés káros.

- a) Írj három érvet az álláspontod mellett!
Érveid megfogalmazásában segítenek az előző feladatok példái, illetve az ott levont következtetések.

- b) Ütköztess véleményed az osztálytársaidéval a „sarkok” technika szerint!

- c) Írj ötmondatos zárónyilatkozatot a kérdésről!

12. Olvasd el és értelmezd az alábbi szöveget!

Használd a szokásos jelöléseket a margón!

TÖBBSÉGI ÉS KISEBBSÉGI NYELV

A magyar nyelv Magyarországon TÖBBSÉGI NYELV, hiszen az ország lakosainak túlnyomó többsége magyar anyanyelvű. Magyarország határain kívül viszont kisebbségi nyelv: a szomszédos államokban beszélt többségi nyelv mellett az ott élő magyar nemzetiségű romániai, szlovákiai, vajdasági, kárpátaljai, burgenlandi magyarok egymással magyarul beszélnek. A határon túli magyar területeknek vannak olyan részei is, ahol a magyarság többen él – ilyen terület például Székelyföld. Székelyföldön a magyar települések összefüggő láncolatot alkotnak, és lakóinak túlnyomó többsége magyar anyanyelvű.

A többségi nyelv legtöbbször egyben az állam hivatalos nyelve is (bár vannak ellenpéldák is: Iránban például a lakosságnak legfeljebb a fele perzsa anyanyelvű). A KISEBBSÉGI NYELVEKET, ha beszélőik száma meghalad egy határt, az adott állam szintén hivatalos nyelvvé teheti a kisebbség által lakott területen vagy akár az állam egész területén. Ilyenkor a kisebbségi nyelven oktatást és rádió-, illetve tévéidőt vagy -csatornát biztosít, és használható a kisebbségi nyelv a hivatalokban is. A környező országok azon vidékein, ahol jelentős számú magyar ki-

sebbség él, a magyar kisebbségi nyelv hivatalos nyelvnek számít: van magyar nyelvű oktatás és média. Magyarország különböző nemzetiségi településein német, szerb, horvát, szlovák, román, roma és beás óvodai, iskolai, illetve középiskolai oktatás is folyik.

Minden nyelven sokféleképpen lehet beszélni, magyarul is. Nem egyforma a különböző tájegységeken, országrészekben lakók beszéde, de még az ugyanott lakók is többféle változatot beszélnek, sőt, ugyanaz az ember is másképpen beszél különböző helyzetekben.

A következőkben a különböző beszédmódokról lesz szó.

13. Beszéljétek meg a tapasztalataitokat!

- A)** Mi jellemzi lakóhelyetek magyar nyelvhasználatát?
Milyen különbségeket és hasonlóságokat találtok a köznyelvvél, illetve más, általatok ismert nyelvváltozatokkal összevetve?
Jegyezzetek is le néhány jellegzetességet!

KÖZÖS TULAJDONSÁGOK	ELTÉRŐ TULAJDONSÁGOK

- B)** Felfigyeltetek-e már arra, hogy ha Magyarországon belül utaztok, területenként változik az emberek nyelvhasználata?
Milyen eltérésekre lettetek figyelmesek? Meséljétek el a tapasztalataitokat!

.....

.....

.....

.....

.....

- C) Bizonyára a legtöbbeteknek van olyan ismerőse, rokona, aki más magyarországi településen él. Próbáljátok meg felidézni, hogyan beszél az illető! Gyűjtsétek össze mindazokat a szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket, amelyeket másképp, „furcsán” használ!

14. Gondoljátok végig egy napotokat!

Írjátok le, hányféle beszédhelyzetbe kerültök egy átlagos nap során! (Például: család, iskolai óra, iskolai szünet, szakkör, zeneóra, edzés stb.)

Egy átlagos napon hányféleképpen beszéltek magyarul? Mi jellemző leginkább az egyes változatokra?

Rendszerezétek a táblázatban a megbeszélteket!

BESZÉDHELYZET		JELLEMZŐK
KÖRNYEZET	BESZÉLGETŐ-TÁRSÁK	

15. Szerinted miért van naponta ilyen sokféle nyelvváltozat használatára szükségünk?

Nem lenne egyszerűbb egyféleképpen beszélni?

Fejtsd ki a kérdésről tíz sorban a véleményedet!

16. Válasszatok egyet az alábbi feladatok közül!

- I. Egy vizsgálat adatai szerint a magyarországiak többsége legszebbnek a Budapesten beszélt nyelvjárást, a legcsúnyábbnak pedig az Észak-Magyarországon beszélt palócot vélte. Mi lehet ennek az oka?
- II. Hódmezővásárhelyen és Szegeden nagyon hasonló, ö-ző nyelvjárást beszélnek. Hogyan lehet mégis, hogy a tapasztalatok szerint a hódmezővásárhelyiek büszkék erre a nyelvjárásra, és akár középiskolában is beszélnek, tanárok és diákok is, Szegeden viszont ez nagyon ritkán vagy nem fordul elő?

- III. Sok embertől hallani, hogy az erdélyi magyar nyelvet tartja a legszebbnek. A Magyarországra érkező erdélyiek ugyanakkor gyakran panaszkodnak, hogy lenézik őket „műveletlen” beszédük miatt. Hogy lehet ez?
- IV. A határon túlról érkező magyarok két ítélettel találkoznak gyakran Magyarországon. Az egyik, hogy „megdicsérik” őket, milyen jól tudnak magyarul. Miért lehet bántó számukra az ilyen „dicséret”? A másik, hogy „nem tudnak rendesen” magyarul. És ez miért bántó? Milyen eltéréseket ítélnének vajon „nem rendesnek”, „helytelennek” azok, akik ezt a véleményt megfogalmazzák?

a) A feladat megoldásához segítségül válaszoljátok meg az alábbi kérdéseket!

- (1) Meghatározható-e elfogulatlanul, hogy egy nyelv vagy nyelvváltozat „szép” vagy „csúnya”?

- (2) Mi alapján minősítene az emberek szépnek vagy csúnyának egy nyelvet vagy nyelvváltozatot?

- (3) Ha ugyanannak a nyelvjárásnak az egyik városban nagy a tekintélye, a közeli városban viszont nem, akkor mennyiben múlhat az értékítélet a nyelvjárás nyelvi jellegzetességein?

- (4) Vajon csak azok mondják az erdélyi nyelvváltozatokra, hogy szépek, akik jól ismerik ezeket a változatokat? Ha nem saját tapasztalat alapján, akkor hogyan fogalmazódhat még meg ilyesfajta ítélet?

2. NYELVI JOGOK

1. Válasszatok egyet a következő problémák közül!

- A)** Fontos a nyelvek változatossága, vagy egyszerűbb lenne, ha minél kevesebb nyelv lenne a világon? Milyen előnyei, illetve hátrányai lennének annak, ha mindenki egy nyelvet beszélne?
- B)** Az Európai Unió 27 tagállama ma 23 nyelvet használ hivatalos nyelvként. Az Európai Parlamentben 23 nyelv között kell szóbeli tolmácsolást és fordítást biztosítani. Jó ez így, vagy olcsóbb és hatékonyabb lenne, ha egy, esetleg három kiemelt nyelvet használna az EU közvetítő nyelvként?
- C)** Mi a jobb a kisebbségben élő gyerekeknek: ha a többségi nyelven oktató iskolába járnak annak érdekében, hogy minél jobban megtanulják az állam nyelvét, vagy ha kisebbségi iskolába járnak, és anyanyelvükön tanulnak?
- D)** Érdemes-e az államnak pénzt áldoznia arra, hogy a kisebbségi területeken élő, nem kisebbségi anyanyelvű gyerekek is megtanulják az ott élő kisebbségi nyelvet? (Van erre példa: 1990 előtt az akkori Jugoszlávia magyarlakta területein a szerb gyerekek is tanultak magyarul.) Mi értelme lehet egy ilyen intézkedésnek?

- a)** Alakítsátok ki közös álláspontotokat a választott problémával kapcsolatban!

- b)** Írjatok öt-öt érvet az álláspontotok mellett, illetve ellene!

MELLETTÉ	ELLENE

- c)** Írjatok az álláspontotok ellen szóló érvekre lehetséges cáfolatokat, ellenérveket!

d) Válasszatok szóvivőt, és mutassátok be álláspontotokat és érveiteket az egész osztály előtt!

2. Az előző feladatban meghallgatott problémák és érvek alapján készíts zárónyilatkozatot a következő kérdésről:

Mi a fontosabb? A gazdaságosság vagy a demokrácia, illetve az emberi jogok szempontjai?

Azt már tudod, hogy nagyságrendileg hány nyelvet beszélnek a Földön az emberek. Azzal a problémával is találkoztál már, hogy néha nem is olyan könnyű két nyelvet megkülönböztetni egymástól: sokszor igen nehéz meghúzni a határt, hogy egy nyelv nyelvjárásáról, változatáról vagy önálló nyelvről van-e szó. A következőkben ezt a kérdést fogjuk körüljárni.

3. Írd le, hogy szerinted milyen szempontokat érdemes figyelembe venni ahhoz, hogy eldöntsük egy adott nyelvről, hogy önálló nyelv-e vagy esetleg egy nyelvnek egy változata!

Szempontjaidat egyeztesd a párodéival!

4. Olvasd el a következő szöveget!

NÁDASDY ÁDÁM: FŐNÖK HUGÓ

Törvényt készítenek elő arról, hogy az idegen nyelvű feliratok mellé kötelező legyen magyarul is odaírni a szöveget. Elsőre nem hangzik rosszul az ötlet, számos országban látunk olyat, hogy a többségi vagy hivatalos nyelven is mindent oda kell írni – így például Romániában, ahol a magyar mellé mindig kötelező román feliratot is tenni. Más országokban az ellenkezőjére is van példa: Párizsban és Londonban számos üzletben, klubban, intézményben van nem francia vagy nem angol felirat, melyet nem kísér helyi fordítás.

Előre megmondom: ha boltom, kocsmám, színházam lenne Magyarországon – vagy bármely régióban, ahol sok magyar él –, kiírnám magyarul is, mert így tartom illendőnek. De úgy érzem, ez ízlés, neveltetés, ha tetszik: erkölcs kérdése, amit törvényben előírni több kár, mint haszon. Nézzük, milyen érvek szólhatnak egy ilyen törvény mellett, s mi ezekkel a baj!

Első érv: az üzletmenet védelme. Ha – úgymond – a tulajdonos (klubvezető, iskolafenntartó stb.) az üzletre (klubra stb.) csak idegen nyelven írja ki, hogy mi van ott, akkor sok járókelő – mint-hogy nem érti a feliratot – nem fog bemenni, s így romlik az üzletmenet, a látogatottság. Ez lehet igaz, de az ilyesmit a tulajdonosra kell bízni. Ha ő egy szűkebb, bennfentes közönséget céloz meg, lelke rajta: ez olyan, mint ha üzletében csak nagyon drága cipőket árusítana. Azzal is elijeszti a vevők jelentős részét, de ha a bennfentes kevesekből megvan a forgalma, miért ne? Ha valaki kifejezetten litvánoknak kíván kávéházat működtetni, s ezt azzal is jelzi, hogy mindent csak litvánul ír ki, hát tegye. Ugyanígy adhat ki bárki – saját veszélyére – idegen nyelvű újságot: olvassa, aki tudja. Ha nincs elég ilyen, majd belebukik. *C'est la vie.* (Magyarul: *ilyen az élet.*)

Második érv: a magyar nyelv védelme. Ha – úgymond – sok információ árad ránk más nyelven, ez elszoktat a magyartól, alkalmasint megrontja, felhígítja magyar nyelvérzékünket. Ez nem teljesen alaptalan aggály, csak a jelen törvénytervezet szempontjából mellékes. Igaz, hogy a nyelvek állandó versenyben vannak a túlélésért, mint a növény- vagy állatfajok, vagy akár a népek; csak-hogy e versenyben az idegen hatás gyakran pozitívabb (mert provokáló-stimuláló), mint a pátyolgatás (mely mintegy „hospitalizálja” a nyelvet). A magyar nyelv – legalábbis a Magyar Köztársaság területén, s a törvény erre vonatkozna – viruló, erős, hegemón helyzetben van. Jelenleg nem a magyar nyelvet kell védeni az idegen hatástól, hanem a magyarok fejét a magyar nyelv egyoldalú, monokultúrák uralmától.

Harmadik érv: az állampolgár védelme. Ha – úgymond – magyar állampolgár vagyok, akkor állampolgári jogom tudni, hova mi van kiírva. Ez, tisztelettel, nem igaz. Ha így volna, perelhető volna az érsekség, mert a Bazilikára az van kiírva: „Ego sum via, veritas et vita”, és a rabbinátus, mert a Bethlen téri zsinagógára az, hogy „Ze ha-shaar l'adonay”. Ezeket nem érti a járókelő. A KRESZ-táblák sem érthetők állampolgári jogon, pedig ismeretük életet menthet. Az alkotmány azt garantálja, hogy bárki hozzájuthasson ahhoz a tudáshoz, mellyel megszerezheti az információt. A modern világban, különösen a nagyvárosokban, igen sok dolgot nem értünk, s ez nem a magyar

nyelv használatán múlik. Én nem tudom, mi az a „Leszámítoló és Hitelbank”, mi a „tétre, helyre, befutóra”, és sokkal kevesebben értik azt, hogy „ágostai hitvallású”, mint azt, hogy „East-West Business Center”. Ha a magyarul-is-hozzáférés jog, akkor sérelmes a rádió gyakorlata, amikor egy áriát csak olaszul forgat le – javaslatom: utána ugyanazt az áriát magyarul is le kell adni vagy (talán ez a jobb) az énekes hangját kicsit lehalkítva, az ária közben hangalámondással tolmácsolni a szöveget. Ráadásul az állampolgári jog az volna, hogy bárki kérhesse: az ő anyanyelvén is legyen kiírva minden. A tervezet azonban csak a magyar fordítást tenné kötelezővé.

Egyik érv sem elég erős tehát. A törvénytervezet célja, úgy tűnik, nem valamilyen valós probléma megoldása, hanem egyszerű erőfitogtatás: ez itt a Magyar Köztársaság, úgyhogy ehhez tartsák magukat. Szomorú, de ez pontosan olyan, mint a kolozsvári rádió magyar adása (még Ceausescu alatt, lehet, hogy mára megváltozott!), melynek minden bejelentkezésekor ezt kellett mondania: „Itt Kolozsvár, Románia.” Mintha kérdéses lenne, hol fekszik az a város. És a környező országokban, színmagyar helységeekben, ahol mindenki érti a Cukrászda feliratot, kötelező odaírni a többség nyelvén is. Nem jó taktika, uraim. A litvánok csak írják ki litvánul, a magyarok magyarul, az angломánok angolul, a muzikológusok olaszul, és bízunk rájuk, akarják-e a hivatalos nyelven is kiírni. Igen, neveljük minden eszközzel hazaszeretetre, a Magyar, a Román, a Szlovák Köztársaság és annak államnyelve iránti elkötelezettségre és egyben a kisebbségek tiszteletére az embereket – de törvényt, erre?

Bajok lennének a gyakorlati kivitelezéssel is. A neveket nyilván nem kell majd lefordítani: a Hugo Boss nem lesz köteles kiírni, hogy „Főnök Hugó”, a Pizza Hut mellé nem kell „Pizza Kunyhó”. De mi lesz a Kentucky Fried Chickennel? Annak most ez a neve, vagy „Kentucky Rántottcsirke” áll majd mellette? És a Bonnie and Clyde? És a Las Palmas Tortilla Taverna? Ha az üzletemet úgy hívom: Scherzo Zeneműbolt, mit kell majd kiírnom magyarul? „Tréfa”? „Szkercó”?

A fentiekben „idegen” feliratokról beszéltünk, és ezen a nem magyar szövegeket értettük. Ám ami nem magyar, még nem idegen. Magyarországon például élnek németek, akik számára nem idegen az, hogy Strümpfe und Hosen. A törvény tehát feltehetőleg a „nem magyar” feliratok kötelező fordításáról fog szólni. De ki dönti el, mi van magyarul és mi nincs? Kell-e majd magyar fordítás az *onkológia*, *gin*, *kóser*, *design*, *internet*, *pizza*, *blockflöte* szavakhoz – mert (mint igyekeztem leveletetni) valójában nem arról szólna a törvény, hogy ezek érthetők-e, hanem hogy magyarok-e? Ezen szakmailag el lehet vitatkozni, de a szakember csak kényszerűségből sorolja az egyiket inkább ide, a másikat inkább oda. Olyan ez, mint az elmeorvoszatban annak eldöntése, hogy ki normális és ki bolond: sok a határeset, az orvos nem szívesen címkéz, hacsak el nem szegődik törvénytörvényes vagy honvédségi orvos szakértőnek, mert ott aztán ki kell mondania: bolond, nem bolond. Lehet, hogy a nyelvészek között is lesz, aki elszegődik törvénytörvényes szakértőnek, és vállalja, hogy megmondja: magyar, nem magyar. Nem lesz könnyű élete.

Magyar Narancs, 2001/05/17, 44. o.

http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking.html

a) Fogalmazd meg a szöveg által körüljárt problémát!

5. Olvassátok el a következő rövid szöveget!

A mai Szerbia, Montenegró, Szlovénia, Macedónia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén egységes állam működött 1990 előtt. Jugoszlávia egyik hivatalos nyelve az ún. szerbhorvát volt. Az ország fölbomlása után azonban a szerbek, a horvátok és a boszniaiak (bosnyákok) is ragaszkodtak ahhoz, hogy önálló szerb, horvát és bosnyák nyelvet tartsanak számon. Pedig Jugoszlávia felbomlásának idején a szerbek, a horvátok és a bosnyákok beszédében csak nyelvjárási eltérések voltak, és a nyelvjárások határai nem estek egybe a később kialakult országhatárokkal.

Értelmezzétek a példát!

Milyen következtetést lehet belőle levonni a nyelv–nyelvjárás megkülönböztetésre vonatkozóan?

6. Arra a kérdésre, hogy hány nyelv van a világon, eltérő válaszokat adnak a nyelvészek: a nyelvek számát 5000 és 7000 közé teszik.

Olvasd el a következő szöveget, amely ezt a kérdést járja körül!

Magát a nyelvjárás fogalmát nem könnyű meghatározni: sokszor alig lehet eldönteni, vajon önálló nyelvről vagy valamely nyelv egyik nyelvjárásáról van-e szó – különösen, ha politikai érdekek vagy nemzeti érzések forognak kockán.

Ha csupán azt tekintjük lényegesnek (ami mind a nyelvész, mind az elfogulatlan gondolkodás számára ésszerű), hogy az egyes nyelvközösségek beszéde KÖLCSÖNÖSEN ÉRTHETŐ legyen, akkor bizonyos észak-német tájszólásokat könnyűszerrel nevezhetnénk hollandnak vagy akár a hollandot a német egyik nyelvjárásának. A Szicíliában beszélt olaszt viszont Firenzében egyáltalán nem értik meg. A délolasz újoncok kiképzése az olasz katonaságnál azzal kezdődik, hogy megtanítják nekik a köznyelvi olasz vezényszavakat szinte úgy, ahogy a hajdani osztrák–magyar közös hadseregben a magyar regruta a németül elkiáltott vezényszavakat magolta be (és így lett *hapták* a *Habt acht!* 'Vigyázz!'-ből). Szigorúan véve kínai nyelvről sem lehet beszélni: Kínában hat olyan, egymás számára érthetetlen „nyelvjárás” van, amelyet legalább 15 milliónyian beszélnek. Ha az arab nyelvet egy olyan láncként képzeljük el, amelynek egymás melletti szemei kölcsönösen érthető nyelvjárásokat jelképeznek, a lánc távolabbi szemei között egyre csökken a kapcsolat, az érthetőség foka. Két arab „nyelvjárás” között nagyobb lehet a különbség, mint mondjuk két olyan, önállónak tekintett nyelv között, mint a norvég és a svéd, ugyanis mindkét skandináv nyelv a másik országban is jól érthető. Ha mondjuk a skandináv országok egyesülnének, s népeik úgy tekintenék magukat, mint akik a közös skandináv nyelvet emlegetnék. Ha a kantoni terület elszakadna a kínai központi kormánytól, és az ott lakók kijelentenék, hogy ők nem kínaiul,

hanem kantoniul beszélnek, akkor a kantont önálló nyelvnek tartanánk. Az iszlám hódítás és térítés során áttért indiaiak, azaz Pakisztán és Banglades lakossága az arab írással lejegyzett urdu nyelvet beszéli, amely teljesen és kölcsönösen érthető az India egyik legnagyobb nyelvét, az ún. dévanagári írással rendelkező hindit beszélők számára. A szemünk előtt zajlott-zajlik le egy nyelv kettéválása a felbomlott Jugoszláviában. A korábban egységességnek tekintett és szigorúan nyelvészeti értelemben azonosnak is tartható „szerbhorvát” nyelv mára hivatalosan két önálló, az ortodox vallású délszlávok által beszélt szerb és a katolikus vallású délszlávok használta horvát nyelvként él tovább. Sőt még a muzulmán délszlávok bosnyák nyelve is felbukkant, noha aligha képzelhető el, hogy néhány év alatt jelentős változások következtek volna be szerkezetükben, szókincsükben vagy hangalakjukban.

Mindez arra mutat, hogy nem lényegtelen a nyelvek és a nyelvjárások viszonyának megítélésében, hogy a nyelv használói maguk hogyan vélekednek arról, milyen nyelvet is beszélnek. A nyelvész regisztrálja a különbségeket és azonosságokat, óvatos ítéleteket kockáztat meg, időnként ellentmond az államilag támogatott hivatalos mítoszoknak, valamint a köznapi gondolkodás tévhiteinek, de jórészt ő is tiszteletben tartja a nyelv beszélőinek hitvallását. Mivel pedig mind a pekingiek, mind a kantoniak úgy tartják, hogy kínaiul beszélnek, a nyelvész is a „kínai nyelv” címszó alatt tárgyalja nyelvüket, legfeljebb hozzáteszi, hogy pekingi (mandarin) vagy kantoni kínairól van szó. Ha pedig cinikusan szemléli a politika nyelvi fejleményeit, akkor az ismert mondatot követve azt vallja: „Nyelvek azokat a nyelvjárásokat nevezzük, amelyek mögött egy-egy hadsereg áll.”

Kenesei István (szerk.): *A nyelv és a nyelvek*, 8. fejezet, részlet
http://www.nytud.hu/nyelv_es_nyelvek/

- a)** Sorold fel a szövegben olvasott példákat!
 Mit bizonyítanak ezek?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- b)** Ha tudsz, írd meg is hasonló példákat!

.....

.....

.....

8. Képzeljétek el a számotokra kijelölt helyzetet!

- A)** Orvosi vizsgálat egy olyan környezetben, amelyben a betegnek nincs lehetősége a saját anyanyelvén beszélni.
- B)** Beszélgetés a szomszédokkal, akik egy másik nyelven beszélnek.
- C)** Bírósági tárgyalás, ahol az igazságszolgáltatás nyelve nem a sértett anyanyelve.
- D)** Általános iskolai olvasásóra, ahol néhány gyerek anyanyelve nem egyezik az oktatás nyelvével.
- E)** Vásárlás az élelmiszerboltban, ahol az eladó nem a vevő anyanyelvén beszél.
- F)** Baráti beszélgetés, ahol az egyik fél nem használhatja az anyanyelvét, mert a másik nem érti.
- G)** Hivatali ügyintézés, ahol a hivatal dolgozói nem beszélnek az ügyfél anyanyelvén.
- a)** Vitassátok meg, hogy az adott helyzetben súlyos hátrányba kerülhet-e az, aki nem beszélhet saját anyanyelvén!
- b)** Fogalmazzátok meg tömören az álláspontotokat!

- c)** Gyűjtsétek össze az álláspontotok mellett szóló érveket!

- d)** Ismertessétek az osztállyal véleményeteket és érveiteket!

9. Olvasd el a következő szöveget, aztán válaszolj a kérdésekre!

Nyelvi jogok

Sokszor nem gondolunk arra, milyen természetes, hogy anyanyelvünkön tanulhatunk, intézhetjük ügyeinket, mondhatjuk el az orvosnak panaszainkat. De nem mindenki élhet ezzel a joggal. A kisebbségben élők gyakran szembesülnek azzal, hogy valamilyen fontos helyzetben az állam nyelvét kénytelenek használni saját anyanyelvük helyett.

Korábban esett már szó arról, hogy vannak olyan államok, amelyek tiltják a kisebbségi nyelvek használatát. A nyílt tiltás egyértelműen a kisebbségi nyelv – és ezzel a kisebbségi csoport – ellen irányul. Általában nem ennyire egyértelmű az állam kisebbséggel kapcsolatos nyelvpolitikája. Gyakoribb, hogy nem tiltják nyíltan a kisebbségi nyelvek használatát, de nem is támogatják. Sajnos szintén ritka, de kívánatos gyakorlat a kisebbségi nyelv nyílt támogatása.

Az államok nyelvpolitikája a kisebbségi nyelvek támogatása szempontjából egy skálán helyezhető el. A skála egyik végén a tiltás, a másikon a támogatás helyezkedik el:

tiltás, tűrés, a diszkrimináció tiltása, megengedés, támogatás

Ha egy állam területén a lakosság többsége egyazon nyelvet beszél anyanyelveként, akkor azt az ország TÖBBSÉGI NYELVÉNEK nevezzük (szemben az országban beszélt egyéb, ún. KISEBBSÉGI NYELVEKKEL). Az ilyen államokban a többségi nyelv általában egyben a HIVATALOS NYELV is, vagyis ezt a nyelvet az adott területen bárki, bármilyen hivatalos helyzetben használhatja. A világ nagyon sok országában azonban nincs egyetlen többségi nyelv; ezekben az országokban egy vagy több kisebbség nyelvét használják hivatalos nyelvként.

Magyarországon egyetlen hivatalos nyelv van, amely egyben az egyetlen többségi nyelv: a magyar. Belgiumban viszont három hivatalos nyelv van (a flamand, a francia és a német), és egyiknek a beszélői sincsenek többségben az országon belül. Vannak olyan országok is, amelyekben az ország egész területére érvényes hivatalos nyelv az állam többségi nyelve, de a kisebbségi csoportok által lakott részekben a kisebbségi nyelv is hivatalos nyelv. Romániában például a román az államnyelv, de az országnak azokon a részein, ahol a magyar kisebbség elég nagy százalékban él, hivatalos helyeken a magyar is használható.

A nyelvek tudományos vizsgálata azt bizonyítja, hogy minden nyelv és nyelvváltozat, nyelvjárás alkalmas annak a feladatnak a betöltésére, amire beszélői használják. Előfordulhat, hogy egy-egy nyelvváltozatot beszélői nem teljes körűen alkalmaznak, mert bizonyos helyzetekben esetleg másik nyelvet beszélnek. Ezek a korlátozottabban használt nyelvváltozatok is alkalmasak azonban arra, hogy a megfelelő szókinccs és bonyolultabb nyelvtani formák kialakuljanak bennük, ha a beszélőközösségnek arra van szüksége, hogy teljes körűen használhatóvá váljon az adott nyelvváltozat. Például az amerikai magyar vagy a csángó nyelvváltozatot nem használják tudományos szövegek írására, ezért jórészt hiányzik belőlük az a szókinccs és azok a nyelvtani megoldások, amelyek a tudományos szövegekre jellemzők. Mindkét nyelvváltozat alkalmas azonban arra, hogy ha szükséges, kialakítsák bennük a tudományos szövegekre jellemző szókinccset és nyelvtani formákat.

Sokan vannak, akik úgy gondolják, hogy vannak „művelt” és „műveletlen”, „szép” és „csúnya”, „helyes” és „helytelen”, „jobb” és „rosszabb” nyelvek és nyelvváltozatok. Sőt: előnyben

részesítik azokat, akik a „szép”, „helyes”, „művelt”, „jobb” nyelvet, nyelvváltozatot beszélnek, lenéznek viszont más nyelvváltozatok beszélőit. Ezek a kijelentések több szempontból is problematikusak: egyrészt nyelvészeti szempontból tarthatatlanok, másrészt könnyen nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés alapjává válhatnak.

Az emberek nyelvhasználaton alapuló megkülönböztetését LINGVICIZMUSNAK nevezik (a szót a latin *lingua* 'nyelv' szóból képezték). A lingvicizmus nagyon hasonló ahhoz, mint amikor az embereket külső jegyeik – például bőrszínük – alapján osztják „jobb” és „rosszabb” csoportokba. Az emberek faji megkülönböztetését, a rasszizmust a nemzetközi szervezetek elítélik, a magyar alkotmány is tiltja.

A nyelvészek egyetértenek abban, hogy minden nyelv, nyelvváltozat vagy nyelvjárás egyenrangú és azonos tiszteletet érdemel, és hogy a lingvicizmus nem egyszerűen téveszméken alapul, de társadalmi károkat is okoz. Azért okoz társadalmi károkat, mert a „lenézett” nyelvek, nyelvváltozatok beszélőit hátrányos helyzetbe hozza. Éppen ezért a nyelvészek azt javasolják a politikusoknak, hogy az alapvető emberi jogokhoz – például az emberi élethez, méltósághoz, a szólás szabadságához való jog – hasonlóan ismerjék el a NYELVI EMBERI JOGOKAT is. Ez azt jelenti, hogy mindenkinek legyen joga anyanyelvén, illetve anyanyelvének otthon, elsőként elsajátított változatán, nyelvjárásában beszélni.

Természetesen nagyon nehéz lenne biztosítani, hogy minden ország minden közigazgatási szintjén minden nyelven legyen tolmácsolás, ha valaki ezt kéri. De azok a csoportok, amelyek kisebbségként élnek egy-egy országban, joggal várhatják el, hogy az állam az ő gyerekeiknek a kisebbségi nyelven nyújtson oktatást, ha a szülők ezt választják, és hogy a hivatalokban, bíróságokon is használhassák anyanyelvüket, ha így akarják. Egyes országokban igen sokat tesznek ezeknek a jogoknak a biztosításáért (például ilyen ország Svájc, Belgium, Hollandia, a volt Jugoszlávia és az USA). Joggal várják a nyelvi emberi jogok garantálását a határon túl élő magyarok és a Magyarországon élő nyelvi kisebbségek is.

a) Hogyan viszonyulhat egy állam a területén beszélt nyelvekhez?

.....

.....

.....

.....

b) Mit jelent az, hogy egy nyelv „hivatalos nyelv”?

.....

.....

.....

.....

c) Milyen nyelvpolitikát tartanak kívánatosnak a nyelvészek és a társadalomtudósok? Miért?

d) Mi a hasonlóság a rasszizmus és a lingvicizmus között?

e) Miért van szükség nyelvi emberi jogokra?

A lingvicista nézetek hátrányt, diszkriminációt jelentenek azoknak, akik a „rosszabbnak” tartott nyelvet, nyelvváltozatot beszélnek. Magyarországon is vannak csoportok, amelyek hátrányos helyzetben vannak nyelvhasználatuk miatt. Ez a hátrány lehet nagyon súlyos vagy enyhébb.

10. Válassz az alábbi helyzetleírások közül!

Képzeld el a szituációt, és értékeld a helyzetet!

Ha vannak a leírt helyzettel kapcsolatban saját tapasztalataid, idézd fel őket!

Mi okozza a nyelvi hátrányt?

A) Általános iskola alsó tagozatában a tanár az olvasmányhoz kapcsolódóan kérdést tesz föl a gyerekeknek. Panni magabiztosan jelentkezik. A következő párbeszéd játszódik le:

TANÁR: Miért volt szomorú a kislány?

PANNI: Azért, mert a barátja mögmondta neki, hogy ...

TANÁR: Nem mondta mög! Évi, folytasd te!

3. TEREPMUNKA

Korábban volt már szó a magyar nyelvjárásokról és a szlengről is. Néhány órával ezelőtt pedig a határon túli magyar nyelvváltozatokkal ismerkedtünk meg. Arról azonban, hogy honnan tudunk ezeknek a nyelvjárásoknak vagy éppen a szlengnek a létéről, hogyan állapíthatjuk meg, hogy milyen nyelvi eltérések vannak a köznyelvhez képest, még nem volt szó.

A következőkben a társadalom és a nyelvhasználat viszonyaival, összefüggésrendszerével foglalkozó tudomány, a SZOCIOLINGVISZTIKA tudományos módszereivel ismerkedhetsz meg. A módszereket egy önálló terepmunka elkészítése közben magad is kipróbálhatod.

1. Mit gondoltok, a kutatók hogyan jutnak hozzá azokhoz a nyelvi adatokhoz, amelyek alapján következtetéseiket levonják a nyelvváltozatokra vonatkozóan?

Hogyan jutottak el például a magyar nyelvjárás térkép megrajzolásáig?

Hogyan jutottak ismeretekhez a szlengről, illetve a határon túli magyar nyelvváltozatokról?

Először az asztalterítő rád eső részén dolgozz, majd forgassatok egyet-egyet rajta, és értékeljétek, egészítsétek ki egymás ötleteit!

2. Olvasd el a számodra kijelölt szöveget!

A) A következő részlet Kontra Miklós *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon* című doktori értekezésének bevezető részéből származik.

a) Jelöld a szövegben a lényeges információkat! (Ha szükséges, használd a jegyzeteket a szöveg értelmezéséhez!)

Nyelv és társadalom összefüggései régóta sokak érdeklődésére számot tartó kérdések. Értekezésemben a magyar nyelv használatának olyan társadalmi vonatkozásait kísérem meg boncolgatni, és oly módon, amilyenekre és ahogyan erre korábban nem volt példa. Bizonyos nyelvi kérdéseket ugyanis valóban társadalmi beágyazottságukban vizsgállok. Ezen azt értem, hogy nem egyes ki-tüntetett csoportok, például a nyelvművelők vagy az írók, esetleg a magyar szakos tanárok megszokott tárgyalásmódját követem, hanem a magyarországi lakosság egy reprezentatív mintáján elvégzett vizsgálatról számolok be.

„A nyelvészet furcsa tudomány – ritkán veszi szemügyre azt, amit leír: a valóságos nyelvet” (Nádasdy). A magyar nyelvtanírók túlnyomó többsége – elvszerűen – normatív nyelvtanokat¹ ír(t). Ha a nyelvtan a helyes beszéd tudománya, leírása, akkor nyilvánvalóan nem vizsgálhatja azt, hogy miként beszélnek a magyarok, tehát minden magyar, hanem csak azt vizsgálja, hogy miként beszélnek a mintaadók, a nyelvileg legműveltebb emberek. Sok leírás nem *feltárja*, hogy miként beszélnek a magyarok, hanem *megszabni kívánja*, hogy miként beszéljenek. Egy felülről diktált normát írnak le. Olyan ideális nyelvhasználatot, amelytől a hús-vér emberek mindennapi magyar nyelvi viselkedése néha fényévnnyi távolságra van. A preskriptív nyelvészt² sokszor nem a tények, hanem az elérendőnek vélt eszmények vezérlik. A magyar nyelvjárásgyűjtők és atlaszkészítők valóságos nyelvhasználatot vizsgáltak, de a falunak nem a nyelvét, hanem csak a nyelvjárá-

1 Normatív nyelvtan: Valamilyen nyelvi ideált leíró nyelvten, amely nem csupán leírni, de előírni, általános normává tenni is kívánja az általa előnyben részesített nyelvhasználatot. A normatív nyelvten nincs tekintettel a nyelv változosságára és változékonyságára.

2 Preskriptív: Előíró szemléletű nyelvész vagy nyelvten; az általa előnyben részesített nyelvváltozat használatát előírja.

sát kutatták. A *Strukturális magyar nyelvtan*³ kötetei az őket író nyelvészek intuícióira alapozva a potenciális⁴ nyelvhasználatot vizsgálják. A nyelvművelők, a leíró és elméleti nyelvészek, valamint a nyelvatlaszkészítők egymástól eltérő módon, de mind *torzított minták* alapján vizsgáldták.

A magyarországi magyar nyelvhasználatnak a jelen értekezés az első tüzetes vizsgálata. Az értekezés alapjául szolgáló Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV) kielégíti a *statisztikai mintavétel* kívánalmait: a felnőtt magyarországi lakosság 832 fős, az életkor, nem, iskolázottság és településtípus szerint reprezentatív mintájától gyűjtöttünk adatokat. Ez a mintaválasztás lehetővé teszi, hogy bizonyos valószínűséggel a teljes felnőtt magyarországi lakosság nyelvi viselkedéséről és ítéleteiről tehessünk ellenőrizhető kijelentéseket. (Az adatfelvétel 1988-ban történt.)

Az 1960-as évekig a nyelvészetben egyeduralkodó volt a kategorikus nyelvszemlélet. A nyelv vizsgálatához elengedhetetlennek vélték az esetlegességektől való elvonatkoztatást, az elemzések „minden vagy semmi”, „fekete vagy fehér” alapelvek voltak. A kategoricitás azonban nem elengedhetetlen elve a nyelvészeti kutatásnak, csupán olyan posztulátum⁵, amelyet vagy elfogad az ember, vagy nem. A szociolingvisztika a nyelvet variábilisnak⁶, folytonosnak és kvantifikálhatónak⁷ tekinti. Elméletében a nyelvi egységek (hangok, morfok, szavak stb.) olyan változók, amelyek kombinációs lehetőségeit nemcsak a velük együtt előforduló nyelvi elemek korlátozzák, hanem a velük együtt előforduló társas és társadalmi körülmények is. A kvantitatív szociolingvisztika – így a jelen értekezés is – a nyelvi változást és változatosságot (variabilitást) úgy vizsgálja, hogy nem kizárja a nyelvtudomány illetékességi köréből a valós, mindennapi nyelvhasználatot, hanem beemeli a nyelvészetbe. Számot ad nemcsak a nyelvi/strukturális tényezőkről, hanem a beszélőkről is, vagyis az aktuális nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi tényezőkről is. A nyelvhasználatot meghatározó független társadalmi változókat, amilyenek például a nem, életkor, társadalmi osztály vagy etnikum, valamint a beszédhelyzetek által korlátozott variabilitást lehetőleg kimerítően kell vizsgálni. Nyelvi és társadalmi változók között nemigen találunk tökéletes korrelációkat⁸, de az együttjárás szisztematikus⁹ – statisztikai értelemben. A különféle nyelvek korábbi elemzéseiben szabad váltakozásként leírt váltakozások egyáltalán nem szabadok, hanem szociolingvisztikailag determináltak¹⁰. Chambers szerint a szociolingvisztika fő empirikus feladata a nyelvi változóknak mint függő változóknak korrelációba állítása olyan független változókkal, mint a nyelvi környezet, a beszédstílus vagy a társadalmi kategóriák.

A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat alapját képező nyelvi adatfelvétel 1988 májusában zajlott le az MTA Nyelvtudományi Intézete és az akkori Tömegkommunikációs Kutatóközpont együttműködésével. (Az adatfelvételkor persze nem tudhattuk, hogy Magyarországon hamarosan véget ér a szocializmus, és megkezdődik a piacgazdaság kialakítása.) A disszertáció¹¹ elemzése ily módon egy letűnő társadalmi rendszer utolsó nyelvhasználati képét rajzolja meg,

3 Strukturális magyar nyelvtan: Az Akadémiai Kiadó által kiadott, a kilencvenes évek elejétől megjelenő kézikönyvsorozat. Három kötete látott eddig napvilágot: az 1992-ben megjelent *Mondattan*, az 1994-es *Fonológia* és a 2000-ben kiadott *Morfológia*. A sorozat szerkesztője Kiefer Ferenc, nyelvész. A sorozat különlegessége, hogy modern nyelvméletei alapokon próbál a magyar nyelvre vonatkozó nyelvtani leírást adni.

4 Potenciális: Lehetséges, elképzelhető.

5 Posztulátum: Kijelentés. Itt: alapfeltételezés.

6 Variábilis: Változatos és változékony.

7 Kvantifikálható: Számszerűsíthető.

8 Korreláció: Összefüggés.

9 Szisztematikus: Rendszerszerű, rendszeres.

10 Determinált: Meghatározott.

11 Disszertáció: Doktori értekezés, tudományos műfaj.

s egyben a magyar nyelv változatainak és változásainak későbbi vizsgálataihoz nyújtanak fontos összehasonlítási alapot.

A vizsgálat célja a magyarországi magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződésének feltárása, a különféle nyelvi formákhoz kapcsolódó társas jelentések megállapítása és a nyelvi változások vizsgálata. Ebből következően elsősorban azt kívánom megállapítani, hogy *mi van*, s csak kisebb mértékben koncentrálok arra, hogy *miért van úgy, ahogy van*. Az adatokból kikapintható vagy sejtethető nyelvi változásokra, ahol lehet, kitérek, de nem a nyelvi változások és változatosság (variabilitás) elméleti kérdései lesznek a fókuszban. A nyelvhasználati rétegződés feltárása, leírása, illetve elemzése temérdek új ismeretet eredményez, számos új kérdést vet föl és sok kérdést helyez új megvilágításba. Ilyenek a nyelvi norma kérdései, a nyelvi és társadalmi rétegződés összefüggései, a ránk, magyarokra nagyon jellemző megbélyegzési és túlhelyesbítési folyamatok¹² stb. Dolgozatomnak az a célja, hogy az empirikus vizsgálatokkal alapot teremtsék a későbbi elméleti általánosítások számára.

Forrás: http://venus.arts.u-szeged.hu/pub/angol-amerikai/elteal/kontra/staff_mikloskontra_2003book.rtf

b) Készíts vázlatot a szöveg alapján! Készülj fel a szöveg tartalmának elmagyarázására!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

B) A következő részlet Kontra Miklós *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon* című doktori értekezésének bevezető részéből származik.

a) Jelöld a szövegben a lényeges információkat! (Ha szükséges, használd a jegyzeteket – akár az előző szöveg jegyzeteit is – a szöveg értelmezéséhez!)

¹² Megbélyegzési és túlhelyesbítési folyamatok: Valakit a nyelvhasználata miatt megbélyegeznek, valamilyen negatív értékítélettel illetnek. Például ma sem ritka, hogy az ún. *suksükölő* beszélőt megbélyegzik, nyelvváltozata miatt iskolázatlannak, faragatlannak tekintik. A túlhelyesbítés részben bizonyos megbélyegzett nyelvhasználati formák kerüléséből származik. A beszélő, azt elkerülendő, hogy megbélyegezzék, ügyel nyelvhasználatára, így néha olyan formákat használ, amelyek nem jellemzőek sem a saját, sem a normatív változatra. Például a *suksükölést* elkerülendő a beszélő felszólító módban is a kijelentő módra érvényes végződéseket használja. A megbélyegzés idegen szóval: *stigmatizáció*, a túlhelyesbítés latin eredetű szóval *hiperkorrekció*.

A LEFOLYTATOTT VIZSGÁLATOK MÓDSZEREI

Kiindulópontunk az, hogy „A jelenben megfigyelhető mozgás, a váltakozás [pedig] az időben lefolyó változás vetülete”. A nyelvi struktúrájának nem minden variabilitása és heterogenitása jár együtt nyelvi változással, de minden változáshoz hozzátartozik a variabilitás és heterogenitás.

Az elemzések szembesítik az EXPLICIT, KODIFIKÁLT NORMÁT, vagyis azt a nyelvi változatot, amelyet a normatív nyelvészek s nyomukban az iskola intézményesen kíván mindenki el-sajátítani az IMPLICIT NORMÁKKAL, vagyis a nem (vagy alig) tudatosan elsajátított és követett nyelvi szabályokkal. Feltárom, hogy milyen csoportok ítélik helyesnek, illetve kik használják a kodifikált standardnak megfelelő nyelvi változatokat, s kik a tőlük eltérő, sokszor megbélyegzett változatokat.

Az elemzésekben használt legfontosabb eszköz a NYELVI VÁLTOZÓ. A kategoricitást föltételező nyelvészet egységei (beszédhang, fonéma, mellékmondat stb.) mind invariáns, diszkrét és minőségi egységek. A nyelv heterogenitását föltételező nyelvészetben a nyelvi változó variabilis, abban az értelemben, hogy különböző alkalmakkor különféleképp realizálódik. A változó folytonos, abban az értelemben, hogy a különböző nemstandard változatainak társadalmi jelentősége (pl. egy magánhangzó esetében) a standard változattól való (fonetikai) távolságuktól függ. Végül a változó kvantitatív nyelvészeti egység abban az értelemben, hogy jelentősége nem pusztán a változatok jelenlététől vagy hiányától függ, hanem viszonylagos gyakoriságuktól is.

A NEM NYELVI (FÜGGETLEN) VÁLTOZÓKAT Angelusz és Tardos (*Szociológia*, 1987/2) szociológiai kutatásából vettem át, ezek a következők: iskolázottság, településtípus, nem, életkor, foglalkozás, ingázás, etnikum és társadalmi mobilitás. Ugyancsak független változóként szerepel még a nyelv-műveléshez való viszony, vagyis „a nyelvművelési javak fogyasztásának” (cikkek olvasásának, rádió- és tv-műsorok hallgatásának/nézésének) gyakorisága.

A mintaválasztás legfőbb szempontja az volt, hogy a minta jól reprezentálja az ország 18 évesnél idősebb korú népességét. A mintavétel első lépcsőjében a településeket választották ki, a másodikban pedig a személyeket. „A TÁRKI I. felvétel dokumentumai” (1986) a települések kiválasztásáról ezt írja: „Magyarország településeit a minta száz településsel kívánja reprezentálni. E települések kiválasztásánál általános szempontként figyelembe vettük az ország településeinek társadalmi, gazdasági, demográfiai szerkezetét, természetföldrajzi elhelyezkedését, az egyes tájegységek történeti fejlődési sajátosságait, a települések közigazgatási szerepét. [...] előzetesen elhatároztuk: a budapesti kerületek, a megyeszékhelyek, illetve a többi 50 000 főnél nagyobb lakónépességű város tagjai lesznek a településmintának – önmagukat képviselve.”

A vizsgált NYELVI (FÜGGŐ) VÁLTOZÓK a következők:

- az inessivusi (bVn)¹³, melynek két változata van: [bVn] és [bV], az utóbbi (kissé?) stigmatizált
- az illativusi (bV), változatai: [bV] és [bVn], az utóbbi hiperkorrekt
- ikes igék:
 - E/1 (m): [m] és [k], az utóbbi (kissé?) stigmatizált
 - E/1 feltételes (nVk): [nék], [nVm] és [nák], a második változat elavuló/választékos, a harmadik stigmatizált
 - E/3 feltételes (nV): [nV] és [nék], a második változat választékos
 - E/3 felszólító (Vn): [Vn] és [ék], a második változat választékos
- (ami): [ami] és [amely], az utóbbi változat hiperkorrekt
- (amely): [amely] és [ami]

13 bVn: A *-ban/-ben* toldalék szokásos nyelvészeti rövidítése. A toldalék két allomorfja csak a magánhangzóban különbözik, ezért a középső magánhangzót a rövidítésben egy nagy V-vel jelöljük, ami a latin *vocalis* (magánhangzó) szónak a rövidítése.

- E/1 feltételes (nV_k): [nék] és [nák], az utóbbi változat stigmatizált
- (t-végű igék kijelentő módja): [kijelentő mód ≠ felszólító] és [kijelentő mód = felszólító], az utóbbi stigmatizált
- (t-végű igék felszólító/kötőmódja): [standardbeli felszólító/kötőmód] és [standardbeli kijelentő mód], az utóbbi változat hiperkorrekt
- (természetes, hogy X): [természetes, hogy X], [természetesen X] és [természetesen, hogy X], az első kettő standard, a harmadik nemstandard, stigmatizált változat
- (e): [ige + -e] és [igekötő/tagadószó/stb. + -e], az utóbbi változat stigmatizált
- (a miatt): [a miatt] és [az miatt], az utóbbi változat stigmatizált
- (miatt): [*miatt* okhatározói névutó] és [*miatt* célhatározói névutó], az utóbbi stigmatizált
- (végett): [*végett* célhatározói névutó] és [*végett* okhatározói névutó], az utóbbi stigmatizált
- végül megvizsgáltam néhány helyesírási változót is, pl. [tömve van] és [tömvevan], [hiába] és [hijába], [utas] és [útas] stb.

A függő változók iménti listáját, valamint a kérdőívet (lásd alább) az MNSZV három kutatója, Kontra Miklós, Pléh Csaba és Terestyéni Tamás együtt alakította ki, támaszkodva Pléh (Műhelymunkák I., 1985) és Terestyéni (Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége Magyarországon, 1987) korábbi vizsgálataira is. A könyvbeli elemzések (az 1–7. és a 9. fejezet) azonban e tézisek írójának önálló munkái.

A magyar szociológusok az 1980-as évek közepén már jól képzett, olajozottan működő adatfelvételi rendszerrel dolgoztak. Leegyszerűsítve: a kutatók kérdőívei alapján, az adatfelvételt irányító instruktorok közreműködésével az adatfelvételt végrehajtó kérdezők gyűjtötték össze a nyers adatokat, amelyekből SPSS system file készült. Az MNSZV tervezésekor jelentős kihívásnak tekintettük, hogy egy Magyarországon nyelvészeti célra sosem használt közvélemény-kutató apparátussal kíséreljünk meg érvényes vizsgálatot lefolytatni. A pre-próba- és próbakérdések tapasztalatai alapján kérdőívünket és a kérdezők számára írt módszertani útmutatót többször módosítottuk, aminek következtében a kitűzött célt nem nyelvész kérdezőkkel is el tudtuk érni.

Papírt és tollat használó kérdőíves vizsgálatunkban az „egy beszélő – egy változó – egy-két-néhány adat” módszert használtuk, vagyis a beszélt nyelvi vizsgálatok „egy beszélő – egy változó – sok adat” módszerétől eltérően egy-egy adatközlőnkől egyazon változóra vonatkozóan csak egy-két-néhány adatot gyűjtöttünk.

A vizsgálati kérdések egy része nyelvészeti problémákra irányult, például azt firtattuk, hogy az adatközlők szerint milyen tulajdonságok jellemzik a szép és választékos beszédet; hol beszélnek szépen vagy csúnyán magyarul; kik és milyen gyakran olvasnak, hallgatnak vagy néznek nyelvművelő írásokat, illetve műsorokat; kinek milyen nyelvészeti tárgyú könyvei vannak otthonában. A vizsgálati kérdések zömét azonban nyelvi feladatok tették ki, melyeknek négy fajtája volt: (1) grammatikalitási ítéletek, (2) szóbeli mondatkiegészítések, (3) írott szövegbeli alternatív formák közötti választások és (4) írott szövegbeli hibák kijavítása. A feladatokat (leegyszerűsítve) a következő példák illusztrálják:

(1) Nyelvtanilag helyes ez a mondat?

A kisiút megbüntették, mert nem volt iskolába.

Igen Nem

(2) Ennek a kártyának a bal oldalán egy hiányos mondat olvasható, a jobb oldalán pedig egy szó. Tegye be a szót a mondatba, és kérem, olvassa fel!

Ha én még egyszer ..., elbocsátanak az állásomból.

elkésik

- (3) A következő szövegben néhány helyen választani lehet két szó között. A választási lehetőségek mindig alá vannak húzva. Olvassa el a szöveget, és karikázza be azokat a szavakat, amelyek Ön szerint helyesebbek ebben a szövegben!

Ez az, amelyet/amit régóta vágyom/vágyok enni. [...]

- (4) Olvassa el a következő szöveget, és javítsa ki, ahol hibát talál benne. Húzza alá a hibás részt, és írja fölé a helyes formát!

Mostanába nem szívesen utazok vonattal. A pályaudvar állandóan tömvevan utasokkal. Az ember hijába meresztí a szemét, nem lássa, hol van szabad hely. [...]

A feladatokat megkíséreltük olyan sorrendbe állítani, hogy egyrészt csökkenthessük a tanulási effektust, másrészt a különféle tevékenységek variálásával elkerüljük, hogy adatközlőink megunják a kérdezést. Az 1. kérdés a szép és választékos beszédre vonatkozott, a 2. különféle köszönési formák használati gyakoriságára. A 3. és 4. kérdés azt tudakolta, hogy hol beszélnek Magyarországon a legszebben s hol a legcsúnyábban, az 5. a nyelv művelő cikkek és műsorok „fogyasztását” mérte fel. Ezt követte az első 17 grammatikalitási ítélet. A 7. kérdés a szótárak és nyelvi tárgyú könyvek birtoklására vonatkozott, majd következett újabb 17 grammatikalitási ítélet. A 9. kérdés az írott szövegbeli alternatív formák választása volt, a 10. pedig a 16 szóbeli mondatkiegészítő feladatot tartalmazta. Az utolsó feladat az írott szöveg javítása volt. A négyféle feladat azért került a vizsgálatba, hogy nyelvi tudatosság és nyelvhasználat egymáshoz való viszonyát minél sokrétűbben elemezhessük. (A különféle adatok gyűjtése alapvető módszertani követelmény, ami csökkenti a hibák lehetőségét.)

Az elemzésekben először mindig az adott változóhoz tartozó változó példányok országos eredményeit közlöm. Ezt követően megvizsgálom, hogy a fentebb említett kilenc független változónak van-e statisztikailag szignifikáns hatása a kapott eredményekre. Harmadik lépésben megvizsgálom, hogy a négy fő független változó (az életkor, a nem, az iskolázottság és a lakhely) páronkénti interakcióban mutat-e valamilyen szignifikáns hatást. A négy változó összesen hatféleképp kombinálható. Egy-egy változó párt mindig kétféleképp vizsgálom, úgy, hogy a pár mindkét tagja csoportosító változó legyen. Például a LAKHELY X NEM elemzéskor megnézem, hogy vannak-e a nők (illetve a férfiak) között lakhely szerinti különbségek, és vannak-e az egyes településtípusokon belül (pl. a budapestiek között) nemi különbségek.

A vizsgálatnak alapvető módszertani célja volt, hogy MEGISMÉTELHETŐ, TEHÁT ELLENŐRIZHETŐ legyen, ezért minden információt közlök, ami a kutatás megismétléséhez szükséges lehet.

Forrás: http://venus.arts.u-szeged.hu/pub/angol-amerikai/elteal/kontra/staff_mikloskontra_2003book.rtf

- b) Ha vannak a szövegben olyan szavak, kifejezések, amelyek nélkül a szöveg nem érthető számodra, nézz utána a jelentésüknek!

- c) Készíts vázlatot a szöveg alapján! Készülj fel a szöveg tartalmának elmagyarázására!

C) A következő részlet Kontra Miklós *A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása* című cikkéből származik.

a) Jelöld a szövegben a lényeges információkat! (Ha szükséges, nézz utána az ismeretlen szavaknak, kifejezéseknek!)

ZSUZSA KIKOSARAZOTT

Egy világhírű magyar származású amerikai nyelvész, akihez már évtizedes barátság fűzött, és akivel tőlünk telhetően segítettük is egymás kutatásait Amerikában, illetve Magyarországon, Gál Zsuzsa (Susan Gal) engem 1995-ben váratlanul kikosarazott. Zsuzsát a burgenlandi Felsőőrben végzett kutatásai tették világhírűvé, 1979-ben megjelent *Language Shift* [Nyelvcseré] című könyve máig a nyelvcseré klasszikus leírásának számít, amit minden valamirevaló, nyelvészetre bevezető tankönyvben idéznek azóta is.

Történt, hogy épp annak a kutatásnak a megszervezésével foglalatostkodtam, aminek eredményeit *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban közöljük (eddig Cserniczkó 1998, Göncz 1999 és Lanstyák 2000 jelentek meg), s kézenfekvőnek tartottam, hogy Felsőőrben folytassunk egy utóvizsgálatot, nézzük meg, mi változott Gál 1974-es terepvizsgálata után 20 évvel, miben váltak be jóslatai s miben nem, úgy folytatódott/alakult-e a felsőőri nyelvcseré, ahogy ő megjósolta. Megkértem hát Zsuzsát, adja meg néhány 1974-es adatközlője nevét s lakcímét, hadd keressük fel őket 20 év után.

Zsuzsa kerek perccel elutasította kérésemet, mondhatni kikosarazott, ami engem nagyon meglepett. Arra hivatkozott, hogy az adatközlőinek tett ígérete meg az amerikai kutatási etikai szabályok kérésem teljesítését lehetetlenné teszik. Én úgy gondoltam, hogy bőven vagyok már Gál Zsuzsával olyan jóban, hogy erre a kicsinységre nyugodtan megkérhetem, s ő nyilván segít is nekem, talán még fantáziát is lát majd az utóvizsgálatban. 1995-ben már jelentős amerikai tapasztalataim voltak, két részletben már több mint négy évet töltöttem tanárként s kutatóként az USA-ban, de Gál Zsuzsa elutasítása abszolút váratlanul ért. Nem ismertem azokat a Kelet-Európában hihetetlen, Nyugat-Európában is furcsa kutatásetikai szabályokat, amelyek a Berkeley-ben nyelvészeti antropológiából doktorált és már a University of Chicago-n professzor Gál Zsuzsát kötötték. Kikosarazásom részletes okait már nem kérdeztem meg Zsuzsától, de nyilván az lehetett a helyzet, hogy ő megígérte minden adatközlőjének a teljes titoktartást, hogy személyazonosságukat soha senkinek nem fedi fel, s ez rám is vonatkozott, mint mindenki másra is.

ÉVA BÜSZKE ADATKÖZLŐI

Gál Zsuzsáéval ellentétes Darvas Éva története, aki szintén az USA-ban élő magyar antropológus, s akinek a Michigan államban élő magyarokról szóló könyvében, az Allen Park-i református templomban szerdánként csigatésztát gyúró asszonyokról szóló leírásában a következőt lehet olvasni: Az antropológiában bevett gyakorlattól eltérően nem álneveket használok, ha-

nem a résztvevők valódi neveit közlöm. Ezek az asszonyok nagyon büszkék arra, hogy részt vesznek a csigakészítésben, ezt életük részének, némelyek pedig életük értelmének tekintik. Néhány asszony a csigakészítést élete egyetlen fontos tevékenységének tartja, olyasminek, aminek mindig nagy várakozással tekint elébe. S valóban, a leírásból megtudjuk, hogy a fényképen is látható asszonyok egyikét Mrs. Juliska Birónak hívják, a másikat Mariska Leleszinek, és így tovább.

Kinek van igaza – kérdezhetné az ámuló somorjai, pesti vagy csíkszeredai magyar társadalomkutató: Gálnak vagy Darvasnak? Azt hiszem, mindkettőjüknek, de mindkettőnek másképp. A normális Duna-medencei ésszel felfoghatatlanul merev USA-beli kutatásetikai szabályokat a legtöbb amerikai kutató saját legjobban felfogott érdekében betartja: ha például egy egyetemen egy gyógyszerkutató megsérti a föderális kutatásetikai szabályokat, akkor az egyetem minden más kutatóját (beleértve az esztétákat, zenetörténészeket és atomfizikusokat) kizárhatják a föderális kutatási támogatásokból. Gál Zsuzsának tehát a maga amerikai szempontjából abszolút igaza volt. De igaza volt Darvas Évának is, holott a csigakészítést gyúró asszonyok esetében homlokegyenest ellenkező utat választott, mint Gál Zsuzsa. Pontosabban: Darvas sem sértett szabályt. Az Amerikai Nyelvtudományi Társaság 1992. évi, az emberekkel kapcsolatos kutatásokról szóló etikai útmutatója ugyanis többek közt ezt mondja: Bizonyos szempontból a nyelvészeti kutatások eltérnek a természettudományi és társadalomtudományi kutatások jelentős részétől. A nyelvi jelenségek felfedezése közben a kutató sok olyan kérdést tesz fel, amelyeket az adatközlő vár, előre feltételez. Ezek a kérdések ritkán zavaróak vagy sértőek. Továbbá a sikeres kutatás azon is múlhat, hogy a nyelvész megtanulja-e s megfigyeli-e azokat az udvariassági és barátságossággal kapcsolatos normákat, amelyek betartását adatközlői elvárják. Az adatközlők gyakran büszkék nyelvtudásukra, s meg is kívánják, hogy a kutatáshoz való hozzájárulásuk okán nevük ismertté váljon. Nevük elhallgatása számukra nemkívánatos lenne. Az amerikai indiánok néha jogosan kritizálják a korábbi nyelvészeti kutatókat azért, mert elhallgatták az indiánok hozzájárulását nyelveik leírásához. Egy nyelv beszélői iránti méltányos magatartás nagyrészt a beszélők szempontjainak megértésén múlik, s ami az egyik helyzetben helyénvaló, a másikban nem feltétlenül az.

MIÉRT LENNE JÓ TITKOS HANGFELVÉTELEKET KÉSZÍTENI?

A kézikönyvek általában egyetértenek abban, hogy a kutatásban való részvételnek önkéntesnek kell lennie, a kutatóknak az adatközlőkre vonatkozó információkat titkosan kell kezelniük, és a résztvevőket nem szabad megtéveszteni, vagyis az adatközlőknek minden a kutatással kapcsolatos információt előre meg kell ismerniük, képesek kell legyenek mérlegelni részvételük esetleges következményeit. Ez a tájékozott beleegyezés elve (angolul: *informed consent*). Az USA-ban az adatközlőkkel gyakran aláíratnak egy nyilatkozatot, amely:

- ismerteti a kutatás menetét és célját,
- felsorolja a részvételből fakadó esetleges kockázatokat,
- garantálja, hogy az adatközlő névtelen marad és a tőle nyert információkat titkosan kezelik,
- közli, hogy az adatközlő részvétele önkéntes, a kutató pedig garantálja, hogy az adatközlő bármikor megszakíthatja részvételét, és
- tartalmazza a kutatásvezető és a kutatási intézet/egyetem kutatási tervekért felelős bizottságának elérhetőségeit.

Nálunk ez még nincs így, de efelé haladunk mi is.

A nyelvész azonban legszívesebben megtévesztené adatközlőit, vagyis titkosan készítené videó- vagy magnetofon-felvételeket elemzés céljára, mivel tudja, hogy az emberek beszédét lényeg-

gesen befolyásolja az, hogy kivel s hol beszélgetnek éppen. Ha tudja valaki, hogy figyelik a beszédét, megpróbál megfelelni egy vélt társadalmi elvárásnak (helyesen kezd beszélni), tehát nem úgy beszél, ahogy általában, normálisan szokott. Ha egy új ismerősöm megkérdi, hogy mi a foglalkozásom, s erre azt mondom: nyelvész vagyok, tízből nyolcan szabadkozni kezdenek, hogy sajnos ők nem beszélnek elég helyesen magyarul. Amikor az 1980-as évek második felében elkezdtem adatokat gyűjteni egy mondattani változáshoz, addig a pillanatig, amíg nem tartottam erről előadást az MTA Nyelvtudományi Intézetében, kollégáim spontán nyelvhasználatában előforduló példákat is gyűjthettem számosat. De mikor kiderült számukra, hogy vizsgálom a természetesen, hogy esik az eső-típusú szerkezeteket (ez a 'természetes, hogy esik az eső' és a 'természetesen esik az eső' keveredése, a nyelvművelők helytelenítik, de Magyarország lakóinak fele nyelvtanilag helyesnek ítéli), nyelvész kollégáim egyik napról a másikra kiiktatták beszédükből az ilyen mondatokat. A nyelvész azt a beszédet szeretné megfigyelni, rögzíteni és elemezni, amit akkor produkálnak az emberek, amikor nem figyelik őket. Ez a megfigyelői paradoxon, aminek feloldására számos trükköt dolgoztak ki a szociolingvisták.

Az embereket megtéveszteni nem etikus dolog, tehát titkos felvételeket készíteni sem az, tudományos célból sem. Hogy mi számít megtévesztésnek s mi nem, azt persze nem lehet egyértelműen eldönteni, ezért a kutatásetikai szabályok nem mindenhol egyformák. Az amerikai William Labov azok közé tartozik, akik a titkos felvételek készítését határozottan ellenezik, ő azt sem tartja megengedhetőnek, hogy a kutató, ha titkos felvételt készít, utólag engedélyeztesse a felvétel kutatási célú felhasználását (az engedély megtagadása esetén viszont semmisítse meg a felvételt). Labovnak az a tanácsa mindenesetre megszívlelendő, hogy nem szabad olyat tenni, amit aztán a nyilvánosság előtt nehéz lenne megmagyarázni.

Forrás: http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2004_3/szemle_2004_3_kontra.pdf

b) Készíts vázlatot a szöveg alapján! Készülj fel a szöveg tartalmának elmagyarázására!

D) A következő részlet Kontra Miklós *A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása* című cikkéből származik.

a) Jelöld a szövegben a lényeges információkat! (Ha szükséges, nézz utána az ismeretlen szavaknak, kifejezéseknek!)

TÁRSADALMI FELELŐSSÉGÜNKRŐL

A társadalomtudományi kutatás tehát akkor etikus, ha a kutató nem okoz kárt azoknak, akiket vizsgál, s más kutatókat sem rövidít meg. Cameron és munkatársai (1992) megkülönböztetik az etikus kutatást a pártfogó kutatástól (angolul: *advocacy research*). Ez utóbbiban nemcsak az adatközlőket kutatják, hanem az adatközlőkért is folyik a tudományos munka. Az alapelv az, hogy a kutatás ne csak a kutatónak hajtson hasznot, hanem azoknak is, akiket kutatnak. William Labov egyike annak a számos nyelvésznek, akik sokat tettek adatközlőikért. 1982-ben megfogalmazott két fontos elvet:

1. A tévedések korrigálásának elve

Ha egy tudósnek olyan széles körben elterjedt elképzelés vagy társadalmi gyakorlat jut tudomására, amelyeknek fontos következményei vannak, s amelyek helytelenségét kutatásai kimutatták, kötelessége ezt a lehető legtöbb embernek tudomására hozni.

2. Az adósság elve

Aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösség tagjaitól, annak kötelessége azt a tudást, amelyre így tett szert, a közösség javára kamatoztatni, amikor annak erre szüksége van.

A tévedések korrigálásának elve indította Lanstyák Istvánt (2003/2004) arra, hogy mérlegre tegyen 75 olyan idézetet, melyeket egy magyarországi nyelveművelő lap közölt, megállapítandó, hogy nyelvi műveltséget vagy babonákat terjesztenek-e. A 75 idézetben a mozgalmi (laikus) nyelveművelők, de a céhbéli nyelvészek is, babonákat terjesztenek, ami önmagában is visszás, de még elgondolkodtatóbb az a körülmény, hogy azt a lapot, amely babonaságokat terjeszt, tekintélyes tudományos és államigazgatási intézmények támogatják.

A tévedések korrigálásának elve motiválta azokat a magyarországi nyelvészeket is, akik a gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közléséről szóló törvényjavaslatot kritizálták, még mielőtt az Országgyűlés azt megszavazta 2001. november 27-én. Ezt a törvényt ugyanis a politikusok és az őket segítő nyelveművelők egy tévhitre alapozták, nevezetesen arra, hogy meg lehet objektíven állapítani egy szóról, hogy a magyarban meghonosodott idegen nyelvű kifejezés-e vagy nem. Ha ugyanis az, a reklámokban s másutt nem kell magyarul is feltüntetni a szót (hisz már meghonosodott a magyarban), de ha nem az, fel kell tüntetni. Például a *shop*, amit minden MOL-kútnál is látunk, ha meghonosodott szónak minősül, maradhat, ha nem, akkor bolt nélkül büntetendő. A törvénytervezetet kritizáló nyelvészek emlékeztettek Bárczi Géza egyetemi tankönyvére, amiből mindenki tudhatja, aki olvasta, hogy: „A jövevényszavak és az idegen szavak között a határt nem lehet megvonni” (Bárczi 1958: 45). Tehát tudományos objektivitással azt sem lehet megállapítani, hogy egy szó meghonosodott idegen eredetű kifejezés-e a magyarban. Következésképpen a magyar Országgyűlésben megszavazott s ma hatályos törvényt nem lehet objektíven alkalmazni, mivel annak kulcsfogalma arra, amire szánták, alkalmatlan. A törvénytervezetet kritizáló nyelvészek erre hívták fel a Magyar Narancs, a Népszabadság és a Heti Világgazdaság olvasóinak figyelmét. A törvény körül bábáskodó nyelveművelők pedig vagy elfelejtették már a Bárczi tankönyvből is bő négy évtizede tudható alaptételt, vagy elhallgatták azt. Az előbbi esetben etikai felelősségük kisebb, mint az utóbbiban, de akkor sem elhanyagolható. Ez a törvény ugyanis nem korrigál egy széles körben elterjedt téveszmét, hanem megerősíti azt, s teret nyit a teljesen önkényes alkalmazásoknak és büntetéseknek. Társadalmilag káros ez a törvény. Azok a nyelvtudósok, akik ellenezték, a tudományos ismeretekre apelláltak, a tévedések korrigálásának elvét alkalmazva. Azok a nyelveműve-

A nyelvtudománynak az is célja, hogy megvizsgálja, hogyan működik a nyelv, milyen funkciói vannak az emberi közösségekben, milyen kapcsolat van nyelv és gondolkodás, nyelv és kultúra, nyelv és társadalom között. Ahhoz, hogy ezeket az összefüggéseket vizsgálni tudják, a nyelvészeknek le kell írniuk a nyelvet: tudniuk kell, milyen hangtani, nyelvtani jellegzetességei vannak, hogyan épül föl a szóincse, és így tovább. Ahhoz, hogy a nyelv társas, azaz az emberi közösségben betöltött funkcióit is föl tudják tárni, azt is meg kell figyelniük, hogy egy-egy hangtani jellemző, nyelvtani forma vagy szó, kifejezés mikor, milyen körülmények között, a nyelvterület melyik részén használatos.

Mindannyian többféleképpen tudjuk kifejezni mondandónkat. Sok mindent kifejezhetünk azzal, hogy a lehetőségek közül mit választunk. Jelezhetjük, hogy milyen csoporthoz tartozunk, hogy mennyire bizalmas a viszony közöttünk és beszélgetőtársunk között, hogy mennyire hivatalos a környezet, és így tovább. Választásaink tehát nem esetlegesek, hanem mindig jelentőségük van. A nyelvészek arra is kíváncsiak, hogy ki kivel hogyan beszél, és hogyan befolyásolja a környezet és a téma a nyelvi elemek közötti választásokat.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához adatokat kell gyűjtenünk a nyelvről. Az adatgyűjtés előtt meg kell terveznünk a kutatást, azaz meg kell határoznunk a következőket:

- Mi az a kérdés, nyelvi jelenség, amit vizsgálni akarunk?
- Mi a legmegfelelőbb módszer a kiválasztott jelenség vizsgálatához?
- Milyen mennyiségű adatra van szükségünk, és hány beszélő nyelvi viselkedését kell megfigyelnünk ahhoz, hogy helytálló következtetéseket vonjunk le adatainkból?

A kutatás megtervezését további lépések követik:

- adatgyűjtés,
- az adatok rögzítése,
- az adatok elemzése.

Az elemzés során feltárt összefüggésekből vonhatunk le következtetéseket.

A következő órákon a gyakorlatban próbáljuk ki, hogyan történnek ezek a lépések. Először „kutatócsoportokat” alakítunk, aztán minden csoport kiválaszt egy nyelvi jelenséget, amelyet meg szeretne vizsgálni. Utána megtervezzük a kutatást, majd elvégezzük az adatgyűjtést, elemezzük az adatokat, és bemutatjuk a többi csoportnak a kutatási eredményeket.

4. Tekintsd át a következő témákat!

Jelöld meg azokat, amelyek a leginkább érdekelnek, amelyekből szívesen készítenél terepmunkát!

Témák:

1. Milyen különbségek vannak osztálytársaitok órai, illetve a szünetben/iskolán kívül beszélt nyelvhasználatuk között?
2. Mikor, milyen helyzetben, kik használnak szlenget? Mik ennek a jellemzői?
3. Milyen különbségek vannak az általános ismert szleng és a között a szleng között, amelyet születek beszélnek?
4. Milyen jegyek jellemzők az SMS-ek nyelvhasználatára?
5. Milyen jellegzetességei vannak a chat, az e-mail és a Skype-üzenetek nyelvhasználatának?
6. Milyen jegyek jellemzik lakóhelyed nyelvhasználatát – például a televízió hírműsoraiban is használt nyelvhez képest?
7. Van-e különbség a lányok és a fiúk nyelvhasználatuk között?
8. Mik a tegezés–magázás szabályai lakóhelyeden?

a) Válassz a témák közül!

b) Ha a fenti témákon kívül mást szeretnél kutatni a terepmunka során, írd le röviden, hogy mi lenne az!

c) Keresd meg az osztályban azokat, akiket hasonló témák érdekelnek, mint téged! Alakítsatok 3-4 fős kutatócsoportokat!

5. Kezdjétek el a kutatási terv készítését!

a) Írjátok le pontosan, mi lesz a kutatás témája!

b) Miért választottátok?

c) Miért fontos vagy aktuális ez a téma?

d) Mi lesz a kutatás várható eredménye?

e) Indokoljátok is meg a feltételezéseket!

Amikor a nyelvészek kutatni kezdenek egy nyelvi jelenséget, tapasztalataik, megfigyeléseik és a korábbi kutatások alapján azt is megfogalmazzák, hogy vajon mi lesz kutatásuk eredménye. Ezt a feltételezett eredményt hívják HIPOTÉZISNEK. A kutatás később arra irányul, hogy megvizsgáljuk: vajon igazolható volt-e a hipotézis vagy sem, illetve ha csak részben volt igazolható, akkor melyik része igazolódott be, melyik nem. Elképzelhető, hogy a hipotézisalkotás csak rejtve van jelen. Például amikor új nyelvi közvetítőeszközt vizsgálunk, és az a kérdésünk, hogy mi jellemző ennek a nyelvhasználatára (például az SMS nyelvhasználatára), akkor feltételezzük, hogy vannak sajátos jegyei – azért végezzük a kutatást, hogy ezekről képet kapjunk.

6. Olvasd el a következő szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

A nyelvészeti terepmunka lehetséges eszközei

A nyelvészeti terepmunkában többféle eszközt alkalmazhatunk, attól függően, hogy milyen mennyiségű és milyen típusú adatra van szükségünk ahhoz, hogy hipotézisünket megerősítsük vagy elveszük.

Valamennyi vizsgálatban jelen van azonban egy olyan nehézség, amelyet le kell küzdenünk: a nyelvészek azt szeretnék leírni, hogy az emberek hogyan használják a nyelvet természetes közegben. A nyelv leírásához az írott szövegekből értelemszerűen csak arról kaphatunk képet, hogy az írott szövegek milyenek – a szóbeliség sokféle formájára vagy akár más, nem vizsgált írott változatokra az „irodalmi” nyelvi szövegekből nem nyerhetünk érvényes adatokat. Ugyanakkor azt is megfigyelték, hogy az emberek másképpen beszélnek, és másképpen is írnak akkor, ha tudják, hogy szóbeli vagy írott szövegeiket majd elemezni fogják. Az a tudat, hogy megfigyelik őket, befolyásolja nyelvhasználatukat. Éppen ezért bármilyen vizsgálati eszközt válasszunk is, mindig arra kell törekedni, hogy az adatközlők, akiktől adatainkat nyerjük, ne tudják, hogy megnyilvánulásaikban éppen milyen elemet vizsgálunk.

A legismertebb vizsgálati eszközök

KÉRDŐÍV: A kérdőíves adatgyűjtés előnye, hogy rövid idő alatt sok adathoz juthatunk, az adatok földolgozása viszonylag gyors és nagyon célzottan lehet egy-egy nyelvi jelenségre rákérdezni. Hátránya, hogy jórészt csak a szókincset, illetve nyelvtani elemeket vizsgálhatunk vele, hangtani és szövegtani jelenségeket nem vizsgálhatunk, és a spontán nyelvhasználatra vonatkozó információkat nem kaphatunk. További hátrány, hogy a kérdőív kitöltésekor az adatközlők elég erősen érzékelik, hogy kísérleti helyzetben vannak, nehéz, bár nem lehetetlen megvalósítani, hogy természetes adatokhoz jussunk ezzel az eszközzel. Kérdőívet a leggyakrabban akkor alkalmaznak, ha értékeléseket kérnek az adatközlőktől (például hogy egy-egy mondatot, amelyben a vizsgálandó nyelvi forma szerepel, jónak, elfogadhatónak vagy nem elfogadhatónak tartanak). Szintén gyakori, hogy a vizsgált nyelvi elem helyét üresen hagyják, és az adatközlő egészíti ki a mondatot.

INTERJÚ: Az interjú adatgyűjtés előnye, hogy ha néhány kérdés után sikerült elfeledtetni az adatközlővel, hogy magnó- vagy videofelvétel készül, akkor természetesebb nyelvhasználatot figyelhetünk meg vele, mint kérdőíves gyűjtéssel. Hangtani és a nyelvhasználattal kapcsolatos jelenségek vizsgálatára ez a legalkalmasabb eszköz. Ahhoz, hogy összehasonlíthatóbbak legyenek a beszélgetések, sokszor előre

megtervezett beszédegységeket, ún. modulokat használnak – ezekről minden adatközlővel beszél a terepmunkás, aki az interjút fölveszi. Hátránya, hogy az adatok elemzését meg kell előznie a szöveg rögzítésének, és ez hosszadalmas folyamat. Éppen ezért általában kevesebb adatközlőtől szereznek így adatokat, mint kérdőívvel.

MEGFIGYELÉS: Külön „kísérleti helyzet” nélkül létrejött, a kutató számára hozzáférhető írott vagy szóbeli szövegek összegyűjtése és elemzése. Előnye, hogy ezek valódi, természetes nyelvhasználatból származó adatok, hátránya, hogy mivel a kutató maga csak meglévő adatokkal dolgozhat, nem tudja megtervezni az adatközlők körét. Ez azzal jár, hogy az adatok elemzése után levont következtetések érvényessége általában szűkebb körre korlátozódik. Ha ezzel a módszerrel dolgozunk, akkor sem esetlegesen gyűjtjük az adatokat, hanem nagyon pontosan körül kell határolni az ún. **korpuszt**, a szövegeknek azt a körét, amivel dolgozunk, és meg kell indokolni, hogy miért éppen ezzel.

ÜGYNÖKMÓDSZER: Elsősorban az emberek egy-egy nyelvhasználati módra, nyelvi formára adott reakcióit vizsgálhatjuk ezzel sikeresen. Lényege, hogy ugyanaz az „ügynök” két szerepbe bújik: két különböző nyelvhasználatot követ, így, ha az adatközlők eltérően reagálnak a két szerepre, akkor az nem az „ügynök” személyéből, hanem nyelvhasználatából következik. Ha az ügynök magnetofonra beszél, akkor ugyanannak a csoportnak is lejátszhatjuk a két különböző nyelvváltozatot, ha személyesen jelenik meg, akkor viszont két különböző adatközlői csoportra van szükségünk: az ügynök az egyikben az egyik, a másikban a másik nyelvváltozatot használja. Az adatközlőket később arra kérjük, hogy két tulajdonságcsoporthoz jellemezzék az ügynök egyik, illetve másik „lényét”. Az egyik tulajdonságcsoporthoz olyan tulajdonságok vannak, amelyek a szakértelemmel, hozzáértéssel, intelligenciával kapcsolatosak (hozzáértő, talpraesett, határozott, okos stb.), a másikban pedig olyanok, amelyek az érzelmekkel kapcsolatosak (barátságos, kedves, jóképű/csinos, megbízható stb.). Sokszor előfordul, hogy az adatközlők az egyik nyelvváltozathoz inkább a hozzáértéshez, a másikhoz inkább a barátságossághoz kötődő tulajdonságokat társítják.

A kutatásokban gyakori, hogy ezeknek a vizsgálati eszközöknek a kombinációit alkalmazzák. A kutató alkalmazhat a fentiekén kívül más módszereket is; olyat, ami jobban illik kutatása tárgyához. Akár széles körben elterjedt, akár maga által kifejlesztett vizsgálati eszközt alkalmaz a kutató, nagyon fontos, hogy mindig pontosan írja le, milyen módszerrel dolgozott, milyen vizsgálati eszközzel gyűjtötte az adatokat. Ez azért fontos, mert csak ebben az esetben lehet megfelelően értékelni a kutató adatokból levont következtetéseit, és ha akarják, így tudják mások is megismételni a kutatást.

- a) Voltál már adatközlő bármilyen – a fent leírtakhoz hasonló – felmérésben? Idézd fel a helyzetet! Hasonlítsd össze emlékeidet azzal, amit a szöveg állít!

- b) Gyűjtsd ki a szövegből a nyelvészeti terepmunkában használható eszközöket! (Ha tudsz más eszközt, azt is írd be a táblázatba!)
Írd le a szöveg alapján minden eszközzel, hogy mi az előnye és milyen hátrányai vannak az alkalmazásának!
Majd írd le azt is, a saját terepmunkáid során melyiknek az alkalmazása milyen eredményekkel szolgálhatna!

A MÓDSZER NEVE	ELŐNYE	HÁTRÁNYA	HA ALKALMAZNÁD...

7. Vitassátok meg, melyik módszer volna a legalkalmasabb a kutatási témátok vizsgálatára!

Vegyétek figyelembe a következő szempontokat!

- Kutatási témátokhoz sok, akár statisztikailag is elemezhető mennyiségű adatra van szükség, vagy kevesebb adat is elég?
- Milyen nyelvi jelenséget vizsgáltok: hangtanit, nyelvtanit, szókincsbelit vagy pragmatikait (nyelvhasználattal kapcsolatos)?

- Akartok-e olyan elemzéseket végezni, amelyek az adatközlők neme, életkora, végzettsége, lakóhelye szerint rendszerezik az adatokat?
- Kutatásotok egy bizonyos nyelvi forma előfordulását vizsgálja?
- Kutatásotok az embereknek egy-egy nyelvi formára, valamilyen nyelvhasználati módra adott reakcióit vizsgálja?

a) A választott módszer:

.....

.....

b) Érvek a választott módszer mellett:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8. Tervezzétek meg a vizsgálati eszközt!

- Ha KÉRDŐÍV lesz, akkor a benne szereplő kérdéseket, feladatokat írjátok le!
- Ha INTERJÚ, akkor a beszélgetés során érinteni kívánt modulokat írjátok le!
- Ha ÜGYNÖKMÓDSZERREL dolgoztok, akkor az ügynök által mondott szövegeket, illetve az ügynök különböző „alakjainak” jellemzésére kitöltendő kérdőíveket szerkesszétek meg!
- Ha MEGFIGYELÉST alkalmaztok, akkor jelöljétek ki a korpuszt, amellyel dolgozni fogtok!

9. Olvasd el a következő szöveget! Használd a szokásos jelzéseket a margón a szöveg feldolgozása közben!

A vizsgálati minta kiválasztásának szempontjai

A vizsgálati módszer megtervezéséhez hasonlóan nagyon fontos az ún. ADATKÖZLŐKNEK a kiválasztása, vagyis azoknak a kijelölése, akiktől adatokat fogunk gyűjteni. Szintén a kutatás tárgyától és a vizsgálati eszköztől is függ, hogy hogyan tervezzük meg az ún. MINTÁT, vagyis az adatközlők körét.

Ha a kutatás célja az, hogy nagyobb beszélőközösségre érvényes következtetéseket lehessen megfogalmazni, akkor ezt REPRESENTATÍV MINTA kikérdezésével lehet elérni. Reprezentatívnak akkor nevezzük a mintát, ha a megkérdezett adatközlők összetétele bizonyos szempontok szerint arányosan leképezi a teljes lakosság összetételét. Ez azt jelenti, hogy ha például a lakosság 52%-a nő, akkor a mintában is 52% a nők aránya. Persze nem egyetlen, hanem több szempont szerint is arányosnak kell lennie a mintának. Lehet ilyen szempont az életkor, a végzettség, a lakóhely mérete és így tovább. Az ilyen kutatáshoz nehéz megfelelő mintát kialakítani, többnyire ritkán, csak nagy vizsgálatoknál alkalmazzák, mert költséges és időigényes. Ahhoz, hogy statisztikailag érvényes kijelentéseket tehessünk, sok, több száz vagy ezer embert kell megkérdeznünk. Így főként kérdőíves módszerrel együtt alkalmazható.

Sokkal gyakoribb, hogy ennél jóval kisebb mintával dolgoznak a nyelvészek, főként ha nem statisztikai adatokra van szükségük. Az interjúval vagy ügynökmódszerrel, megfigyeléssel végzett kutatások is érvényes eredményeket hoznak, csak pontosan meg kell mondanunk, hogy milyen mintát használtunk, mert ettől függ, hogy mennyire általánosíthatók az általunk megfigyelt jelenségek.

A minta megtervezésekor érvényesíthetünk csak egyetlen szempontot (például gimnazisták – szakmunkásképzőben tanulók; 20 év alattiak – 40 év fölöttiek; nők – férfiak stb.), ilyenkor kevesebb adatközlő adataiból is érvényes következtetéseket vonhatunk le. Ilyenkor azonban figyelni kell arra, hogy a minta csak a kiválasztott szempont szerint váljon szét a kapott módon, nehogy becsapjon bennünket saját választásunk, és valójában egy másik szempont hatásait érzékeljük. Tehát ha az életkor hatását akarjuk vizsgálni, mondjuk a szleng használatát illetően, és az egyik csoport 20 év alatti, a másik 40 fölötti, akkor ne legyen a 20 év alattiak mindegyike vagy többsége nő, a 40 fölöttiek mindegyike vagy többsége pedig férfi, mert ebben az esetben nem tudhatjuk, hogy az életkor vagy a nem hatását tapasztaljuk-e.

A minta összeállítását végezhetjük úgy, hogy kiválasztott szempontjainknak megfelelően előre meghatározzuk, hány adatközlői csoportra és csoportonként hány adatközlőre lesz szükségünk, majd adatközlőket keresünk, akik megfelelnek a szükséges jellemzőknek, és hajlandók is részt venni a kutatásban. Az előző példánál maradva: ha az életkort és a nemet is figyelembe akarjuk venni az adatok elemzésekor, akkor a mintát úgy kell megterveznünk, hogy mindkét szempontnak megfelelő csoportokat kapjunk, és kellő számú adatközlő legyen mindegyik csoportban. Lesz például húsz 20 év alatti személy és húsz 40 év fölötti adatközlőnk, mindkét csoportban 10-10 nő, illetve férfi.

De a minta kialakításakor lehet elsődleges szempontunk az is, hogy ismerik-e egymást az adatközlők. Ha kisebb közösségek nyelvhasználatát vizsgáljuk, akkor érdemes figyelembe venni azt is, hogy adatközlőink közül kik ismerik egymást, és hányféle nyelvhasználati szintéren találkoznak egymással. Más szóval: ilyenkor föltérképezzük adatközlőink társas kapcsolathálózatát, legalábbis annak egy részét. A társas kapcsolathálózat meghatározó jelentőségű a nyelvhasználati szokások kialakulásában, és erősen befolyásolja a nyelvi viselkedést.

a) Írd le, szerinted a ti terepmunkátokban milyen mintát lenne érdemes összeállítani!

b) Indokold meg, miért lenne megfelelő egy ilyen minta!

10. Vitassátok meg saját kutatócsoportokban, milyen minta volna a legalkalmasabb a kutatási témátok vizsgálatára!

Vegyétek figyelembe a következő szempontokat!

- Kutatási témákhoz sok, akár statisztikailag is elemezhető mennyiségű adatra van szükség, vagy kevesebb adat is elég?
- Milyen módszert választottatok a kutatásokhoz?
- Milyen szempontok szerint akarjátok majd elemezni az adatokat?
- Hány adatközlőt tudtok majd megkérdezni?

a) Írjátok le, milyen mintát terveztetek el!

b) Indokoljátok meg, miért ilyen mintát választottatok!

11. A kiválasztott minta alapján folytassátok a vizsgálati eszközök megtervezését!

12. Ismertessétek kutatási terveteket az osztállyal! Használjátok számítógépes prezentációt!

Feltétlenül térjete ki a következő szempontokra!

- Milyen kutatási témát választottatok? Miért?
- Mi a hipotézisetek a témával kapcsolatban?
- Milyen vizsgálati módszert választottatok? Miért?
- Milyen adatközlői mintával fogtok dolgozni? Miért?

13. Jegyezzétek fel a többiek tanácsait!

Ha jónak látjátok, módosítsátok kutatási terveteket a fölmerült javaslatokat hasznosítva!

- d) Milyen újabb kérdéseket vetett fel a kutatásotok?
Milyen irányokban kellene tájékozódni a továbbiakban a kérdések megválaszolásához?

16. Készítsetek tanulmányt, prezentációt, portfóliót vagy posztert a kutatásotokból! (Használhatjátok a korábbi prezentációtokat is, de új formát is választhattok a bemutatásra.)

Térjete ki a következőkre!

- Milyen témát választottatok? Miért?
- Mi volt a hipotézisetek a témával kapcsolatban?
- Milyen módszerrel és milyen mintán dolgoztatok? Miért?
- Mit mutatnak az adatok?
- Az adatok elemzése után milyen következtetésre jutottatok? Beigazolódtok-e a hipotézisetek vagy cáfolódtok?
- Hogyan, milyen irányokban lehetne folytatni a kutatást?

17. Ismertessétek a többiekkel kutatásotokat!

Mutassátok be a posztereteket, tartsátok meg a prezentációtokat!

Figyeljete arra, hogy ne csússzatok ki az előre meghatározott időkeretből!

Az előzetes megbeszélésnek megfelelően a csoport minden tagja kapjon szót a bemutatón!

18. Töltsd ki az értékelőlapot!

I. SAJÁT CSOPORT ÉRTÉKELÉSE

1. Csoportomban az ő munkájával voltam a legelégedettebb:

2. Csoportomban az ő munkájával voltam a legkevésbé elégedett:

3. Ahhoz, hogy a kutatás jól sikerüljön, ezt tettem:

4. A munkánk szerintem így sikerült:

5. Csoportunk munkájában a legjobb pillanat ez volt:

II. A TÖBBI CSOPORT ÉRTÉKELÉSE

1. Ennek a csoportnak a kutatása volt számomra a legérdekesebb:

.....

2. Ennek a csoportnak a kutatása volt a legjobban kivitelezve:

.....

3. Ennek a csoportnak a munkája sikerült a legkevésbé jól:

.....

4. Ezeket a tanácsokat tudnám számukra megfogalmazni:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

19. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Hogy érezted magad a közös munka során?

.....

.....

.....

2. Mi volt a legjobb élményed?

.....

.....

.....

3. Mi volt a legkellemetlenebb élményed?

4. Élvezted az együttműködést? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?

5. Hasznosnak találtad ezt a projektet? Ha igen, miért? (Hol fogod tudni hasznosítani az itteni tapasztalataidat?) Ha nem, miért nem?

A GONDOLKODÁS
ÉS A NYELV

NYELVTAN

Tanulói munkatankönyv

4

Fejlesztő

Gremesperger László

TARTALOM

A GONDOLKODÁS ÉS A NYELV

- 69** A GONDOLKODÁS, A NYELV ÉS A VISZONY FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE
- 83** A GONDOLKODÁS ÉS A NYELV VISZONYÁNAK UNIVERZALISTA MEGKÖZELÍTÉSE
- 101** A GONDOLKODÁS ÉS A NYELV VISZONYÁNAK RELATIVISTA MEGKÖZELÍTÉSE
- 119** KÖZÉPÚT, KOMPROMISSZUMOK, TÉNYEK

1. A GONDOLKODÁS, A NYELV ÉS A VISZONY FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

1. Gondold végig, hogyan jelenik meg a címben szereplő három fogalom az alábbi, hétköznapi megnyilvánulásokban!

„Csak beszélsz, és nem gondolkodsz!”

„Kár megsértődnöd, te is tudod, hogy nem úgy gondoltam!”

„Mi már fél szavakból is megértjük egymást.”

„Én szó szerint ugyanígy gondolom.”

a) Készíts jegyzeteket a témáról szóló beszélgetéshez!

b) Írj még néhány mondatot, amelyek a fentiekhez hasonlóan a köznapi beszélgetésekben hangozhatnak el, és valahogyan a gondolkodás és a nyelv viszonyára vonatkoznak!

Naponta hallunk, mondunk a gondolkodásunkra és a beszédünkre vonatkozó mondatokat, kifejezéseket, és nem is sejtjük, hogy szavaink mögött évezredes filozófiai probléma húzódik meg: Milyen viszonyban van egymással a GONDOLKODÁS és a NYELV, ez a két – valószínűleg csak az emberi fajra jellemző – képesség? Az előttünk álló fejezetben ezt a kérdést próbáljuk meg kicsit közelebbről megvizsgálni.

A két jelenség kapcsolatáról azonban komoly megállapításokat tenni meglehetősen nehéz, mert maguk a jelenségek is rendkívül összetettek, nehezen definiálhatóak, ráadásul a viszony is többféle lehet. Ilyen helyzetekben mindig jó, ha tudjuk, a jelenségek milyen értelmezését milyen viszonyba hozzuk egymással. Ezért kezdjük a fogalmak értelmezésével.

Figyelmeztetés: Nem árt előre tudni, hogy – a probléma természetéből adódóan – időnként kicsit homályban fogunk tapogatózni. Viszonylag kevés lehetőségünk lesz arra, hogy kézzelfogható adatokra támaszkodjunk és megkérdőjelezhetetlen következtetéseket tudjunk levonni. De ez nem veheti el a kedvünket!

2. A gondolkodás szó értelmezése

a) Vitassátok meg az alábbi kérdéseket! Különítsétek el és jellemezzétek a gondolkodás eltérő típusait! Készüljete fel a vélemények összegzésére!

A) Az alább felsorolt helyzetek gondolkodást igényelnek. Hogyan jellemezhetők azok a különféle gondolkodási műveletek, amelyekre az egyes helyzetekben szükség van?

- Egy algebrafeladatot oldasz meg.
- Verselemzést írsz.
- Sakkjátszmát folytatsz valakivel.
- A nyaralásodat tervezed.
- Az óvodai emlékeidről mesélsz.
- Városnézésen vesz részt egy ismeretlen városban.

B) Lehetséges-e szerintetek olyan ébrenléti állapot, amikor nem gondolkodunk?

- Tudsz-e öt percig nem gondolni a fehér elefántra?
- Vajon mi zajlik a fejünkben, amikor azt mondjuk, hogy *nem tudok szabadulni egy gondolatától* vagy azt, hogy *egymást kergetik a fejemben a gondolatok*?
- Kell-e kiváltó inger ahhoz, hogy gondolkozni kezdjünk vagy gondoljunk valamire?
- Gondolkodást jelent-e az, amikor egy szép tavaszi napon azt érezzük, hogy „de jó élni”?
- Gondolkodás-e a *déjà vu*-élmény¹?

C) Mi a különbség a *gondolkodik valamin* és a *gondol valamire/valamit* kifejezések között?

- Hogyan szokták fordítani: „Cogito, ergo sum”²?
- Indokoljátok a szokásos fordítás helyességét a Descartes-mű fordításának részlete alapján, amely egyaránt használja a *gondolkodik* és a *gondol* kifejezéseket!

„[...] Végül pedig azt gondoltam, hogy ugyanazok a gondolatok, amelyeket ébrenlétünkben gondolunk, álmunkban is jelentkezhettek, anélkül, hogy ebben az esetben csak egy is közülük igaz volna. Ezért elhatároztam, hogy felteszem: mindazok a dolgok, amelyek valaha is bejutottak elmémbe, nem igazabbak, mint álmaim csaló képei. De csakhamar láttam, hogy mialatt így mindent hamisnak akartam felfogni, szükségképpen kellett, hogy én, aki ezt gondoltam, legyek valami. S mivel észrevettem, hogy ez az igazság: *gondolkodom, tehát vagyok*, olyan szilárd és olyan biztos, hogy a szkeptikusok³ legtúlzóbb feltevései sem képesek azt megingatni, azért úgy gondoltam, hogy aggály nélkül elfogadhatom a filozófia amaz első elvének, amelyet kerestem. [...]”

R. Descartes: *Értekezés a módszerről*. IKON Kiadó, Budapest, 1992. 42–43. o.

1 *déjà vu*-élmény: Olyan emlékezeti csalódás, amikor azt hisszük, hogy már egyszer átélünk valamit, ami valójában sohasem történt meg.

2 „Cogito ergo sum”: latin; közkeletű magyar fordításban: „Gondolkodom, tehát vagyok.” A szállóigévé vált mondat René Descartes (1596–1650) francia természettudós, matematikus és filozófus *Értekezés a módszerről* (eredetileg franciául: *Discours de la méthode*) c. művében szerepel. A mondat francia eredetije: *Je pense, donc je suis*. A szállóigévé vált mondat a mű latin fordításából származik.

3 szkeptikusok: Filozófiai iskola, amely kritikusan vizsgálja, hogy az érzékek által közvetített valóság és az ily módon megszerzett tudás mennyiben feleltethető meg egyáltalán a valóságnak, illetve lehet-e bárki is birtokában a tökéletes igazságnak.

- c) Az előbbi néhány feladatban a gondolkodásról gondolkodtunk. Idézz fel hasonló helyzeteket eddigi tanulmányaidból! Mi a véleményed erről a fajta tevékenységről?

3. A NYELV szó értelmezése

- a) A jelek
 Az alábbiakban jeleket, jelsorokat sorolunk fel. Folytassátok a megkezdett sorokat, illetve töltsétek ki az üres helyeket! Érdemes először elolvasni, megnézni minden sort. Ha szükséges, a fordításnál vedd igénybe osztálytársaid vagy tanárod segítségét!

(1) láztól kipirult arc, a kutya hátán felborzolódtott szőr, ...

(2)

(3)

(4) magyarul: *gádog*, angolul:, németül:, oroszul:

.....

.....

.....

(5) magyarul: *ablak*, angolul:, németül:, oroszul:

.....

.....

.....

b) Ha helyesen folytattátok a sorokat, olyan jeltípusokat kaptatok, amelyek bizonyos vonásokban különböznek, másokban hasonlítanak.
Válaszoljatok az alábbi kérdésekre!

(1) Mi a közös az ötféle jelsorban?

.....

.....

.....

(2) Miben különbözik az első az összes többitől?

.....

.....

.....

(3) Miben hasonlít a (2) és a (4) típus?

.....

.....

.....

(4) Miben hasonlít a (3) és az (5) típus?

.....

.....

.....

(5) Miben különbözik a (2)–(3) a (4)–(5)-től?

c) Olvasd el az alábbi szöveget!

Írd be a szöveg alapján az a) feladat egyes sorai mellé a megfelelő elnevezéseket!

A JEL lényege, hogy a valóság egy érzékszervekkel felfogható darabját a valóság egy másik darabjára történő utalásként fogjuk fel. Például a lábnyomot a hóban felfoghatjuk önmagában is, vagyis egy meghatározott mélységű és formájú benyomódásként a hóban, de úgy is, hogy itt járt egy ember. Ez utóbbi esetben a lábnyom jel.

A fenti (1) típusban felsorolt jeleket INDEXIKUS JELEKNEK nevezzük. A lényeges jellemzőjük, hogy a jelként érzékelt valóságdarab OKSÁGI KAPCSOLATBAN van azzal a valóságdarabbal, amire következtethetünk belőle. Tehát általában természetes módon jönnek létre, és csak az emberi tudatban működnek jelként. Ebből a szempontból nézve tulajdonképpen valaminek a tünetei, ezért SZIMPTÓMÁNAK is nevezik őket.

A (2)–(5) pontban található jelek közös tulajdonsága (azon túl, hogy ezek is utalnak a valóság egy-egy darabjára), hogy emberek KOMMUNIKÁCIÓS CÉLRA használják őket. Nem az emberen kívüli természeti erők hozzák létre őket. A (2) és a (4) típusban található jelek közös vonása, hogy a szó tágabb értelmében hasonlítanak arra a valóságdarabra, amelyre utalnak. Ezért IKONIKUS (vagyis „képszerű”) jeleknek hívjuk őket.

A (3) és az (5) típusban nincsen ilyen hasonlóság, vagyis az, hogy mi áll jelként a valóság egy darabja helyett, tulajdonképpen megegyezés kérdése, ezért általában EGYEZMÉNYES JELEKNEK hívjuk őket. (Használatos még a KONVENCIONÁLIS és a SZIMBOLIKUS elnevezés is.)

4. Most már közelebbről is meg kellene határoznunk, hogy mi a nyelvi jel lényege.

Ennek érdekében vitassátok meg az alábbi kérdéseket!

a) Vajon mi történik a fejünkben, amikor meghalljuk az *asztal* szót?

Az alábbi lehetséges válaszok csak a vita indítását szolgálják, tehát nem a „helyes” válasz kiválasztása a feladat.

Vitassátok meg az álláspontokat vagy kínálatok az alábbiaktól különböző, önálló ötletet!

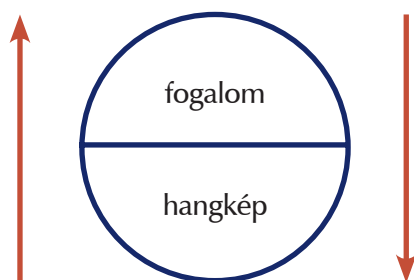
- Vizuális képzeletünkben megjelenik egy általunk ismert, konkrét asztal képe.
- Vizuális képzeletünkben megjelenik egy kicsit homályos valami, aminek általában négy lába és egy viszonylag nagy lapja van. (És ha majd azt halljuk, hogy *Jóska asztala*, akkor kiélesedik a kép.)
- Olyan, mintha az agyunk készenlétbe helyezné az asztalokkal kapcsolatos minden eddigi tapasztalatát.

b) Mi jelenik meg akkor, ha a *hogya* szót halljátok?

c) Forduljunk most egy igazi nyelvtudóshoz, Ferdinand de Saussure-höz [dö szosszür], aki a következőképpen magyarázta a nyelvi jel mibenlétét.
Olvasd el az alábbi idézetet!

„A nyelvi jel nem egy dolgot és egy nevet, hanem egy fogalmat és egy hangképet egyesít. Ez utóbbi nem materiális hang, vagyis kizárólag fizikai valami, hanem ennek a hangnak a pszichikai lenyomata, annak az ábrázolása, [...] érzéki jelenség, és »materiálisnak« csakis ilyen értelemben, az asszociáció másik, általában elvontabb tagjával, a fogalommal való oppozícióban mondjuk.”

„A nyelvi jel [...] kétarcú pszichikai entitás [létező dolog], amelyet a következő ábrával lehet ábrázolni:

Ez a két alkotóelem szorosan össze van kapcsolva és feltételezi egymást. [...] A fogalom és a hangkép kombinációját *jel*nek nevezzük: a használatban azonban ez a műszó általában csak a hangképet jelöli, például egy szót (*arbor* [latin: 'fa'] stb.). Megfelelnek arról, hogy az *arbort* csak mint a 'fa' fogalom hordozóját nevezhetjük jelnek, úgyhogy az érzékszervekre tartozó rész fogalma az egésznek a fogalmát is magában foglalja. [...] Azt javasoljuk, hogy a *jel* szót tartsuk meg az egész jelölésre, a *fogalom* és a *hangkép* kifejezést pedig a *jelöl*ttel, illetőleg a *jelöl*ővel helyettesítsük; [...].”

„A jelölőt a jelölttel egyesítő kötelék önkényes, vagy [...] még egyszerűbben azt mondhatjuk: a nyelvi jel önkényes.”

(Fordította: B. Lőrinczy Éva)

Ferdinand de Saussure⁴: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, 1967.

(1) Foglald össze röviden, mit ért Saussure *hangkép* és *fogalom* alatt!
Milyen kifejezésekkel javasolja helyettesíteni őket?

4 Ferdinand de Saussure (1857–1913) genfi nyelvész. A modern nyelvészet alapjának tekintett fő műve a *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (*Cours de linguistique générale*) című gyűjtemény, amelyben előadásai olvashatók.

(2) Mikor válik egy hangsor jellé?

(3) Mit érthet Saussure a nyelvi jel önkényességén?

d) Olvasd el az alábbi szöveget, majd értelmezd padtársaddal!

Ha valami továbbra sem érthető a jelekkel kapcsolatban, tegyétek fel kérdéseket tanárotnak!

Saussure szerint a világ jelenségei absztrakt, általánosított formában leképeződnek tudatunkban. Bármely kimondott hangsor (pl. *a-b-l-a-k*) általánosított formában képeződik le tudatunkban, vagyis a bizonyos határok közötti kiejtési különbségek nem játszanak szerepet a megértésben. Ezek a hangképek, vagyis JELŐLŐK kapcsolatba kerülnek a valóság valamely elemének fogalmi leképeződésével, vagyis a JELŐLTTEL, a kettő kapcsolatát nevezzük NYELVI JELNEK. (A hétköznapi szóhasználatban persze magát a jelölőt nevezzük *jel*nek.)

Az esetek túlnyomó többségében a jelölő és a jelölt kapcsolata ÖNKÉNYES (EGYEZMÉNYES), vagyis a jelölő hangteste nem hasonlít arra a fizikai valóságra, amelyre utal (ezt *jelöltnek* vagy *denotátumnak* szokás nevezni). (Az önkényességnek persze fokozatai vannak, az önkényes jelek is lehetnek többé-kevésbé *motiváltak*, emlékeztethetnek némileg a jelöltre – erre példák a *hangutánzó* szavak.)

5. A NYELV mint jelrendszer

Az alábbiakban néhány feladattal azt szeretnénk bizonyítani, hogy a nyelvi jelek a fejünkben nem kusza összevisszaságban vannak.

a) Beszéld meg a padtársaddal, hányféle szabályszerűség olvasható ki az alábbi ábrából! Írjátok le a megtalált szabályokat!

lát – om

kert – em

lát – od

kert – ed

lát – ja

kert – je

lát – juk

kert – jük

lát – játok

kert – etek

lát – ják

kert – jük

b) A nyelv ún. PRODUKTIVÁSÁRÓL szóló tétel azt mondja, hogy a véges számú nyelvi eszköz (szó és szabály) segítségével elvileg végtelen számú mondatot lehet létrehozni. Sőt, elvileg akár egy mondat is lehet végtelen hosszú.

(1) Próbáljátok ki, hogyan lehet egy szóból kiindulva nagyon sokféle mondatot alkotni! (Itt most, természetesen, elegendő 5-6 mondatig eljutni.)

(2) Kezdjétek el egy olyan mondatot, amelyről (folytatás nélkül is) belátható, hogy végtelen hosszúságú lehet!

(3) Írjátok le néhány nyelvi eljárást, szabályt, amelyekkel a produktivitást jelentősen lehet fokozni!

b) Tedd fel kérdéseidet a szöveggel kapcsolatban a közös megbeszélés során!

7. Még néhány fontos dolog a nyelvről

Az emberi nyelv további alapvető jellemzőire keresünk választ az alábbi táblázat segítségével.

Olvasd el az interneten vagy a könyvtárban a Kenesei István szerkesztette *A nyelv és a nyelvek* című könyv első fejezetét!

Az interneten itt találsz: www.nytud.hu/nyelv_es_nyelvek

Írd le a táblázat szerint rendszerezve a főbb különbségeket állati és emberi kommunikáció között!

	EMBERI NYELV	↔	ÁLLATOK NYELVE
		↔	

8. A VISZONY értelmezése

a) Válassz ki kettőt az alábbi kérdések, problémafelvetések közül!

Készíts mindegyikhez 2-3 mondatos érvelést!

Ha nem tudsz dönteni, fogalmazz meg dilemmádat!

A válaszaidat vitasd meg osztálytársaidal!

- 1) Előbb fejben megfogalmazzuk, amit kimondunk.
- 2) Tud-e gondolkodni a kisgyermek, mielőtt beszélni tudna?
- 3) Adj össze írásban két hatjegyű számot úgy, hogy közben hangosan elmondod a *Himnusz* első versszakát! A siker vagy a kudarc mit mond el a gondolkodás és a nyelv viszonyáról?
- 4) Mi volt előbb, a gondolkodás vagy a nyelv?
- 5) Tud-e gondolkodni egy született siket?
- 6) Jobban tud-e beszélni, aki okosabb?
- 7) Lehetséges-e az, hogy János nagyon okos fiú, de nem tudja jól kifejezni magát?
- 8) Lehetséges-e az, hogy Péter olyan jól tud angolul, hogy néha már angolul gondolkodik?

9) Hogyan könnyebb beszélni? Összefüggően vagy összefüggéstelenül?

10) Arkhimédész tételét egy ritmusos, rímes versike segítségével szokták memorizálni. Miért?

1. kérdés:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. kérdés:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b) Bizonyára van egy jól bejáratott útvonalad, amely az iskolától hazáig vezet. A feladat az, hogy ezt az útvonalat most végig kell követned többféleképpen.

- (1) Csukd be a szemed, és gondolatban kövesd végig az utat!
- (2) Újra kövesd végig az útvonalat, de most minden mozzanatát fogalmazd is meg szabályos mondatokban! (Választhatsz, hogy a mondatokat magadban mondd vagy hangosan!)

(3) Hívd fel valamelyik osztálytársadat, aki még nem volt nálatok, és magyarázd el neki az útvonalat az iskolától a lakásodig!

(4) Írd meg, mit tapasztaltál! Segítségül adunk néhány kérdést.

- Mennyi ideig tartottak az egyes változatok?
- Mi okozhatta az időbeli eltéréseket?
- Mikor dominált a gondolkodás, mikor a nyelv?
- Használtad-e a nyelvet az (1) esetben?
- Miben tért el a nyelvhasználat a (2) és (3) esetben?

9. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Melyik problémát találtad a legérdekesebbnek?

2. Igaz-e az a fejezet elején tett figyelmeztetés, hogy most bizonyos értelemben „homályban fogunk tapogatózni”? Ha igen, melyik kérdéseknél érezted ezt leginkább?

3. Maradt-e olyan fogalom, amit most sem értesz?

4. Melyik feladatot tartottad túl egyszerűnek?

5. Melyik feladat vagy probléma indította el leginkább a fantáziádat?

2. A GONDOLKODÁS ÉS A NYELV VISZONYÁNAK UNIVERZALISTA MEGKÖZELÍTÉSE

1. Olvasd el a következő mondatokat!

Mennyivel egyszerűbb volna az emberiség élete, ha egyetlen nyelven beszélénk.

Éljen az eszperantó!

Előbb-utóbb úgyis mindenki angolul fog beszélni.

Egyszerűbb lenne gondolatátvitellel kommunikálni, úgyis minden ember egyformán gondolkodik. Nem?

Kettő meg kettő az Afrikában is, Amerikában is négy.

Folytasd a fenti mondatok sorát néhány saját gondolattal!

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy az eltérő nyelveket beszélő emberek gondolkodása vagy a nyelve között van-e nagyobb hasonlóság, a válasz triviálisnak tűnik: persze, hogy a gondolkodásban hasonlítunk jobban. Főleg, ha a gondolkodás szűkebb értelméről, a problémamegoldó, racionális gondolkodásról beszélünk. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a gondolkodás és a nyelv között nagyon szoros kapcsolat van. Következik-e a két állításból, hogy a gondolkodásnak van elsőbbsége, meghatározó szerepe? Csupán nyelvismereti kérdés-e, hogy egy gondolatot a világ bármely nyelvén el tudunk mondani? Valóban olyan nagy-e a különbség a nyelvek között?

Az alábbiakban olyan elképzelésekről lesz szó, amelyek a gondolkodás meghatározó szerepéből indulnak ki, s mivel a gondolkodást fajspecifikus, univerzális (minden emberre egyformán jellemző) jelenségnek tartják, ezeket a megközelítéseket – nagyon tágan értelmezve a szót – UNIVERZALISTA megközelítéseknek nevezzük.

2. A megismerés és a nyelv

a) Gyűjtsetek érveket a következő állítás mellett!

Az emberi kognitív (megismerő) tevékenységnek vannak olyan általános keretei, feltételei, amelyek függetlenek attól, hogy a világ mely pontján élünk, milyen kulturális közeg vesz körül bennünket. A megismerés tehát nagymértékben univerzálisnak (általánosan jellemzőnek, mindenkiben alapvetően közösnek) tekinthető. Ezt az álláspontot KOGNITÍV UNIVERZALIZMUSNAK nevezzük.

Az érveket az alábbi szempontok szerint gyűjtsétek:

- A)** Érvek az ember univerzális anatómiai, pszichikai tulajdonságai köréből
- B)** Érvek az embert körülvevő tárgyi, természeti környezet univerzális sajátosságai alapján
- C)** Érvek az ember szociális (társas) viszonyrendszerének univerzális sajátosságai alapján
- D)** Érvek a tér-idő rendszer univerzális tulajdonságai alapján

b) Gyártsunk elméleteket!

Az a) feladatban használt érveiteket próbáljátok meg kapcsolatba hozni a nyelvvel!

Vannak-e olyan általános nyelvi jelenségek, szabályszerűségek, amelyek valószínűleg a megismerés, gondolkodás általános törvényszerűségeivel magyarázhatók?

Az „elméletek” igazolására használjátok idegennyelv-tudásotokat!

A saját „elméletek” megalkotása előtt olvassátok el az alábbi példát!

Az emberi megismerő tevékenységben és gondolkodásban a síkidomok közül egyesek kitüntetettebb szerepet játszanak, mint mások. Például a körnek biztosan fontosabb szerepe van, mint a háromszögnek. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a természetben sokkal több kör alakú tárgy figyelhető meg. Ilyen például a Nap, ami a Földről kör alakúnak látszik. A Hold szintén kör alakúnak tetszik, ráadásul ezt az alakját szabályos időközönként „veszi fel”. Sok gyümölcs is kerek (valójában nem kör, hanem gömb). Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy minden nyelvben kiterjedt szerepük van a körrel kapcsolatos kifejezéseknek. Bizonyítva látnánk igazunkat, ha a különböző nyelvekben a kört mint síkidomot megnevező kifejezés az elvontabb kifejezések létrehozásában is hasonlóan venne részt, vagyis a fordításokban rendre megtalálnánk a körnek megfelelő kifejezést.

Valahogy így:

MAGYAR	ANGOL
kör	<i>circle</i>
áramkör	<i>circuit</i>
körforgás	<i>circulation</i>
vérkeringés	<i>blood circulation</i>
körpálya	<i>circle</i>
körlevél	<i>circular letter</i>
baráti kör	<i>circle of friends</i>
vevőkör	<i>circle of customers</i>
körülfog	<i>encircle</i>

Írjátok le a saját „elméleteket” a fenti jelenségről!

Vitassátok is meg az „elméletet”, reagáljatok az esetleges kérdésekre, ellenvetésekre!

- c) A nyelvet befolyásoló egyetemes jelenségek nem csak a külvilágban létezhetnek. A világot megismerő, arról számot adó ember pszicho-fiziológiai (lelki-élettani) rendszere is alapvetően hasonló. Következik-e valami ebből a nyelvre nézve?
 Feltételezhető, hogy a hőérzékelésünk egy skálán jelenik meg tudatunkban is.
 Feltételezhető-e a nyelvekben ennek megfelelő skála?
 Másképpen tagolódik-e ez a skála a grönlandi és a tanzániai ember számára?
 Válaszolj a kérdésekre az alábbi magyar skála alapján!

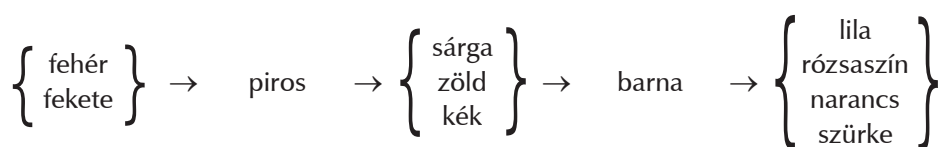
jéghideg ← hideg ← hűvös ← langyos → meleg → forró → tűzforró

- d) Tegyél egy X jelet egy üres papírlap jobb felső sarkába!
 Majd minden gondolkodás nélkül rajzolj a lapra egy háromszöget!
 Szedjétek össze a lapokat!
 Egy önként jelentkező vigye haza őket, és készüljön fel egy következő órai előadásra az alábbi instrukciók szerint:
- Képezz a háromszögekből halmazokat a hasonlóság alapján!
 - Jellemezd azokat a háromszögeket, amelyekből legtöbb van, majd csökkenő sorrendben a többit, és arra is gondolj, hogy milyen lehetett volna még, de egyáltalán nem volt.
 - A rendszerezésből vonj le következtetéseket!
- e) Az alábbiakban egy megfigyelést idézünk.
 Vonjátok le a megfelelő következtetést a gondolkodás – nyelv problémára vonatkozóan!

„[...] Az alapszínnevek azok a színnevezések, melyek egy tagból – egy morfémből – állnak, és nem pusztán a tárgyak egy meghatározott osztályára használatosak (mint például a magyar *szőke*, amely csak haj színét jelölheti), és nem tartoznak bele egy másik színnév érvényességi körébe (mint például a *türkiz*, amely a kék »alá« tartozik).

Nagyszámú nyelv megvizsgálása először azzal a meglepő eredménnyel járt, hogy a látszólagos nagy változatosság ellenére az alapszínek elnevezéseit az összes nyelv mindössze a következő tizenegy szín közül választja: *fekete, fehér, piros, sárga, zöld, kék, barna, rózsaszín, lila, narancs, szürke*.

A nyelvek különböznek abban a tekintetben, hogy hány van meg bennük ezek közül az alapnevek közül (a *rózsaszín* például a magyarban nem alapszínnév), az elnevezések azonban egy nagyon világos összefüggés alapján rendeződnek sorba. Véletlenszerű kibontás esetén a 11 név 2048 változatot alkothatna, ehelyett a valóságban csak 33 változat fordul elő, az alábbi rendben:

A sorban jobbra lévő színnév csak akkor jelenik meg, ha minden tőle balra lévő megvan. [...] Ez a szigorú rend meglehetősen jó összhangban van azzal, amit az emberi vizuális rendszerről, az alapszínekről tudunk.”

Következtetések:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. A megismerés törvényszerűségeinek további tükröződései a nyelvben

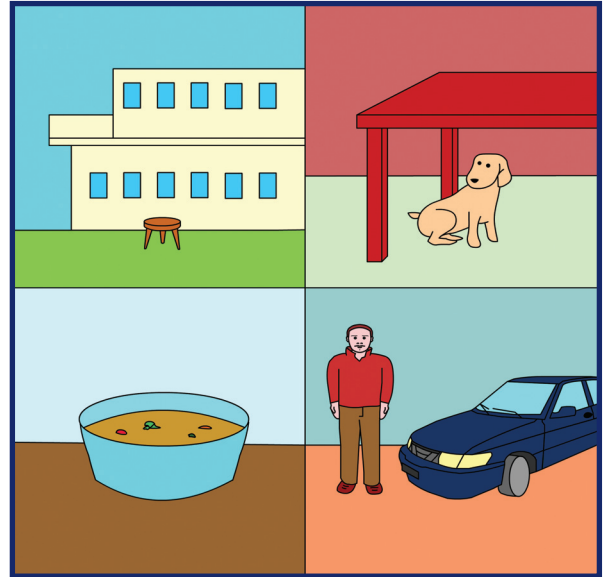
- a) Az alábbi mondatpárok közül az első oszlopban szereplőket használjuk inkább, azokat érezzük természetesnek.

Miért éppen így fejezzük ki ezeket a helyviszonyokat?

A valóság diktálja ezt számunkra vagy az elménk?

- (1) *A sámlia a ház előtt van.* *A ház a sámlia mögött van.*
- (2) *A kutya az asztal alatt van.* *Az asztal a kutya fölött van.*
- (3) *A leves a fazékban van.* *A fazék a leves körül van.*
- (4) *János a kocsni mellett áll.* *A kocsni János mellett áll.*

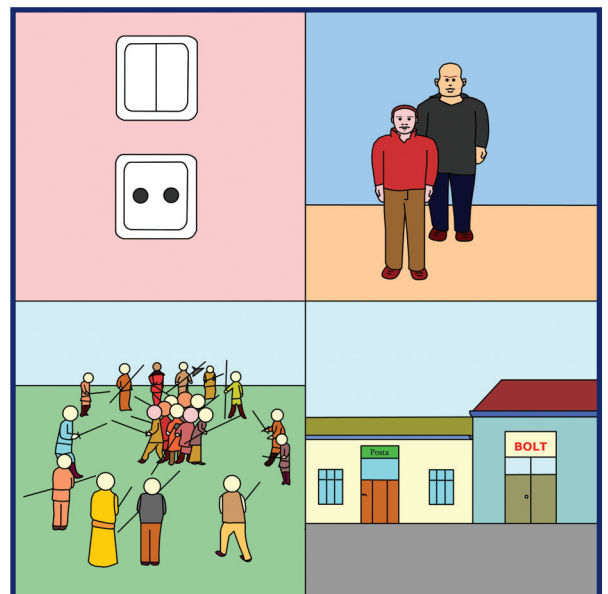
Foglald össze 3-4 mondatban a fenti kérdésekre adható válaszokat!

b) Az alábbi példák esetében van választási lehetőségünk, hogyan fejezzük ki az elhelyezkedéseket: az első és a második oszlop mondatai is használatosak. Szerinted miért?

- (5) *Péter János előtt van.* *János Péter mögött van.*
- (6) *A kapcsoló a konnektor fölött van.* *A konnektor a kapcsoló alatt van.*
- (7) *Az ellenség gyűrűben van.* *A gyűrű az ellenség körül van.*
- (8) *A bolt a posta mellett van.* *A posta a bolt mellett van.*

Foglald össze válaszodat 3-4 mondatban!

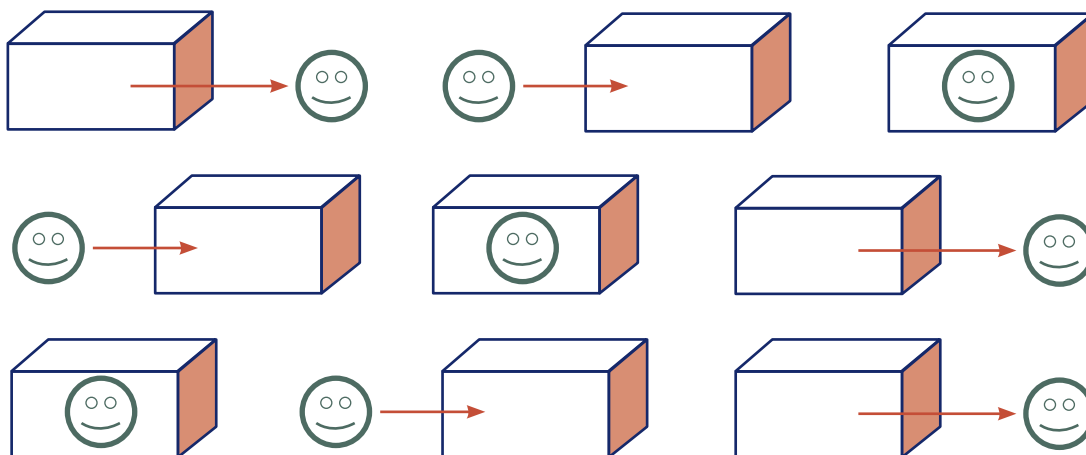

c) Nézd meg az alábbi ábrát!
 Melyik sor a „legtermészetesebb”, a leginkább érthető a számodra?
 Próbáld megfogalmazni, hogy miért!

Felső sor:

Középső sor:

Alsó sor:

.....

.....

.....

.....

.....

d) Melyik a legtermészetesebbnek tartott sornak megfelelő raghármás a magyar nyelvben?

.....

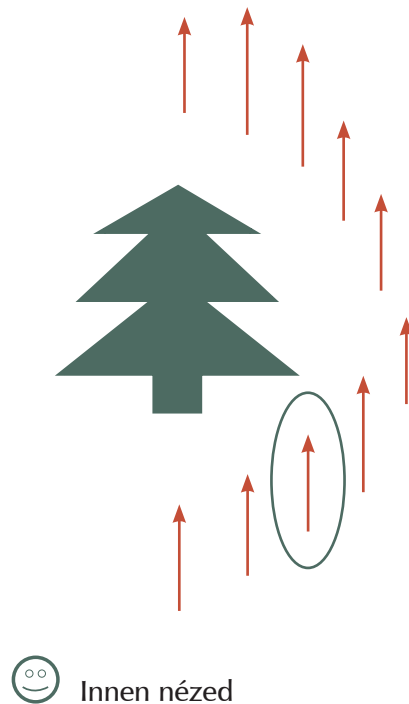
e) Töltsd ki a táblázatban a hiányzó helyeket!

-ra		-ról
	-nál	
		mellől
alá		
	mentén	

Az úgynevezett téri nyelv helyviszonyainak jelentős részét a magyar nyelv – a megismerés szabályszerűségeit leképezve – az IRÁNYHÁRMASSÁG eszközeivel fejezi ki. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb olyan esetragnak és névutónak, amely helyre vonatkozhat, három változata van. Ezek az illető HELY FELÉ MOZGÁSRA, az illető HELYEN TARTÓZKODÁSRA vagy az illető HELYTŐL VALÓ TÁVOLODÁSRA utalnak (pl. *mellé, mellett és mellől*). Hasonló hármasság az időre vonatkozó nyelvtani eszközöknél is megfigyelhető, de sokkal kevésbé általános (pl. *három óráig* vagy *órára, három órákor* és *három órától* vagy *óra óta* vagy *órától kezdve*).

4. A gondolkodás általánosító jellege megmutatkozik a helyviszonyok kifejezésében is.

- a) Tekintsd át a következő rajzot! Karikázd be azt a nyilat, amelyik egyértelműen a fa *előtt, mellett* és *mögött* van!

- b) Írd le a lehető legpontosabban az általunk bekarikázott nyíl helyzetét!

.....

.....

- c) Írd le az általunk bekarikázott nyíltól eggyel jobbra lévő nyíl helyzetét úgy, hogy az előzőleg leírthoz képest lehessen érzékelni a különbséget!

.....

.....

d) Szerinted miért használnak a harci pilóták ilyen kifejezéseket: „Ellenséges gép tizenegy óránál!”?

.....

.....

e) Vitassátok meg az alábbi kérdéseket!

- Ki tudjuk-e fejezni a nyelv segítségével bármely tárgy elhelyezkedését bármely másik tárgyhoz képest?
- Meg tudja-e tenni ezt bárki, aki beszél egy természetes nyelvet?
- Szükségünk van-e erre a nyelvi eszköztárra a mindennapi életben?

f) Foglald össze a vita fontosabb gondolatait 3-4 mondatban!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Az alábbi rövid szövegben kiemeltük mindazokat a részeket, amelyek valamilyen formában ismétlődnek.

Kovács János *1954-ben* született *Kecskeméten*. *Akkoriban* a *szülővárosában* még *kevés iskola* volt. Hatéves korában *mindössze három hely* közül választhatott. Szülei a lakásukhoz legközelebb lévő *iskolába* írták be.

ISMÉTLŐDÉSEK:

<i>1954-ben</i>	=	<i>akkoriban</i>
<i>Kecskeméten</i>	=	<i>szülővárosában</i>
<i>kevés</i>	=	<i>mindössze három</i>
<i>iskola</i>	=	<i>hely</i>
<i>hely</i>	=	<i>iskola</i>

ÉS A KEVÉSBÉ FELTŰNŐ

ISMÉTLŐDÉSEK:
<i>Kovács János (E/3.) = szülőváros-á-ban</i>
<i>kor-á-ban</i>
<i>választhatott-Ø</i>
<i>szül-ei</i>

a) Szerinted miért van szükség a nyelvben erre a „pazarló” eljárásra?
Próbálg meg szakszerű magyarázatot adni korábbi tanulmányaid alapján!

.....

.....

6. „Beállítások” az agyban

- a) Olvasd el az alábbi szöveget, jegyzeteld ki a nehezen érthető részeket, hogy részt tudj venni a közös értelmezésben!

A nyelvi képesség az agyban

Néhány adat agyunk képességeiről:

Tárolóképesség:	kb. 10^{14} bit
Fajlagos visszakeresési idő:	kb. 10^{-15} sec
Információ-feldolgozási sebesség:	10^8 – 10^{19} bit/sec
Neuronok (idegsejtek) száma az agyban:	kb. 10^{10}

A modern kísérleti pszicholingvisztika (az a tudomány, amelyik a nyelvi képesség agyi hátterével foglalkozik) képes olyan agyi történések vizsgálatára, amelyek a beszédprodukción és a beszédmegértés mikrofolyamatait jellemzik.

Mi történik agyunkban az alatt az elképzeltetlően rövid idő alatt, amely *A kutya ugat.* mondat elhangzásakor a *kutya* és az *ugat* kimondása/meghallása között eltelik? A kísérletek szerint a *kutya* szó meghallásakor agyunk hozzáférést nyit valamennyi tipikus folytatáshoz (pl. *ugat, harap, morog, mérges* stb.), és ugyanekkor lezárja az utat bizonyos folytatásokhoz (pl. *káromkodik, főz, nyaral* stb.). Amikor eldől a folytatás, ez a tevékenység tovább ismétlődik.

A példák azt sugallják, hogy ebben az esetben a jelentések „kezeléséről” van szó, de természetesen ez a működés figyelhető meg a nyelvtan (a nyelvi formák) szintjén is. Ha például egy magyar mondatban elhangzik a *sok* szó, akkor agyunk máris kizárja azt a lehetőséget, hogy a névszói szerkezet feje – ami később hangzik el – többes számban legyen.

A racionalizmus hagyományaira visszanyúló egyik 20. századi elmélet, az ún. INNÁTIZMUS (nyelv velünk születtségének tana) szerint velünk születik az a képességünk, hogy rendelkezünk a nyelv alapvető struktúráival, és ez elménk megismerő apparátusán belül egy elkülöníthető modulban található. A nyelv tehát mintegy „be van drótozva” az agyunkba (mint egy új épület elkészült elektromos vezetékhálózata), és csak be kell kapcsolni a megfelelő kapcsolókat, ahogy mondják: „be kell állítani a paramétereket”. Ezek a bekapcsolások (a paraméterek beállításai) a csecsemőt, a kisgyereket érő környezeti hatások (nyelvi ingerek) hatására valósulnak meg.

A vadon, magányosan felnőtt gyerekek (az ún. farkasgyerekek – irodalmi élményeiből *A dzsungel könyve* Mauglija ilyen) megfigyelése azt mutatja, hogy a nyelv elsajátítására vonatkozó képességünk nem működik egész életünkön át. Van egy ún. KRITIKUS PERIÓDUS, amely után az anyanyelv elsajátítása már nagyon nehéz vagy épp lehetetlen.

Ez azt látszik alátámasztani, hogy valóban van valamiféle velünk született képesség, ami szükséges a nyelv elsajátításához, de azt ma még nem tudjuk, hogy ez mennyire csak nyelvi képesség.

- b)** Pszichológusok régóta végeznek megfigyeléseket az emberi civilizáción kívülre került, ún. *vad* gyerekekkel (vagy *farkasgyerekekkel*) kapcsolatban. Mára viszonylag biztosan állítható, hogy az 5–7 éves korukban megtalált gyerekeket maradéktalanul meg lehet tanítani beszélni, 13 éves kor körül még bizonyos hiányosságokkal szintén sikerülhet, de később már egyáltalán nem. Mire következtetsz ebből a megfigyelésből?

- c)** Az innátizmus tana alapján hogyan magyaráznád, hogy egy újszülött bármely nyelvi közegbe kerülve képes az adott nyelvet elsajátítani?

- d)** Számptalan példa bizonyítja, hogy ha a szülők különböző nyelven beszélnek gyermekükhöz, az minden nehézség nélkül elsajátítja mindkét nyelvet. És általában nem is keveri össze a kettőt. Hogyan lehetséges ez?

e) A velünk született nyelvi képesség feltételezése mellett több érvet szokás felhozni. Ezek közül kettőt emelünk ki.

Szerinted mennyire meggyőzőek ezek az érvek? Tudnád cáfolni valamelyiket? Válaszodat indokold is meg!

- (1) Az „inger szegényességére” vonatkozó érv: Egy kisgyermeket 2-3 éves koráig túl kevés inger ér ahhoz képest, hogy addigra mennyire bonyolult, gazdag nyelvi rendszert sajátít el.
- (2) Nagyon hasonló szinten birtokoljuk az anyanyelvünket annak ellenére, hogy az általános intelligenciánk között nagy eltérés is lehet (vagyis a kevésbé okos gyerekek ugyanúgy megtanulják az anyanyelvüket, mint az okosabbak). Tehát az intellektuális képesség a nyelv elsajátításában elhanyagolható tényező.

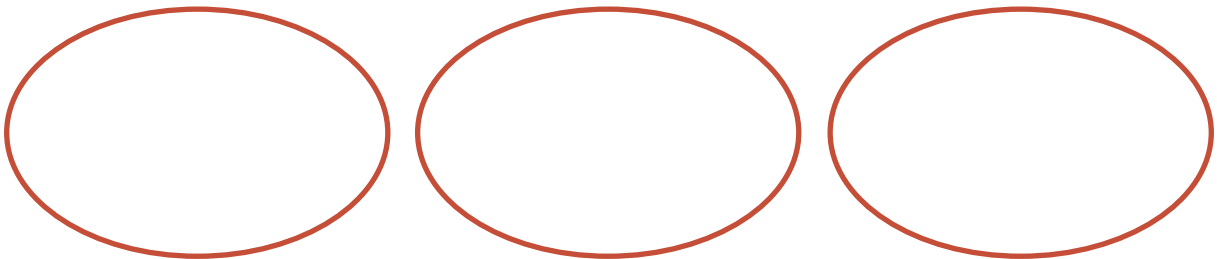
7. A nyelvi univerzálék

A kutatások jelenlegi állása szerint az emberi nyelvekben abszolút (tehát kivétel nélkül érvényes) univerzális jegyek (ún. univerzálék) nincsenek, kivéve talán az olyan triviális megállapítást, hogy minden nyelvben vannak magánhangzók. Statisztikailag meggyőző arányban előforduló univerzálék azonban szép számmal találhatók. Például egy 300 nyelven elvégzett fonológiai vizsgálat megállapította, hogy a vizsgált nyelvek kevesebb mint 3%-a nem használ nazális mássalhangzókat.

a) Az alábbiakban nyelvi univerzálékat sorolunk fel. A hasonlóságok alapján soroljátok őket három halmazba!

- (1) Az alanyi rész megelőzi a tárgyi részt.
- (2) A legtöbb nyelvben van főnév.
- (3) Rendszeres összefüggés van az állító mondatok és a nekik megfelelő kérdések alakja között.
- (4) A legtöbb nyelvben vannak ellentétes értelmű melléknevek.
- (5) Ha egy nyelvben a főneveknek különböző nyelvtani nemük lehet, akkor a személyes névmásoknak is.
- (6) A legtöbb nyelvben van egyes szám első személy.
- (7) Az alanyi részt és az állítmányi részt egyeztetni kell számban.
- (9) Ha az alanyi rész nyelvtani nemből egyeztetve van az állítmányi résszel, akkor a jelzői módosító is mindig egyezik nemből az alaptaggal.

A halmazok:

b) Az a) pontban felsorolt univerzálékon kívül bizonyára vannak még egyéb univerzálék is. Állítsd össze nyelvi jelenségek egy olyan listáját, amelyet véleményed szerint érdemes volna megnézni még más nyelvekben is, hátha újabb univerzáléokra bukkannánk!

8. A gondolkodás nyelve

Térjünk vissza ahhoz a korábbi kérdéshez, hogy nyelven gondolkodunk-e!

Vannak olyan esetek, amikor úgymond hangosan gondolkodunk, illetve az is előfordul, hogy magunkban motyogunk vagy teljesen hangtalanul, magunkban mondatokat fogalmazzunk meg. Ha eltekintünk ezektől az esetektől (egyébként később még lesz róluk szó), akkor azt mondhatjuk, hogy a gondolkodás alapvetően nem nyelven történik.

Ha viszont nem nyelven gondolkodunk, akkor joggal feltételezhetjük, hogy a gondolkodás – legalábbis alapvetően – egyforma módon megy végbe minden emberben. Ha megmérnénk egy magyar és egy japán anyanyelvű ember agyi történéseit kísérő elektromos impulzusokat, amint éppen „elgondolják”, hogy kérnek egy pohár vizet, valószínűleg nagyon hasonló eredményt kapnánk.

De mi a gondolkodás nyersanyaga? Mi az és hogyan néz ki, amit továbbítanánk, ha tudnánk gondolatátvitellel kommunikálni?

a) Az alábbi feladatoknál arra kell törekedned, hogy a nyelvet mint tényezőt mindig igyekezz kizárni, és csak a gondolkodásra koncentrálj.

Minden feladatnál próbáld megállapítani, hogy a gondolkodás jellege milyen alapvető vonásában emlékeztet az emberi nyelv egy-egy jellegzetes tulajdonságára (azaz mennyire működik „nyelvszerűen”)!

Segítségül felidézzük, hogy a természetes nyelv mely alapvető jellemzőiről volt szó korábban:

- áthelyezhetőség
- rendszerszerűség
- nyitottság
- kreativitás

(1) Egy magányos paraszt bácsinak a róka már tíz tyúkját elvitte. Elkezd gondolkodni. A gondolatainak ez a kiindulópontja: „Ezt meg kell szüntetni!” Mivel magányos, erről senkivel nem beszél, és magában sem beszél, de végiggondolja a megoldásokat. Most te se beszélj, de te is próbáld meg végiggondolni.

– Körülbelül hány gondolati utat jártál be?

.....

– Lehetne-e még több út? Például mi?

.....

– Nyelvszerűség:

.....

.....

(2) A sakkozók sem beszélnek parti közben, de gondolataikkal ádáz csatát vívnak.

– Képes-e az egyik játékos olyan lépéssorozatot, vagyis gondolatsort megérteni, amilyennel még nem találkozott?

– Ha igen, miért?

.....

.....

– Nyelvszerűség:

.....

.....

(3) Egy detektív már minden részletet tud a gyilkosságról, de mégsem találja a megoldást. Leül, és az ismert tényeket elkezd különböző időrendbe rendezni. Egyszer csak rájön a megoldásra.

– Nyelvszerűség:

.....

.....

(4) Képesek vagyunk gondolkodni akár a múlttól, akár a jövőről, akár feltételesen bekövetkező eseményekről.

– Nyelvszerűség:

.....

.....

(5) Kell-e kiváltó inger, hogy elkezdjek gondolkodni?

– Nyelvszerűség:

.....

.....

(6) Életem végéig képes vagyok új gondolatokat „elgondolni” és megérteni.

– Nyelvszerűség:

.....

.....

- b) Az alábbiakban bemutatunk három dolgot, amelyben a természetes nyelv és a gondolkodás nyelve különbözik.
Olvasd el figyelmesen a példákat, és vonj le belőle következtetéseket!

(1)

TERMÉSZETES NYELV:		A GONDOLKODÁS NYELVE:
<i>Péternek háza van.</i>	=	„Péternek ház van a birtokában.”
<i>Péternek láza van.</i>	≠	„Péternek láz van a birtokában.”

Következtetés:

.....

.....

.....

.....

(2)

TERMÉSZETES NYELV:		A GONDOLKODÁS NYELVE:
<i>Az oroszlán simogatása veszélyes.</i>	=	„Az oroszlánt simogatni veszélyes.”
<i>Az oroszlán simogatása veszélyes.</i>	=	„Veszélyes, ha az oroszlán simogat.”

Következtetés:

.....

.....

.....

.....

(3) Melyik nyelven lehet hazudni?

	IGEN	NEM
TERMÉSZETES NYELV:		
A GONDOLKODÁS NYELVE:		

Következtetés:

.....

.....

.....

.....

- c)** Olvasd el az alábbi szöveget!
Jelöld a szokásos jelekkel a margón az ismert, az új, a problémás információkat!

Az univerzalisták abból indulnak ki, hogy a nyelvek között igazából nincs is olyan nagy különbség, és ezt alapvetően az emberi megismerés egyetemes jellegével (a kognitív univerzalizmussal) magyarázzák.

A kognitív univerzalizmus egyrészt KULTURÁLIS megalapozottságú, ami azt jelenti, hogy a sok eltérés ellenére is vannak az embert körülvevő tárgyi és szociális környezetnek nagyon hasonló elemei, és ezek az elemek nagyjából hasonló módon rendeződnek el. (Például a bennünket körülvevő tárgyak jó részének elrendeződésében – bárhol is éljünk a világban – a gravitáció játszik szerepet.) Másrészt feltehető, hogy bárhol is éljen az ember, alapvetően hasonló BIOLÓGIAI, ÉSZLELÉSI képességek születnek velünk. (Például valószínűleg hasonlóan érzékeljük a jéghidegtől a forróig tartó hőmérsékleti skálát.)

Az univerzalisták szerint a nyelvi képesség, konkrétabban egy UNIVERZÁLIS NYELVTAN velünk születik, mégpedig úgy, hogy ezért az elménkben egy külön, nyelvi modul (egység) a felelős. Ebbe a modulba van úgy mond „bedrótozva” a nyelv, és csak a megfelelő kapcsolókat kell bekapcsolni, hogy elkezdjen működni.

Arra a nehezen megkerülhető kérdésre, hogy miért van a világon több ezer nyelv, azt a választ kapjuk, hogy az univerzális szint néhány tucat ún. paraméter szintjéig érvényes, s az ezek feletti „elhanyagolható” különbségek okozzák a természetes nyelvek változatosságát, de ezek „csak variációk egy témára”.

Az ún. INNÁTISTA ELV (vagy innátizmus) szerint a nyelv eleve adott, velünk született képességünk. Nyelv és gondolkodás viszonyában ez azt jelenti, hogy a nyelv alapvetően a gondolatok reprezentálására, megjelenítésére szolgál, és csak másodsorban a kommunikációra. Ebből az is következik, hogy elvileg tudhatunk egy nyelvet akkor is, ha nem használjuk.

Tény, hogy a világ nyelveiben megfigyelhetők közös vonások, és ezek jó része magyarázható a megismerés és az ember számára fontos dolgok egyetemes törvényszerűségeivel. (Például a téri nyelv aszimmetriája, az alapszínnevek megléte stb.)

Az univerzálék kutatásának célja annak megállapítása, hogy milyen az a zárt eszközkészlet, amelyet az emberi nyelvek mindegyike használ. Ez valójában azt jelenti, hogy a nyelvek nem lehetnek korlátlanul sokfélék, bizonyos dolgokban nem térhetnek el egymástól. De vajon hol vannak a korlátok? A kérdést azért jogos feltenni, mert nyilvánvaló, hogy a nyelvek a rendelkezésükre álló kifejezési formák (hangok, hangsorok, szórendi variációk stb.) közül feltűnően kevéssel élnek.

9. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Melyik problémát találtad a legérdekesebbnek?

.....

.....

.....

.....

2. Melyik elképzelést tudnád (tudtad) cáfolni?

.....

.....

.....

.....

3. Gondolatok, fogalmak, amelyek nagyon homályosak maradtak:

.....

.....

.....

.....

4. Melyik problémá(k)ban szeretnél még jobban elmélyedni?

.....

.....

.....

.....

5. Milyen tantárgyakkal éreztél, tapasztaltál kapcsolódási lehetőségeket a feladatok elvégzése során?

.....

.....

.....

.....

3. A GONDOLKODÁS ÉS NYELV VISZONYÁNAK RELATIVISTA MEGKÖZELÍTÉSE

1. Olvasd el az alábbi kijelentéseket!

Szerintem csak magyarul lehet igazán jól káromkodni.

Sohasem értettem, hogyan szerethet egymásba egy fiú és egy lány, ha nem ugyanaz az anyanyelvük.

Az angolnak teljesen mindegy, hogy hurkát, kolbászt, virslit vagy szafaládét eszik, mindegyikre csak azt mondja, sausage.

János olyan régóta él Moszkvában, hogy már oroszul gondolkodik.

Ezt nem tudom lefordítani, mert nincsen rá szó a magyarban.

Írj néhány hasonló tartalmú mondatot!

A természetes nyelvek sokfélesége mindenki számára szembeűnő. Minimum 4000 különböző nyelven beszél az emberiség. (Pontos számot már csak azért sem lehet mondani, mert nagyon sok esetben nem lehet eldönteni, hogy külön nyelvekről vagy egy nyelv változatairól van-e szó.) Ez a „bábeli zűrzavar” még a hétköznapi ember számára is naponta szolgáltat érdekes megfigyeléseket, vagy éppenséggel problémát okoz. Nem véletlen, hogy a nyelvészek és filozófusok egy része (szemben az univerzalistákkal) nem a hasonlóság, hanem a különbözőség felől közelít a gondolkodás–nyelv problémához.

Befolyásolja-e gondolkodásunkat az, hogy milyen anyanyelven beszélünk? Be vagyunk-e zárva anyanyelvünkbe? Befolyásolja-e anyanyelvünk azt, hogy a körülöttünk lévő világot milyen kategóriákban és rendszerben észleljük? Lehet-e tökéletes megértés két különböző anyanyelvet beszélő között? És még tovább menve: lehetséges-e tökéletes megértés két, azonos anyanyelvet beszélő között?

2. Többletek és hiányok a szótárakban

a) Tekintsétek át a következő, különböző nyelvekből való példákat!

- (1) A hopi indián nyelvben a madár kivételével mindent, ami repül, egyetlen szóval jelölnek (*masa'ytaka*), legyen az rovar, repülőgép vagy akár pilóta.
- (2) Az eszkimóknak nagyon sok szavuk van a hó különféle formáira ('hulló hó', 'földet takaró hó', 'latyakos hó', 'jéggé tömörült hó' stb.).

3. Bonyolultabb eltérések

- a) A hopi indiánok nyelvében nincsenek olyan eszközök, amelyek az idő kategóriát tudnák kifejezni. Az, ami nekünk múlt és jelen, nekik az „objektív, létező, valós”. Ami nekünk a jövő, az nekik a bizonytalan, a feltételes, a vágyakban, álmokban vagy félelmekben létező. Ezt a furcsa eltérést figyelembe véve írj néhány mondatos fogalmazást ezzel a címmel:

Álmomban hopi indián voltam.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- b) Cseréld ki fogalmazásodat a pároddal! Beszéljétek meg kinek milyen ötletei támadtak a cím kapcsán!
Ha úgy érzed, jól sikerült a fogalmazásod, ajánld fel az osztály előtti felolvasásra és megvitatásra!

4. Olvassátok el figyelmesen az alábbi kísérlet leírását, majd válaszoljatok a kérdésre!

„[...] A navahó indiánok nyelvében a tárgyakkal végzett cselekvést jelentő igéknél az ige töve a cselekvés tárgyának formájától és anyagától függően változik. Ez azt jelenti, hogy például a 'kézbe vesz' kifejezés használatakor a vesz ige más-más tőváltozatát kell használni attól függően, hogy egy hosszúkás tárgyat, például egy pálcát veszünk kézbe, avagy egy más alakú tárgyat. Mivel itt egy kötelező, nyelvtani értékű osztályozást kell a nyelv elsajátítása során a gyermekeknek megtanulniuk, mely a formára vonatkozik, feltételezhető, hogy a navahó gyermekek több figyelmet fordítanak a tárgyak formájára, mint az európai nyelveket beszélő gyermekek. Ennek igazolására a következő kísérletet végezték el. Angol anyanyelvű amerikai gyermekek, illetve navahóul vagy angolul beszélő navahó gyermekek elé különböző színű és formájú tárgypárokat tettek, majd a gyermekek egy harmadik tárgyat kaptak, mely egy-egy tulajdonságban hasonlított az előzők mindegyikéhez. A gyermek feladata az volt, hogy mondja meg, a harmadik tárgy az előző kettőből melyikhez »tartozik« (például kaptak egy kék szalagot és egy piros kockát, harmadikként pedig egy kék kockát). Kiderült, hogy a navahó nyelven beszélő navahó gyermekek inkább a forma, míg az angolul beszélő navahók inkább a szín szerint csoportosítanak [...]”

Kenesei István (szerk): *A nyelv és a nyelvek*. Gondolat Kiadó, Bp., 1989. 263. o.

a) Mire következtettek a fent leírt eredményből?

b) Segítsenek az angolul tudók!

(1) Hogyan fordítható magyarra egy mondattal a következő két angol mondat?

I am working for a computer company.

I work for a computer company.

(2) Mi az, ami elveszik az egy mondatos fordításnál?

Hogyan tehető magyarul egyértelművé a különbség a két angol mondat között?

(3) Vizsgáljátok meg a következő angol mondatot!

[I have been looking for my key for half an hour],₁ [but I haven't found it yet].₂

Aprólékosan leírjuk, mi minden van ebben a mondatban:

- A mondat első fele: 'Fél órával ezelőtt elkezdtem a kulcsom keresését, de eme cselekvést még nem fejeztem be, és most is tart.'
- A mondat második fele: 'A megtalálásra irányuló cselekvés már tart egy ideje, de még nem fejeződött be.'

A mondat fordítása így hangzik:

Fél órája keresem a kulcsomat, de még nem találtam meg.

Vitassátok meg, hogy elveszik-e valami a fordításkor az angol eredetiből!

Válaszotokat indokoljátok is meg!

c) Nyissatok vitát ezzel a címmel:

Más időstruktúra működik egy angol és egy magyar ember fejében?

Először mindenki egyénileg írja le a saját érveit, majd beszéljétek meg közösen a problémát! Jegyezzétek le egymás érveit is!

ÉRVEK AZ „IGEN” MELLETT	ÉRVEK A „NEM” MELLETT
SAJÁT ÉRVEIM:	
MÁSOK ÉRVEI:	

5. A magyar nyelvvel sem egyszerű a helyzet

a) Fordítsd le az általad ismert idegen nyelvre a következő mondatokat!

Az autó beállt a két fa közé.

Az autó a két fa között áll.

Az autó kijött a két fa közül.

b) Próbáld meg lefordítani a következő névutókat is: *mellől, alól, mögül, elől!*

.....

.....

c) Milyen sikerrel jártál? Mi a következtetésed?

.....

.....

.....

.....

.....

d) Az előző feladatban az angol mondatok esetében arról vitatkoztatok, hogy más időstruktúra van-e egy angol ember fejében, mint a miénkben.
Az ott levont tanulságok alapján válaszolj arra a kérdésre, hogy milyen helystruktúra van egy magyar ember fejében!

.....

.....

.....

.....

.....

6. Egy angol anyanyelvű barátod arra kért, hogy magyarázd el neki, hogyan működik a magyarban az ún. ALANYI (határozatlan tárgyú) és a TÁRGYAS (határozott tárgyú) RAGOZÁS.

Elég jól beszéli már a nyelvünket, úgyhogy nyugodtan beszélhetsz hozzá magyarul. Viszont a nyelvtani szakkifejezések területén nagyon képzetlen, ezért ezeket a szakkifejezéseket igyekezz elkerülni a magyarázatban.

Magyarázd meg a jelenség lényegét az alábbi két mondatpéldáján!

Látok a *sarkon* egy fekete autót.

Az autót *most* megközelíti egy *kalapos ember*.

.....

.....

.....

7. Tekintsd át az alábbi táblázat segítségével, hogy hogyan lehet megnevezni a nagyszülőket magyarul és svédül!

MAGYAR				SVÉD			
nagyszülő				∅			
nagyapa		nagyanya		∅		∅	
apai	anyai	apai	anyai	farfar	mofar	farmor	mormor

a) Tegyük fel, hogy a fentiek alapján valaki ezt a következtetést vonja le:

A nyelvi példák azt bizonyítják, hogy a magyarok tisztelik legjobban a nagyszülőket, mivel mind-egyiket meg tudják nevezni, sőt két szinten is találunk összefoglaló neveket, ami arra utal, hogy erős családi összetartást feltételezünk még a nagyszülők körében is. Bezzeg az északi svédek ridegen elkülönítve, négy elem matematikai kombinációival nevezik meg a nagyszülőket. És semmi összetartás.

b) Írj néhány mondatos szakszerű kritikát a fenti következtetésről!

8. Nemek a nyelvben

Sok nyelvben (pl. a franciában, a németben, az oroszban) vannak NYELVTANI NEMEK. Azt mondhatnánk – mi, magyarok, akiknek a nyelvében nincs nyelvtani nem –, hogy a biológiai nemmel is rendelkező élőlények esetében belátjuk, hogy van értelme a szavakon is feltüntetni a nemet. De mitől hímnemű az *asztal* vagy nőnemű a *tenger*? Hát még a *szerelem*, a *vakbélgyulladás*, a *szándék* és a többi? Egy orosz, francia vagy német vajon másképpen néz, gondol egy „nőnemű” tárgyra, mint egy „hímneműre”? Lehet, hogy mi, magyarok, ezért kevesebbet vagy mást tudunk, gondolunk, érzünk egy-egy tárgyról?

A) Az alábbiakban két szélsőséges, merész álláspontot olvashattok.

Vitassátok meg, indokolhatók-e ezek valamilyen módon! Ha igen, hogyan?

(1) Szerintem semmilyen problémát nem okozna, ha akármelyik érintett nyelvből egyik pillanatról a másikra eltörölnénk a nyelvtani nemet.

(2) Szerintem a magyar nyelv is gazdagabb lenne, ha bevezetnénk a nyelvtani nemet.

B) Képzeljétek el, hogy lepottyan az űrből a Földre egy ismeretlen eredetű és anyagú, furcsa formájú tárgy, aminek természetesen még nincsen földi neve. Úgy tűnik, ez a helyzet jó kiindulás lenne egy kísérlet elvégzésére.

A kísérlet azt a kérdést vizsgálná, hogy egy tárgy elnevezésekor befolyásolja-e valami, és ha igen, akkor mi az új név nyelvtani nemét.

Írjátok le ezekre a kérdésekre a feltételezett válaszaitokat (azaz a hipotéziseiteket)!

Tervezzétek is meg azt a kísérletet, amellyel a hipotézis igazolható vagy elvethető!

A hipotézis:

A kísérlet körülményei, feltételei: _____

Igazolódik a hipotézisünk akkor, ha: _____

El kell vetnünk a hipotézisünket akkor, ha: _____

9. „Melyik nyelv jobb a másiknál, melyik mire való?”

a) Vitassátok meg az alábbi közkeletű vélekedést!

Újra és újra felbukkan az az elképzelés, hogy a magyarok azért adtak olyan sok Nobel-díjast a világnak, mert egy nehéz, bonyolult nyelvvel áldotta meg őket az Isten. „Nehéz és bonyolult” nyelvünk más nyelvekhez képest jobban fejleszti bal agyféltekénket, amely köztudottan a racionális, problémamegoldó gondolkodásért felelős.

(1) Szerintem a többségi vélemény így foglalható össze:

(2) Az én személyes véleményem:

b) A közfelfogás szerint bizonyos nyelvek alkalmasabbak bizonyos funkciókra, mint mások. Így például:

- az olasz nyelv – éneklésre,
- a francia nyelv – csevegésre,
- a görög nyelv – ábrázolásra,
- az angol nyelv – arra, hogy csúnyákat mondjunk,
- a német nyelv – arra, hogy mondjunk is valamit.

Végezz közvélemény-kutatást családotod, barátaid vagy akár idegenek körében arról, hogy igaznak tartják-e a fenti állításokat! Összegezd a véleményeket!

c) Azt is kérdezd meg, hogy „mire való” a magyar nyelv! Összegezd a véleményeket!

.....

.....

.....

.....

.....

10. Értjük-e egymást mi, magyarok?

a) Keressetek három olyan szituációt, amelyben jogosan merül fel az a probléma, hogy az egy nyelvet beszélők sem okvetlenül értik egymást!

(1) szituáció:

.....

.....

.....

A megértés nehézségének oka:

.....

.....

.....

(2) szituáció:

.....

.....

.....

A megértés nehézségének oka:

.....

.....

.....

(3) szituáció:

.....

.....

.....

A megértés nehézségének oka:

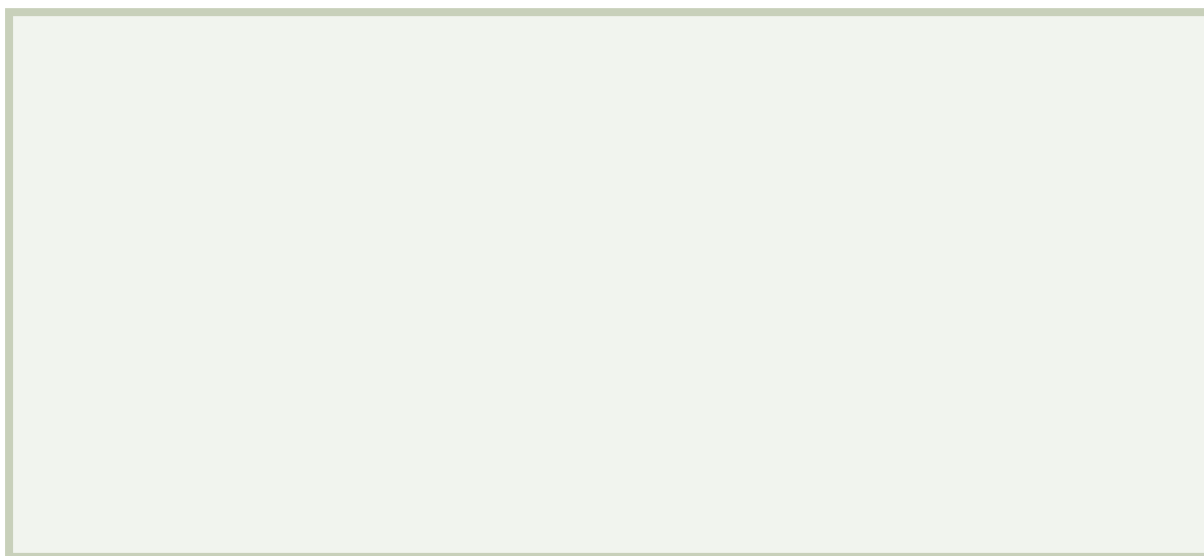
.....

.....

.....

b) Lehetséges, hogy a legegyszerűbb dolgok sem egyértelműek?

(1) Rajzolj le egy fát!

(2) Nézzétek meg egymás rajzát, és fogalmazzátok meg a lényeges különbségeket!

.....

.....

.....

.....

(3) Gondoljátok végig, milyen válaszok adhatók arra a kérdésre, hogy értjük-e egymást! Szerintetek ugyanazt gondoljuk mindnyájan, amikor a *fa* szót halljuk?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11. A nyelv mint „ujjlenyomat”

- a) Írj néhány mondatos leíró jellegű fogalmazást ezzel a címmel:

A tanári asztal

- b) Hasonlítsd össze a padtársadéval a fogalmazásodat!
Állapítsátok meg, hogy a megegyező vagy az eltérő elemek vannak-e többségben!

TÖBB A HASONLÓ ELEM, PÉLDÁUL...	TÖBB A KÜLÖNBÖZŐ ELEM, PÉLDÁUL...

- c) Gyűjtsetek indokokat, vajon miért nem egyeznek meg szó szerint a fogalmazások!

.....

.....

.....

.....

.....

- d) Bonyolítsatok le egy gyors szavazást!
Hányan mondják azt, hogy az osztályban van két tökéletesen egyforma fogalmazás?

VAN	NINCS

- e) Írd le, szerinted hogyan fokozható a valószínűsége annak, hogy ne legyen két egyforma fogalmazás!

.....

.....

.....

.....

.....

12. A „nyelvi börtön”

A nyelv börtön is lehet. Ha valaki felnőtt korában is csak rendkívül korlátozott szinten beszél anyanyelvét, a gondolatai, érzelmei nem tudnak kifejezési formát találni. Ez óriási belső feszültségeket és pszichés károsodást okozhat.

- a) Olvasd el Spiró György *Csirkefej* című drámájából az APA rövid monológját!
A szituáció már ismerős lehet: a FIÚ sok év után váratlanul hazajön látogatóba a nevelőintézetből. Az ANYA a többszöri el- és visszaköltözés után most éppen otthon van.

APA

Az anyád most itt van – már elég rég visszajött – most itt van – visszajött – és itt van – legalább főz, nem? – most rúgjam ki? – akkor mi van? – legalább amíg itt van – főz, nem? – Most mi van? Most mi van b...meg? Mér nem mondasz neki valami – az anyád neked – az istenit. (*Csönd*)

c) Olvasd el az alábbi szöveget!

Jelöld a margón a szokásos módon az új, az ismert és a problémás információkat!

Egy adott nyelvet az anyanyelvi beszélői is különbözőképpen használják. Eltérések lehetnek a kiejtésben, a szókincsben, de még a nyelvtanban is. Különbözünk egymástól abban, hogy összesen hány szót tudunk használni vagy abban, hogy bizonyos területeken milyen gazdag a szókincsünk, de abban is, hogy egy-egy kifejezésen mit értünk.

Eltérések mutatkozhatnak a nyelvtan szintjén is olyan értelemben, hogy bizonyos nyelvtani szerkezeteket valaki sokkal kevesebbszer (vagy akár soha) nem használ, míg másokat az átlagosnál gyakrabban. Ezek a jelenségek mind megfigyelhetők a *parole*-ban, s joggal feltételezhetjük, hogy nincsen két ember, aki egyformán beszél egy nyelvet. Ezt a jelenséget, vagyis a nyelv egyéni használati módját IDIOLEKTUSNAK hívjuk.

Nyelv és gondolkodás viszonyát tekintve az idiolektus jelenségét úgy kell értelmeznünk, hogy az egyénileg különböző módon elsajátított és használt nyelv visszahat az egyén gondolkodásmódjára, világlátására, problémamegoldó képességére. Szélsőséges esetekben a nyelvi képességünk szűkre zárhatja gondolkodásunk kereteit vagy ellenkezőleg: szárnyakat adhat gondolatainknak.

13. Olvasd el az alábbi szöveget! Használd a szokásos jelöléseket a margón!

Az univerzalista megközelítés ellenpólusa az a felfogás, amely nem a nyelvek egyetemes jegyeiből indul ki, hanem eltéréseiből, és arra a következtetésre jut, hogy a nyelvi különbségek megismerési különbségeket okoznak, és alapvetően meghatározzák gondolkodásunk szerkezetét is.

Ez a nézet a 18. század végi német romantikának a nyelvek és kultúrák változatosságát előtérbe helyező gondolatvilágában gyökerezik, és az ún. SAPIR-WHORF-HIPOTÉZISBEN fogalmazódik meg legteltesebben. Az elképzelés egyik alapelve szerint (amelyet NYELVI DETERMINIZMUSNAK hívunk) bizonyos értelemben be vagyunk zárva anyanyelvünkbe, anyanyelvünk szókincsé és szerkezete meghatározza, hogy a valóság elemeit és azok szerkezetét milyen módon érzékeljük, és milyen gondolkodási mintákat követünk. Ezek szerint még érzékelni is csak azt tudjuk a minket körülvevő világból, amit meg tudunk nevezni, amit anyanyelvünk segítségével meg tudunk ragadni. Amit érzékelni tudunk, azt is anyanyelvünk „szemüvegén át” látjuk. Az elméletben foglalt másik alapelv szerint (amelyet NYELVI RELATIVIZMUSNAK nevezünk), nincs két olyan nyelv, amely egyformán tagolná a világot.

A két (egymástól tulajdonképpen nehezen elkülöníthető) alapelvből az következne, hogy az angol és a magyar ember sohasem értheti meg egymást teljesen, hiszen különböző anyanyelvükön keresztül ismerték meg a világ dolgait, így asszociációik, fogalmi kategóriáik, megoldási és következtetési stratégiáik alapvetően különböznek.

A relativista megközelítéssel rokon az a gondolat, mely szerint a tökéletes megértés két ugyanazon anyanyelvet beszélő között sem biztos, hogy lehetséges. Mind a szókincsbeli (pl. szaknyelvi szókészletek), mind a szerkezeti (pl. a tudományos szövegek bonyolult szerkezetei) eltérések zavarhatják a megértését.

Tegyé fel öt kérdést a szöveggel kapcsolatban! (Olyan is lehet, ami nem vált világossá a szöveg alapján, de olyan is, ami még érdekel a témával kapcsolatban.)

14. Gondold végig mindazt, amiről ebben a modulban szó volt, és írd egyik osztálytársadnak egy szubjektív hangú levelet.

A levélben bátran írd le saját élményeidet, kételyeidet, kritikádat.

Te is kapsz majd levelet valakitől, amire vagy levélben, vagy személyesen kell majd reagálnod.

Dotted lines for writing practice.

4. KÖZÉPÚT, KOMPROMISSZUMOK, TÉNYEK

1. Olvasd el az alábbi mondatokat!

Az rendben van, hogy a „szerszámosládában” felismerem egy szerszámon, hogy az mire használható, de az a szerszám mitől lett éppen olyan?

Túl sok nekem itt a bizonytalanság!

Elhiszem, hogy ez a probléma nagyon bonyolult, de azért csak lehetne valami biztosat is mondani!

Elképzelhető, hogy a fenti mondatok megfordultak a fejedben az eddigi témák tanulmányozása során.

Milyen további kérdések és kételyek merültek még fel benned?

Az előző két témánál valószínűleg többször volt az az érzésed, hogy mindkét irányzat (az univerzalizmus és a relativizmus) hajlamos túlzásokba esni, de legalábbis nem könnyű egy-egy állításukat elfogadni.

A következőkben megpróbálunk a realitás talaján maradni. Visszatérünk néhány gondolatra, hogy realisabb következtetéseket vonjunk le, illetve újabb feladatok, kísérletek segítségével talán szerényebb, de megalapozottabb állításokra jussunk a gondolkodás és a nyelv viszonyát illetően.

Ezúttal kevesebb lesz az új információ (és talán a homály is), viszont alkalmad lesz kipróbálni megszerzett tudásodat néhány szakszöveg olvasásakor.

2. Az evolúció és az információs társadalom

Feltételezhetjük, hogy az evolúció során a nyelv és gondolkodás egymással kölcsönhatásban fejlődött, de ennek a fejlődésnek lehettek kitüntetett pillanatai; például ilyen lehetett az írás kialakulása.

Vajon ma, az úgynevezett információs társadalom világában nem ilyen kitüntetett korszakot élünk-e át?

Írd le gondolataidat erről a kérdésről! Térj ki arra is, hogy a témánk (gondolkodás és nyelv) szempontjából mi a lényeges különbség az informatika világának két főszereplője, a felhasználó (például az internetező) és a fejlesztő (például az internetes oldalak készítői) között!

A page of writing paper with 20 horizontal dashed lines for text entry.

3. Egy kísérlet meghamisítása

Lapozz vissza az előző rész 4. feladatához!

Az ott leírt kísérlet (a navahó indián gyermekekkel) nem ért véget ott, ahol a kísérlet leírását megszakítottuk. Most folytatjuk:

„[...] kiderült azonban az is, hogy azok az angol nyelvű fehér gyermekek, akiknek a környezetére magas fokú formakultúra jellemző, szintén hamarabb kezdenek forma szerint csoportosítani. [...]”

a) Mennyiben módosul most a következtetésed?

b) Melyek azok a feladatok az előző részben, amelyeknél hasonló módosítást éreznél indokoltnak?

4. Megértheti-e egymást angol és magyar?

Egy futballmérkőzés vitatható eredménye miatt a Magyar Labdarúgó Szövetség óvást nyújt be az UEFA-hoz (az Európai Labdarúgó Szövetséghez). Az óvás szövegét – a részletesen kifejtett indoklással együtt – szakfordító fordítja le angol nyelvre.

a) Gondolkodjatok el azon, szerintetek megérthetik-e az óvást teljes mértékben az illetékesek? Válaszotokat vitassátok meg, majd indokoljátok is!

Teljes mértékig

Részben igen

Nem, csak töredékesen

b) Keresetek olyan szituációkat, funkciókat,

(1) amelyekben a nyelvek közötti „átjárás” könnyű és egyértelmű!

(2) amelyekben nehéz, de azért nem lehetetlen!

c) Beszéljétek meg, hogy az alábbi történetben rejlik-e valamiféle paradoxon! Ha igen, micsoda?

Benjamin Whorf, nyelvész és antropológus az amerikai indián törzsek nyelvét kutatta. Kutatásai-
ból olyan példákat hozott, amelyekkel a nyelvi relativizmust gondolta bizonyítani. Angol nyelven
el is magyarázta azt, hogy például mit jelent egy hopi indián számára az, ahogy mi a jövő időt
használjuk.

d) Olvassátok el és beszéljétek meg az alábbi szöveget!

Az agykutatások bizonyították, hogy valóban vannak az agynak olyan területei, amelyeknek fontos szerepük van a nyelvi viselkedésben. (Ezekről bővebben lesz szó 12. osztályban.) Azt azonban nem sikerült bizonyítani, hogy ezek a területek más folyamatokban nem vesznek részt.

Az egyes nyelvek valóban mutathatnak látványos eltéréseket. Ezek az eltérések azonban többnyire kulturális eredetűek, és inkább beszélhetünk KULTURÁLIS RELATIVIZMUSRÓL, mint nyelviről.

Ezért van például az, hogy kevesebb magyarázkodást igényel két különböző európai nyelvet beszélő fizikus között egy-egy atomfizikai fogalom tisztázása, mintha ugyanezt egy hopi indiánnal kellene valamelyiküknek megtennie. Egy idegen nyelv elsajátítása bizonyos fokig az adott kultúra elsajátítását is jelenti, de a mindennapi sikeres kommunikációhoz nincsen szükségünk arra, hogy ezt száz százalékosan megtegyük.

Általában igaz az, hogy egy adott nyelven megfogalmazott tartalom bármilyen másik nyelven is megfogalmazható (bár néha hosszabb magyarázat szükséges hozzá). Ezt hívjuk az EGYETEMES KIFEJZHETŐSÉG elvének, és persze az az alapja, hogy a gondolkodás az emberi faj minden egyedében azonos módon működik. Tehát inkább beszélhetünk KOGNITÍV, mint nyelvi univerzalizmusról.

5. „Szakértők” és köznapi beszélők

Bizonyára tapasztaltátok már, hogy egy hosszabb társasági beszélgetésben akár 4-5 különböző téma is előkerül. Néha az az ember érzése, hogy nem nagyon tud hozzászólni, máskor viszont maga viszi a szót. A társalgás akadálytalanul folyik akár egész este.

a) Tervezzetek meg egy kerekasztal-beszélgetést!

A csoport minden tagja mondja meg, hogy mi az a téma, amelyben leginkább szakértőnek érzi magát! (Bármilyen téma lehet.) Válasszatok egy vitavezetőt (moderátort)!

Keressetek egy olyan témát, amely egyikőtöknek sem szakterülete!

A moderátornak az lesz a feladata, hogy ügyeljen arra, hogy egyikőtök szakterülete felé se csússzon el a beszélgetés. De azt sem szabad megakadályoznia, ha a résztvevők felhasználják a közös beszélgetésben szaktudásukat.

A kerekasztal-beszélgetésre a következő órán kerül sor, de hogy készülni tudjatok, jegyezzétek fel az alábbiakat!

A téma:

1. vitázó:

„Szakértői” területe:

2. vitázó:

„Szakértői” területe:

3. vitázó:

„Szakértői” területe:

4. vitázó:

„Szakértői” területe:

5. vitázó:

„Szakértői” területe:

6. Még néhány olvasmány gondolkodás és nyelv viszonyáról

A) Az absztrakt nyelvhasználat előnyei

a) Olvasd el az interjúrészletet! Majd válaszolj a kérdésekre!

Egy rádióműsorban elhangzott beszélgetésből idézünk. A műsorvezető egyik beszélgetőpartnere Pléh Csaba pszichológus, akadémikus, a gondolkodás és nyelv viszonyának egyik legnagyobb magyar szakértője.

MŰSORVEZETŐ: [...] mégis mit mond a szociolingvisztika vagy a pszicholingvisztika nyelv és gondolkodás kapcsolatáról?

P. CS.: [...] Az 50-es, 60-as évek bevett társadalomtudományi modellje az volt, hogy az emberek gondolkodásmódja nyelvüknek megfelelően különbözik. [...] Ma már nem hiszünk ilyen egyszerűen ebben. Azzal együtt, hogy én a nyelvvel foglalkozom, és mindig azt védem, hogy az emberek életbeli sikereit a nyelvi helyzetük [...] befolyásolja, általánosságban mégsem mondanám, hogy a nyelv determinálja a gondolkodást. Egyre uralkodóbb az utóbbi két évtizedben egy egyetemlegességi álláspont, mely szerint a nyelvek különbségei tulajdonképpen nemigen befolyásolják a gondolkodás különbségét. Hadd mondjak egy nagyon egyszerű példát. Ha a nyelvek különbségei befolyásolnák a gondolkodás különbségeit, akkor mi, magyarok nagyon durva, furcsa nép kéne legyünk, hiszen mi nem teszünk különbséget élő és élettelen dolgok között. [...] Mondok egy másik példát ugyanerre. Az indoeurópai nyelvekben megkülönböztetjük azt, hogy valami élő bőr vagy az állatról levett bőr. Az angolban a *skin* és a *leather* különbözik, a magyarban mind a kettő *bőr*. Most gondolja el, hogy ha a nyelv tényleg befolyásolná a gondolkodást, akkor ez azt jelentené, hogy mi, magyarok el vagyunk kötelezve arra, hogy ne különböztessük meg az élő állatot a holt állattól, az élő embert a halott embertől és így tovább. Szeretnénk remélni, hogy nem így van. Tehát a nyelv nem determinálja a gondolkodást.

MŰSORVEZETŐ: Na de visszahat rá.

P. CS.: Az életbeli sikerre hat vissza.

MŰSORVEZETŐ: Az, hogy egy gyermek milyen nyelvet beszél, az, hogy mennyire tudja elvontan kifejezni magát, nem hat vissza a gondolkodására?

P. CS.: Ezt ravaszabban fogalmazzuk ma meg. Mi úgy gondoljuk, hogy bármilyen gyerek, például egy írás nélküli kultúrában felnövő gyerek is képes absztrakcióra. Minden kultúrában megvan az absztrakció lehetősége. A kultúrák [...] és a nyelvi kultúrák is különböznek abban, hogy milyen helyzetekben várják el az absztrakciót. A mi kultúránk, azt is lehetne mondani, hogy parazita kultúra. Mi a gyermekektől, saját magunktól, mindenkitől azt várjuk el, hogy minden helyzetben absztraktak tudjunk lenni.

MŰSORVEZETŐ: Vagyis úgy tudjuk kifejezni magunkat, hogy függetlenül a konkrét helyzettől általában is érthető legyen, amit mondunk?

P. CS.: Pontosan. Ha mondjuk afrikai gyerekeket vizsgálunk, akkor kiderül, hogy ők is képesek ugyanolyan absztraktak lenni, mint az írni-olvasni már tudó tízéves európai gyerekek, csak igen ritka helyzetben használják ezt az absztrakciót. Amikor erre tényleg elkerülhetetlenül szükség van, mert másképpen nem tudnak a helyzet akadályain túllépni. És amikor bevisszük a gyermeket az iskolába, akkor az első két évben javarészt arra tanítjuk, hogy hogyan szűkítse a figyelmét a helyzet bizonyos aspektusaira. Hogyha olvasnak egy történetet [...], hogy tanítja meg a tanító néni arra, hogy ne a teljes gazdagságával mondja vissza a történetet, hogy „ezt akkor hallottam, amikor már papa kinn volt a kertben” és így tovább. „Nem, most azt kérdeztem, hogy hova ment el Jancsi, tessék erre válaszolni.” Azt tanítjuk a gyermekeknek, hogy az elvonatkoztatást

és a kontextustól való függetlenedést mindig tudják érvényesíteni. Es ebben a tekintetben igaz, hogy a nyelv szokás visszahat. De én nem azt mondom, hogy a gondolkodásra, mert a gondolkodás lehetőségeiben mi mint emberek egyformák vagyunk.

MŰSORVEZETŐ: Hanem?

P. CS.: Hanem az absztrakció használatára, a használati szokásokra. Életünkben a siker kulcsa azonban a használati szokásokban keresendő, azok alkalmazkodásában a különböző helyzetekhez.

MŰSORVEZETŐ: És hátrányban vannak azok...

P. CS.: ...akik mindig szeretnék földhözragadtan tudni, hogy miről is van itt szó.

b) Meghatározza-e a gondolkodást az, hogy milyen nyelven beszélünk?

c) Hogyan kell érteni azt, hogy „az életbeli sikerre hat vissza” a nyelvi képesség?

d) Mit ért Pléh Csaba azon, hogy a miénk „parazita” kultúra?

e) Milyen lényeges különbség van egy európai és egy afrikai gyerek nyelvhasználata között?

f) Milyen gondolkodásbeli és nyelvi képességet fejleszt a magyar iskola Pléh Csaba szerint?

C) Miért motyogunk?

a) Olvasd el az alábbi, ismerős helyzetek leírását!

- Egy nehezebb matematikai feladat megoldása közben az ember önkéntelenül is elkezd magában motyogni. (Ez néha „ki is hallatszik“.)
- Ha látunk pl. az utcán egy érdekes dolgot, amiről azonnal eldöntjük, hogy el fogjuk mesélni valakinek, máris elkezdjük magunkban nyelvileg is megfogalmazni.
- Kínos helyzet vár ránk valaki előtt másnap. Már ma elkezdjük magunkban szó szerint fogalmazgatni a holnapi mondandónkat.

A fenti jelenségek arra utalnak, hogy – akkor is, ha nem vagyunk dialógushelyzetben – gondolataink nyelvi formát öltenek. Gondolkodás és nyelv ezekben a helyzetekben a lehető legszorosabban összekapcsolódik, ugyanakkor biztos, hogy a gondolataink nyelvi kódra történő átváltása nem mindig történik meg, vagyis a szó szoros értelmében nem nyelven gondolkodunk. Az alábbiakban megnézzük, hogy ez a BELSŐ BESZÉD valójában milyen kapcsolatban van a gondolkodással.

b) Olvasd el az alábbi tanulmányrészletet!

[...] Vizsgáljuk meg először a gondolkodás közben folyó *belső beszédnek* mint nyelvi produkciónak a jellemzőit. Nem elég itt azt hangsúlyoznunk, hogy a belső beszéd hangtalan beszéd, szerkesztési módja is eltér a hangos beszédétől. Számos megfigyelés utal arra, hogy a belső beszédre egyfajta „távirati stílus” jellemző. A távirati jelleg itt főként azt jelenti, hogy a belső beszédben az „ismert” és „új” információ közül csak az új fogalmazódik meg. Ez könnyen levezethető abból, hogy a belső beszéd másodlagos származék a nyílt, kommunikatív beszédhez képest, s a kommunikatív beszéd szerveződésének is általános jellemzője, hogy mondandónkat aszerint is szervezzük, hogy mit tételezünk fel ismertnek a hallgatónál.

A belső beszéd kutatásának számunkra legérdekesebb problémája az, hogy vajon milyen feladatokban lép fel a belső beszéd; mindig, minden helyzetben a gondolkodás megvalósítójának kell-e tekintenünk? [...] A kísérletezők abból indulnak ki, hogy a belső beszéd esetén valamilyen feladathelyzetben az agyi beszédmozgató központok izgalma, sőt különösen nehéz helyzetekben maguknak az artikulációs izmoknak a fokozott működése figyelhető meg. A kísérletek egy része ezeket az idegrendszeri folyamatokat próbálja feladatmegoldás közben nyomon követni modern elektrofiziológiai módszerekkel. Közvetett kísérleti eljárásokat is alkalmaznak: ilyenkor passzívításra kényszerítik (például a személyt megkérlik, hogy a nyelvét szorítsa a fogai közé) vagy aktívan lefoglalják valamilyen más, automatizált nyelvi feladattal (például számsor mondásával vagy egy ismert vers felmondásával). A közvetett módszerek alapfeltevése az, hogy ha a fő feladathoz szükség van a belső beszédre, akkor a hangképző rendszer és az azt irányító agyi központok lefoglalása más feladattal ronthatja a teljesítményt.

Az akadályoztatással kapcsolatos kutatások egyik fontos eredménye, hogy a passzív akadályozás csak gyermekeknél nehezíti a „fejben” történő feladatmegoldást, míg az aktív akadályozás felnőtteknél is nehezíti a feladatmegoldást, bár az idő múlásával egyre kevésbé – feltehetően azért, mert a zavaró feladatot a személy egyre inkább automatikusan végzi.

Jellegzetesen nyelvi gondolkodást igénylő feladatok, például számtanpéldák megoldásánál azt tapasztalták, hogy az akadályozás hatása ugyancsak fokozatosan csökken. Mivel ezek szinte egy-

értelműen csak verbálisan megoldható feladatok, feltételezhetjük, hogy a személyek fokozatosan leállítják beszélőszerveik láthatatlan, de jelen lévő minimális működését, s náluk egyre inkább pusztán központi, agyi folyamatokban nyilvánul meg a belső beszéd. (Tulajdonképpen a felnőtt-gyermek különbségek is ezt támasztják alá.)

A beszélőszervek aktivitását vizsgálva pedig az derül ki, hogy a nyelvi feladatoknál a feladat nehézségével párhuzamosan nő a beszélőizmok tevékenysége, vagyis a nehezebb feladatoknál a belső beszéd egyre jobban közelít a külső, nyílt beszédhez. [...]

Gondolkodás és beszéd kapcsolata szempontjából különösen érdekes az, hogy mi a szerepe a belső beszédnek a jellegzetesen nem nyelvi feladatok megoldása közben, például ha a kísérleti személyeknek egy ábra hiányzó részeit kell megtalálniuk. Megállapították, hogy a beszélőizmok csak nehezebb feladatoknál léptek működésbe; ezzel párhuzamosan a személyek arról számoltak be, hogy egyszerűbb feladatoknál mintegy „odalátták” azonnal a hiányzó részt az ábrába, míg nehezebb esetekben áttértek az ábrák részletes összehasonlítására, közben megnevezve magukban bizonyos tulajdonságokat. [...]

Forrás: Kenesei István (szerk.): *A nyelv és a nyelvek*

c) A tanulmány ezen a ponton azt mondja, hogy a fentiekből két fontos következtetésre lehet jutni. Mi lehet ez a két fontos következtetés?

(1)

.....

.....

.....

.....

(2)

.....

.....

.....

.....

7. Irány az egyetem!

- a) Keresd meg az interneten Pléh Csaba előadását, amelyet a Mindentudás Egyetemén tartott *Nyelvében gondolkodik az ember?* címmel!
- b) Ellenőrizd tudásodat az előadáshoz kapcsolódó teszt kitöltésével!
(Az interneten a megoldásokat is megtalálod, de azokat csak később használd teljesítményed ellenőrzésére!)

(1) Alapvetően mely tudományterület felől közelíti meg a gondolkodás kérdését az előadás?

- matematika
- kognitív pszichológia
- szociológia

(2) A gondolkodás belső szerkezetének természetét illetően mely felfogást képviseli az előadás?

- strukturális-logikai
- asszociatív
- az előző kettő együttes megléte

(3) Válaszd ki az előadó tudományos meggyőződését leginkább tükröző állítást a nyelv és gondolkodás kapcsolatát illetően!

- a nyelv határozza meg a gondolkodást
- a világ leképezésének sajátos önfejlődései vannak, a nyelv azonban befolyásolja, mi válik számunkra fontossá egy adott kultúra beszélőiként
- a gondolkodás határozza meg a nyelv működését

(4) Mi nem befolyásolja a beszélőt a kétértelmű szavakat tartalmazó mondatok megértésében?

- a beszélő által ismert idegen nyelvek száma
- asszociatív hálózatok
- nyelvtan

(5) Az előadás alapján miért fontos a téri nyelv vizsgálata?

- mert tudnunk kell, mi hol van
- mert a téri nyelv kialakulása nem önkényes
- mert a nyelvben aszimmetria van a forma és a téri viszonyok kódolásában

(6) Melyek a nyelvben a legkorábban megjelenő téri ragok?

- a MESTERSÉGES ragok
- a FORRÁS ragok
- a CÉL ragok

(7) Mely fejlődési rendellenesség vizsgálatának eredményei utalnak a nyelv és a gondolkodás viszonyára?

- siketség
- Williams-szindróma
- Dawn-szindróma

- (8) Az előadás alapján melyik választ jellemzi együttesen e három állítás: kifejeznek belső eseményeket, utalnak a külvilágra és irányítják a társak viselkedését?
- mesterséges ragok
 - nyelvi jelek
 - retorika
- (9) Melyek a legkönnyebben elsajátítható nyelvi elemek a magyarban?
- névutók
 - segédigék
 - ragok
- (10) Van-e összefüggés a nyelv és a megismerés között?
- nincsen, amint azt a parietális lebenyről rendelkezésre álló ismeretek mutatják
 - nyelv és megismerés egymással összefüggésben fejlődnek
 - a tudomány mai állása szerint e kérdésre még nem tudjuk a választ
- (11) Mi alapján bontja korszakokra Donald az emberré válás folyamatát?
- az agykoponya térfogata alapján
 - az embercsoportok rokonsági rendszerei alapján
 - az egyes korszakok reprezentációs rendszerei alapján
- (12) Az előadó szándéka szerint mit segít megértenünk az előadásban szereplő Swift-idézet?
- hogy az emberi gondolkodás szimbólumokban történik
 - hogy az irodalom mindig segíti a megértést
 - hogy egyszerűbb lenne szavak nélkül kommunikálni
- (13) Nyíri véleménye szerint elsődlegesen miben gondolkodunk?
- szófajokban
 - képekben
 - szavakban
- (13+1) Az előadás alapján mit mutat, hogy a magyar *újság* szó az angolban *newspaper*, a franciában *journal*, a németben *Zeitung*?
- a magyar *újság* hangutánzó szó
 - a magyar nem indoeurópai nyelv
 - a szavak eltérnek a mentális képektől

8. Olvasd el az alábbi szöveget! Használd a szokásos jelöléseket a margón!

A különböző nyelvek egymástól eltérő rendszerekben ragadhatják meg a világ jelenségeit, és ebből könnyen adódhat az az elképzelés, hogy a különböző nyelveket beszélő emberek másképpen ismerik meg a világot és másképpen gondolkodnak. Azonban minél több kutatást végeznek ezen a területen, egyre inkább az derül ki, hogy a különbségek inkább KULTURÁLIS természetűek, és ha tapasztalunk a gondolkodásban eltéréseket, azok nem a nyelvek különbözőségéből adódnak. Ennek legfontosabb bizonyítéka, hogy egy bizonyos tartalom bármely nyelven kifejezhető valahogyan. (Annak, hogy nem tudnánk esetleg lefordítani navahóra Hegel *A szellem fenomenológiája* című művét, KÖZVETLENÜL nem a navahó nyelv az oka.)

Bármely természetes nyelven belül megfigyelhető az IDIOLEKTUS (az egyéni nyelvváltozat) jelensége. Ez azonban nem jelenti azt, hogy például egy esztergályos és egy akadémikus vagy egy tolvaj és egy bíró más nyelvet beszélnének. A kölcsönös „lefordíthatóság”, a megértés lehetősége egy nyelven belül még inkább működik, pusztán arról van szó, hogy bizonyos vonatkozásokban egy beszélőközösségben vannak mindennapi nyelvhasználók és vannak „szakértők”. (A szerepek a helyzettől függően fel is cserélődhetnek.) Ezt szokás NYELVI MUNKAMEGOSZTÁSNAK nevezni.

Nyelv és gondolkodás – ahogyan a törzsfajlás során is – egymást feltételezve, együtt fejlődik a nyelvsajátítás során. (Erről a 12. osztályban még bővebben lesz szó.) Bizonyos fázisokban a gondolkodás „vezet”, míg másokban a nyelv kialakult kategóriarendszere segíti a megismerési folyamatokat.

Bizonyítható összefüggés figyelhető meg gondolkodás és nyelv között azokban az esetekben, amikor a hosszabb távú EMLÉKEZÉST a MEGNEVEZÉS, a nyelvi átkódolás segíti.

Kísérletileg igazolt tény az is, hogy az úgynevezett BELSŐ BESZÉD alkalmazása segíti a FELADAT MEGOLDÁSÁT. Mind az emlékezés, mind a feladatmegoldás esetében a nyelv segítő szerepét a gondolkodásban többé-kevésbé akaratlagosan vesszük igénybe (hiszen ki is kapcsolható anélkül, hogy a feladatmegoldás sikertelenségre lenne ítélve). Mindez azt mutatja, hogy a nyelvnek nemcsak a társas kapcsolatokban, az egymással való kommunikációban és így a munkamegosztásban van szerepe, hanem az egyéni tevékenységeinkben is.

9. Felkészülés a fejezetzáró dolgozatra

- a) Egy lapra készíts öt feladatot az egész fejezetből!
- b) Egy másik lapon dolgozd ki a megoldásokat!
- c) Ezután cseréld feladatlapot valamelyik osztálytársaddal, kérd el tőle a feladataidra adott válaszokat, és vessétek össze a te megoldásaiddal!
- d) A csereberélést tovább lehet terjeszteni az osztályban.
(Az általad készített feladatlapra és a saját megoldásaidat tartalmazó lapra írd rá a neved!)